

SLOVENSKÁ REČ

52|1987|3|

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Dolník, Logické princípy organizovania slovnej zásoby ■ E. Krasnovská, Administratívno-právna terminológia v predbernolákovskej slovenčine na konci 18. stor. (II) ■ E. Tvrdoň, Tichomír Milkin a otázky slovenskej lexiky

DISKUSIE

L. Dvonč, Varianty vlastných mien v spisovnej slovenčine ■ M. Považaj, Krajové slová v lexikológii a lexikografii

SPRÁVY A POSUDKY

2. celoštátny seminár o onomastike. K. Hegerová ■ III. ročník súťaže mladých vedeckých pracovníkov JÚLŠ SAV. M. Smatana ■ Sympózium o najstarších dejinách Bratislavy. M. Majtán ■ FILIPEC, J. — ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. J. Mlacek — J. Dolník ■ Slovenský biografický slovník. M. Majtán ■ KRÁLÍK, S.: Nářečí na Kelečsku. M. Smatana ■ Cahiers d' l'Institut de linguistique de Louvain. A. Anettová ■ The Oxford Guide to the English Language. E. Pícha

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrik, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepкова 26

OBSAH

J. Dolník, Logické princípy organizovania slovnej zásoby	129
E. Krasnovská, Administratívno-právna terminológia v predbernolákovskej slovenčine na konci 18. stor. (II)	138
E. Tvrdoň, Tichomír Milkin a otázky slovenskej lexiky	148

DISKUSIE

L. Dvonč, Varianty vlastných mien v spisovnej slovenčine	156
M. Považaj, Krajové slová v lexikológii a lexikografii	162

SPRÁVY A POSUDKY

2. celoštátny seminár o onomastike. K. Hege- rová	169
III. ročník súťaže mladých vedeckých pracovní- kov JÚLŠ SAV. M. Smatana	171
Sympózium o najstarších dejinách Bratislavy. M. Majtán	173
FILIPEC, J. — ČERMAK, F.: Česká lexikologie. J. Mlacek — J. Dolník	174
Slovenský biografický slovník. M. Majtán	179
KRÁLÍK S.: Nářečí na Kelečsku. M. Smatana	181
Cahiers d' l'Institut de linguistique de Louvain. A. Anettová	184
The Oxford Guide to the English Language. E. Pícha	188

ROZLIČNOSTI

O pôvode spojenia <i>mať modrý pondelok</i> . P. Durčo	190
--	-----

Juraj Dolník

LOGICKÉ PRINCÍPY ORGANIZÁCIE SLOVNEJ ZÁSObY

Na základe poznatkov o vzťahoch v slovnej zásobe V. Blanár (1985) prehľadne načrtol špecifické princípy organizácie slovnej zásoby, ktoré pôsobia spolu s najvšeobecnejšími zákonitosťami a kategóriami dialektiky. Ukázal, že okrem syntagmatických vzťahov organizáciu slovnej zásoby charakterizujú vzťahy, ktoré štruktúrujú celú slovnú zásobu (inkompatibilita, rodovo-druhový vzťah, protikladnosť), nerovnomernosti vo vzťahu medzi obsahom a formou (synonymia, polysémia a homonymia), slovo-tvorné vzťahy a vzťahy lexikálnej jednotky v čiastkovom lexikálno-sémantickom systéme. Našou úlohou je objasniť tie logické princípy, na ktorých sa uvedené vzťahy zakladajú, a načrtnúť organizáciu slovnej zásoby podľa týchto princípov.

Vychádzame z elementárneho poznatku, že jazyk je najužšie spojený so skutočnosťou prostredníctvom slovnej zásoby a vzťahy medzi objektmi skutočnosti sú základným podmieňujúcim činiteľom organizovanosti slovnej zásoby. „Paradigmatické vzťahy medzi slovami závisia od vzťahov, ktoré jestvujú medzi javmi skutočnosti“ (Šmeľov, 1977, s. 189). Objekty skutočnosti sú zviazané vzťahmi dvojakého typu, a to vzťahmi ako jestvovaním všeobecného v objektoch a vzťahmi, ktoré vznikajú pri ich vzájomnom pôsobení. Tieto dva typy vzťahov sa prejavujú vo vzťahoch medzi pojmami a vo vzťahoch v slovnej zásobe ako klasifikačné a implikačné vzťahy. Kým v klasifikačných vzťahoch sa odráža rozloženie istých vlastností v objektoch skutočnosti, v implikačných vzťahoch sa premieta vzájomné pôsobenie medzi nimi, ich jednostranná alebo vzájomná závislosť (tieto vzťahy vysvetľuje N. V. Nikitin, 1983 v súvislosti so vzťahmi medzi významami vnútri polysémických slov).

Klasifikačné vzťahy zoskupujú slová do istých tried, pričom vnútri týchto tried sa slová dostávajú do vzťahu protikladu, opozície, lebo popri spoločnej (klasifikačnej) vlastnosti majú aj odlišné príznaky. Opozičné

vzťahy medzi slovami sú prejavom vnútornej stránky ich klasifikačného vzťahu. Slová z rozličných tried sú vo vylučovacom, disjunktívnom vzťahu. Disjunktívny vzťah medzi slovami je prejavom vonkajšej stránky ich klasifikačného vzťahu. Klasifikačný vzťah ako jeden z logických organizačných princípov slovnej zásoby má teda dve stránky, a to vnútornú (opozícia) a vonkajšiu (disjunkcia).

Implikácia ako druhý logický princíp organizácie slovnej zásoby sa zakladá na odraze závislostných vzťahov medzi objektmi, medzi objektom a jeho príznakmi, medzi príznakmi objektu alebo medzi časťou a celkom. Implikácia tvorí logický základ sémantických vzťahov medzi istými základovými a od nich odvodenými slovami (o istých základových a odvodených slovách hovoríme preto, lebo — ako sa ukáže — sémantická stránka odvodzovania slov sa v mnohých prípadoch zakladá na klasifikačnom vzťahu). Pravda, formálna stránka vzťahu medzi základovými a odvodenými slovami sa zakladá iba na klasifikačnom vzťahu, takže z hľadiska formy a významu vzťah fundácie v istých prípadoch má klasifikačno-implikačný logický podklad (ak sa aj sémantická stránka fundácie zakladá na klasifikačnom vzťahu, jej logický základ je rýdzo klasifikačný).

Pri dôkladnejšom skúmaní implikácie sa ukázalo, že treba od nej odlíšiť vzťah, ktorý sa označuje ako presupozícia. Na základe skúmania tohto javu vo vzťahu k organizácii slovnej zásoby sme dospeli k poznatku, že isté slová v systéme sú zviazané presupozíčnym vzťahom. V presupozíčnom vzťahu sú tie slová, pri ktorých lexikálny význam jedného slova je presupponovaný vlastným významom iného slova, resp. pri ktorých lexikálny význam jedného slova vstupuje ako presupozíčná zložka do významu iného slova (Dolník, 1986; v tejto štúdii sa podáva opis a klasifikácia tohto typu vzťahu medzi slovami).

Klasifikácia, implikácia a presupozícia sú logické princípy, na ktorých je organizovaná slovná zásoba. V tomto článku rozoberieme podrobnejšie klasifikačný vzťah a jeho vplyv na organizáciu slovnej zásoby. Vplyv implikácie a presupozície len naznačíme.

Pretože slovo má formálnu a významovú stránku, vstupuje do formálnych (*F*) a významových (*S*) opozíčných vzťahov. Na formálnej aj významovej rovine slovo vstupuje do privatívnej (*P*) alebo ekvipolentnej (*E*) opozície, ako aj do opozície totožnosti (*I*). Slová, ktoré nie sú v opozícii, sú v disjunktívnom vzťahu (*D*) — nemajú totiž porovnávací základ, t. j. spoločný komponent. Svojou formálnou zložkou teda slovo vstupuje do formálnej privatívnej (*FP*) alebo formálnej ekvipolentnej (*FE*) opozície, ako aj do opozície formálnej totožnosti (*FI*). Mimo týchto vzťahov sú slová vo vzťahu formálnej disjunkcie (*FD*). Podobne na významovej rovine sa stretávame so sémantickou privatívnou (*SP*) alebo sémantickou ekvipo-

lentnou (SE) opozíciou, ako aj s opozíciou sémantickej totožnosti (SI). Mimo týchto opozícií sú slová vo vzťahu sémantickej disjunkcie (SD).

Na formálnej aj sémantickej rovine nachádzame množinu možných vzťahov so štyrmi prvkami: na formálnej rovine množinu s prvkami {FI, FP, FE, FD} a na sémantickej rovine množinu s prvkami {SI, SP, SE, SD}. Pomocou karteziánskeho súčinu týchto množín zisťujeme možné klasifikačné vzťahy medzi slovami v slovnej zásobe. Zo súčinu {FI, FP, FE, FD} × {SI, SP, SE, SD} získame týchto 16 možných vzťahov (kvôli lepšiemu prehľadu vzťahy znázorníme v tvare zlomku; čitateľ predstavuje formálnu stránku slova, menovateľ jeho sémantickú zložku):

$\frac{FI}{SI}$ $\frac{FI}{SP}$ $\frac{FI}{SE}$ $\frac{FI}{SD}$ $\frac{FP}{SI}$ $\frac{FP}{SP}$ $\frac{FP}{SE}$ $\frac{FP}{SD}$ $\frac{FE}{SI}$ $\frac{FE}{SP}$ $\frac{FE}{SE}$ $\frac{FE}{SD}$ $\frac{FD}{SI}$ $\frac{FD}{SP}$ $\frac{FD}{SE}$ $\frac{FD}{SD}$
 SI, SP, SE, SD, SI, SP, SE, SD, SI, SP, SE, SD, SI, SP, SE, SD.

Teraz si ukážeme, ktoré konkrétne prípady klasifikačných vzťahov medzi slovami v slovnej zásobe slovenčiny reprezentujú tieto prvky z karteziánskeho súčinu.

$\frac{FI}{SI}$ = idionymia (tento termín preberáme od F. Čermáka, 1983, s. 207).

Ide o totožnosť slova s ním samým. Tento vzťah určuje slovo ako jedinečnú jednotku slovnej zásoby, ktorá predstavuje jedinečnú jednotu istej formy a istého významu.

$\frac{FI}{SP}$ = polysémia s rodovo-druhovým (špecifikačným) alebo druhovo-rodovým (generalizačným) vzťahom medzi významami, napr. *človek*: 1. jedinec ľudského rodu, živá bytosť schopná myslieť a pracovať, 2. ľudská bytosť s dobrými vlastnosťami (špecifikácia); *lem*: 1. upravený okraj tkaniny, 2. okraj vôbec (generalizácia).

$\frac{FI}{SE}$ = polysémia s metaforickým typom vzťahu medzi významami a vnútrošlovná antonymia čiže enantiosémia (o typoch vzťahov medzi významami vnútri polysémických slov porov. Dolník, 1984), napr. *bežať*: 1. rýchlo sa pohybovať, 2. byť v chode, v činnosti; *slabosť*: 1. slabá stránka niekoho, 2. silná stránka niekoho (o enantiosémii porov. Pisárčiková, 1980).

$\frac{FI}{SD}$ = homonymia, napr. *hrada*¹: okresané brvno — *hrada*²: menší záhon v záhrade na zeleninu alebo kvety.

$\frac{FP}{SI}$ = hláskoslovné a slovotvorné varianty slov, napr. *lisnúť sa/lisknúť sa*, *kľukatý/kľukastý*, *mokraď/mokradina*. K tomuto typu vzťahu môžeme priradiť aj isté prípady zo slovotvorného vzťahu v rámci transpozičného typu onomaziologickej kategórie. Zdôvodňujeme to tým, že pri transpozícii „sa mení iba syntaktická (vetnočlenská) funkcia východiskového slova,

zatiaľ čo jeho lexikálny obsah zostáva nedotknutý a teda v plnom rozsahu zachovaný“ (Dokulil, 1982, s. 258). Pretože si všimame lexikálno-sémantické vzťahy medzi slovami, pričom prihliadame aj na ich formálne vzťahy, zaraďujeme sem vzťahy ako napr. *behať : beh, vrhať : vrh, odletieť : odlet*. Rozpor medzi lexikálnosémantickou totožnosťou a gramatickým protikladom (základové a odvodené slová sa odlišujú slovnodruhovou príslušnosťou, teda gramatickou charakteristikou) sa pri transpozícii zreteľne prejavuje v tých prípadoch, pri ktorých členy vzťahu sú formálne v ekvipolentnej opozícii (porov. vzťah typu $\frac{FE}{SI}$).

$\frac{FP}{SP}$ = derivačný vzťah, pri ktorom odvodeniny predstavujú modifikačný typ onomaziologickej kategórie, t. j. kategórie deminutívnosti (táto kategória nie je vlastná iba podstatným menám, ale aj prídavným menám a od nich odvodeným príslovkám, ako aj slovesám; na osobitnú sémantickú kategóriu deminutívnosti v slovenčine upozornila M. Pisárčiková, 1981), augmentatívni, prechyľovania, mládat a hromadnosti (Dokulil, 1962); okrem týchto javov patrí sem aj vzťah istých predponových slovies k základovým slovesám a vzťah prídavné meno — predponové prídavné meno, resp. podstatné meno — podstatné meno s predponou. Ide o vzťahy, ako napr. *strom : stromček, chlap : chlapisko, vlk : vlčá, obyvateľ : obyvateľstvo, liezť : podliezať, liať : preliať, dávny : pradávny, krásny : prekrásny* (poslednú dvojicu nájdeme v Malom synonymickom slovníku ako synonymá, podobne aj dvojicu *jarý : bujarý*), *les : prales, časť : súčasť*. Všetky tieto prípady sa dajú zhrnúť, ako to urobil M. Dokulil v citovanej knihe, do modifikačného typu onomaziologickej kategórie v širšom zmysle.

$\frac{FP}{SE}$ = derivačný vzťah, v ktorom sú niektoré odvodeniny z mutačného typu onomaziologickej kategórie, napr. *plukovník : podplukovník* (spoločný komponent „dôstojnícka hodnosť“, rozlišujúce komponenty „prvá v hierarchii“, „druhá v hierarchii“), *predseda : podpredseda, nájomník : podnájomník*; medzi tieto prípady sa zaraďujú aj isté antonymá, napr. *poslušný : neposlušný, téza : antitéza, významný : bezvýznamný* (antonymá sú vo vzťahu sémantickej ekvipolencie na základe ich protikladnosti a „protikladné pojmy na rozdiel od pojmov protirečivých majú istý kladný obsah“ — Pisárčiková, 1974, s. 184).

$\frac{FP}{SD}$ = náhodná formálna príbuznosť slov; tento jav sa niekedy označuje ako paronymia a priradujú sa k nej vzťahy ako napr. *sad : úsad, hrana : rana, zrod : rod* a pod. (Mistrík, 1985, s. 131—132). Lexikologický rozbor tohto javu však ukázal, že pravé paronymá sú tie slová, ktoré sú vo for-

málo-sémantickej ekvipolentnej opozícii (porov. ďalej); sem sa zahrňajú aj isté prípady homonymných morfém, resp. demotivované odvodeniny, napr. *kaz : výkaz, boj : príboj, stroj : výstroj, hlava : hlaveň*.

$\frac{FE}{SI}$ = hláskoslovné a slovotvorné varianty slov, napr. *cvendžavý/cvendživý, trocha/trochu, bunečný/bunkový*; ak odhliadneme od jemných významových rozdielov, zaraďujú sa sem aj paronymické synonymá, napr. *nastrašený : vystrašený, pomýšľať : zamýšľať* (porov. Benkovičová — Dolník, 1986); k tomuto typu vzťahu patria aj synonymá, ktoré majú zhodnú nekoreňovú morfému, napr. *dengľavý : cintľavý, popud : pohnútka, kolísavý : knísavý*; napokon sa sem zaraďujú prípady z transpozičného typu onomaziologickej kategórie, napr. *rýchly : rýchlosť, myslieť : myslenie, deliť : deľba, písať : piskot, hore : horný*.

$\frac{FE}{SP}$ = vzťah medzi členmi slovotvorného typu, pri ktorom jeden z členov je v rodovom vzťahu k iným členom, napr. *oddeliť : odlomiť, oddeliť : odtrhnúť; zašpiniť : zablatiť, zašpiniť : zamastiť, robotník : zámočník, robotník : sústružník*.

$\frac{FE}{SE}$ = paronymia, ktorá zahŕňa morfematické a fonematické paronymá, napr. *rozumový : rozumný, presoliť : dosoliť, pisateľ : pisár, škriptať : škriekať, chrapčať : chrochtať*; tento typ reprezentujú aj paronymické antonymá, napr. *odkvitnúť : rozkvitnúť, domček : domisko, horeznačky : doluznačky, zlomyseľný : dobromyseľný* (porov. Benkovičová — Dolník, 1986); tento typ vzťahu zahŕňa aj vzťahy medzi členmi istého slovotvorného typu, napr. *chodec : bežec, odhadca : nákupca, študovňa : ošetrovňa*.

$\frac{FE}{FD}$ = náhodná formálna príbuznosť slov (porov. so vzťahom $\frac{FD}{SD}$), napr. *mrak : drak, dať : mať, útok : útek*; k tomuto typu vzťahu patria aj odvodeniny s homonymným slovotvorným základom a odlišnými formantmi, napr. *krajný : krajový, čelný : čelový*.

$\frac{SD}{SI}$ = absolútna synonymia bez formálnej príbuznosti, napr. *vábiť : lákať, kvasnice : droždie, čudný : divný*.

$\frac{FD}{SP}$ = rodovo-druhový vzťah (hyperonymia, resp. hyponymia) bez formálnej príbuznosti, napr. *pohyb : beh, pohyb : chôdza, kvet : tulipán, kvet : ruža*; sem sa zaraďuje aj privatívna synonymia bez formálnej príbuznosti (vrátane štylistickej synonymie), napr. *pekný : nádherný, škaredý : hnusný, trápiť : týrať, škriepka : svár*.

$\frac{FD}{SE}$ = vzťah medzi druhovými slovami (kohyponymia) bez formálnej prí-

buznosti, napr. *beh : chôdza, tulipán : ruža, atletika : vzpieranie*; k to-
muto typu vzťahu patrí aj antonymia a ekvipolentná synonymia bez for-
málnej príbuznosti, napr. *vysoký : nízky, tulák : dobrodruh, prvoradý :*
podstatný.

$$\frac{FD}{SD} = \text{viacnásobná idionymia (porov. so vzťahom } \frac{FI}{SI} \text{)}.$$

Načrtnutý prehľad o vzťahoch formálnych opozícií slov k ich sémantickým opozíciám (so zreteľom na disjunkciu na obidvoch rovinách) uka-
zuje, že v slovnej zásobe slovenčiny nachádzame všetky teoreticky možné
vzťahy. Z prehľadu dobre vidieť, v ktorých častiach slovnej zásoby je
symetria a v ktorých asymetria medzi formálnymi a významovými opo-
zíciami. O symetrickom vzťahu hovoríme vtedy, keď istému druhu for-
málnej opozície zodpovedá ten istý druh sémantickej opozície, resp. keď
formálnej disjunkcii zodpovedá sémantická disjunkcia, t. j. keď medzi for-
málnou a sémantickou rovinou je izomorfný vzťah. Úplnú symetriu pred-
stavujú vzťahy $\frac{FI}{SI}$, resp. $\frac{FD}{SD}$ a $\frac{FP}{SP}$, $\frac{FE}{SE}$, úplnú asymetriu reprezentujú

vzťahy $\frac{FI}{SD}$ a $\frac{FD}{SI}$, pretože vzťahu úplnej totožnosti na jednej rovine zod-
povedá vzťah úplnej odlišnosti na druhej rovine. Medzi úplnou symetriou
a úplnou asymetriou nachádzame ostatné vzťahy, ktoré predstavujú prí-
pady neúplnej symetrie, resp. čiastočnej asymetrie. Neúplnú symetriu
reprezentujú vzťahy $\frac{FI}{SP}$, $\frac{FP}{SI}$, $\frac{FP}{SE}$, $\frac{FE}{SP}$, lebo členmi týchto vzťahov sú
príbuzné opozície: opozícií totožnosti zodpovedá privatívna opozícia, alebo
privatívnej opozícii zodpovedá ekvipolentná opozícia. Privatívna opozícia
sa odlišuje od opozície totožnosti iba tým, že jeden z jej členov má oproti
druhému členovi rozlišujúci príznak (príznak navyše). Ekvipolentná opo-
zícia sa odlišuje od privatívnej opozície iba tým, že obidva jej členy majú
rozlišujúci príznak. Príbuznosť týchto opozícií spočíva v tom, že súvzťažné
opozície sa odlišujú iba tým, že v jednej opozícii je jeden rozlišujúci prí-
znak navyše oproti súvzťažnej opozícii. Čiastočnú asymetriu reprezentujú

vzťahy $\frac{FI}{SE}$, $\frac{FE}{SI}$, $\frac{FP}{SD}$, $\frac{FD}{SP}$, $\frac{FD}{SE}$, $\frac{FE}{SD}$, členmi týchto vzťahov sú nepríbuzné

opozície, resp. opozície a disjunkcia. Nižší stupeň asymetrie tvoria vzťahy
medzi opozíciou totožnosti a ekvipolentnou opozíciou ($\frac{FI}{SE}$, $\frac{FE}{SI}$); ekvipo-

lentnosť sa odlišuje od totožnosti výraznejšie ako privatívnosť, preto tu
hovoríme o nepríbuznosti opozícií. Kým v tomto prípade na formálnej
a sémantickej rovine si zodpovedajú vzťahy rovnakého typu — opozície
(iba druhy vzťahov v rámci tohto typu sa nezhodujú), v ďalších štyroch

případoch — $\frac{FP}{SD}, \frac{FD}{SP}, \frac{FD}{SE}, \frac{FE}{SD}$ — opozícii na jednej rovine zodpovedá disjunkcia na druhej rovine, čiže zodpovedajú si vzťahy odlišného typu, takže tieto vzťahy predstavujú vyšší stupeň asymetrie. Je zrejmé, že najbližšie k úplnej asymetrii sú vzťahy $\frac{FP}{SD}, \frac{FD}{SP}$, pretože privatívna opozícia je najbližšia k opozícii totožnosti, ktorá vo vzťahu k disjunkcii tvorí úplnú asymetriu. Tento rozbor spomínaných vzťahov nám umožňuje dobre vidieť vzťahy úplnej a neúplnej izomorfie, resp. vzťahy úplnej a čiastočnej heteromorfie medzi formálnou a sémantickou rovinou v slovnej zásobe.

Kladíme si otázku, ako sú usporiadané (organizované) slová v slovnej zásobe z hľadiska súvzťažnosti ich formálnych a sémantických klasifikačných vzťahov (túto súvzťažnosť označíme ako koreláciu a budeme hovoriť, že napr. vzťah $\frac{FI}{SP}$ je korelácia, ktorá je odlišná napr. od korelácie $\frac{FI}{SE}$). Je zrejmé, že opornými bodmi v predpokladanej usporiadanosti slov sú vzťahy úplnej symetrie a úplnej asymetrie. Súbor korelácií sa rozčleňuje do piatich radov, a to podľa dvoch kritérií: 1. na jednej rovine sa vyskytuje iba jeden druh vzťahu (buď opozícia istého druhu, alebo disjunkcia), 2. korelácie v jednotlivých radoch sú usporiadané tak, že sa postupuje od úplnej, resp. neúplnej asymetrie k úplnej asymetrii alebo od úplnej, resp. čiastočnej asymetrie k úplnej asymetrii, pričom sa korelácie zoradujú podľa stupňa príbuznosti. Podľa týchto kritérií sa korelácie rozčleňujú do týchto radov:

1. $\frac{FI}{SI}, \frac{FI}{SP}, \frac{FI}{SE}, \frac{FI}{SD}$ = asymetrická postupnosť
2. $\frac{FD}{SD}, \frac{FE}{SD}, \frac{FP}{SD}, \frac{FI}{SD}$ = asymetrizačná postupnosť
3. $\frac{FD}{SD}, \frac{FD}{SE}, \frac{FD}{SP}, \frac{FD}{SI}$ = asymetrizačná postupnosť
4. $\frac{FP}{SI}, \frac{FP}{SE}, \frac{FP}{SP}$ = symetrizačná postupnosť
5. $\frac{FE}{SI}, \frac{FE}{SP}, \frac{FE}{SE}$ = symetrizačná postupnosť

Jednotlivé rady predstavujú buď asymetrizáciu (heteromorfizáciu), alebo symetrizáciu (homomorfizáciu). Treba zdôrazniť, že tieto termíny neoznačujú ani diachrónne, ani synchrónne procesy v slovnej zásobe, ale sa vzťahujú na isté princípy organizácie slovnej zásoby. Túto poznámku pripájame aj k termínom polysémizácia, homonymizácia, synonymizácia a paronymizácia, ktoré použijeme pri objasňovaní jednotlivých radov korelácií.

V prvom rade sú korelácie usporiadané tak, že sa postupuje od idionymie k polysémii a od nej k homonymii, a túto postupnosť označujeme ako polysémizáciu, ktorej hranicou je homonymia. Môžeme to znázorniť napr. touto postupnosťou korelácií: *stráň* = „stráň“ (na ľavej strane rovnice je forma slova, na pravej strane jeho význam, resp. významy; symbol : označuje opozíciu, symbol V disjunkciu), *človek* = 1. „človek“ : „človek“, *citlivý* = 1. „citlivý“ : 2. citlivý“, *hranica*¹ = „hranica“ V *hranica*² = „hranica“.

V druhom rade sú slová zoradené tak, že sa postupuje od viacnásobnej idionymie k formálne príbuzným slovám a od nich k homonymám. Postupnosť od viacnásobnej idionymie k formálne príbuzným slovám pri sémantickej disjunkcii označujeme ako homonymizáciu, ktorej hranicou je homonymia. Túto postupnosť ilustruje napr. tento rad korelácií: *syr* V *bič*, *úsad* : *úrad*, *úsad* : *sad*, *ústroj*¹ : *ústroj*² — „ústroj¹“ V „ústroj²“. Korelácie $\frac{FD}{SD}, \frac{FE}{SD}$ zahŕňajú homonymizované slová, t. j. slová, ktoré majú s homonymami spoločné to, že sú vo vzťahu sémantickej disjunkcie a medzi ich formálnou a významovou stránkou je vzťah heteromorfie.

Tretí rad predstavuje postupnosť od viacnásobnej idionymie k sémanticky príbuzným slovám a od nich k prípadom významovej totožnosti pri formálnej disjunkcii; túto postupnosť označujeme ako synonymizáciu. Hraničnými prípadmi synonymizácie sú absolútne synonymá (o jestvovaní absolútnych synonym porov. Apresian, 1974, s. 223). Túto postupnosť znázorňuje napr. tento rad slovných dvojíc: *čistý* V *skúpy*, *vysoký* : *nízky*, *červený* : *ružový*, *prvoradý* — *podstatný*, *pohyblivý* : *rýchly*, *pekný* : *nádherný*, *čudný* : *divný*.

V štvrtom a piatom rade sa postupnosť korelácií zakladá na princípe symetrizácie vzťahu medzi formálnou a sémantickou rovinou. Časť tejto postupnosti označujeme ako paronymizáciu a súvzťažné slová v tejto postupnosti sa nazývajú paronymizované slová. Paronymizované slová zahŕňajú značne široký okruh slov, ktorých spoločnou vlastnosťou je istá formálna a sémantická príbuznosť. Vzhľadom na rozličnú mieru príbuznosti rozlišujeme paronymické synonymá a paronymické antonymá, (pravé) paronymá a paronymizované slová v užšom zmysle (dôkladný rozbor tejto otázky podávame v článku Benkovičová — Dolník, 1986). Začiatkové korelácie v týchto radoch — $\frac{FP}{SI}, \frac{FE}{SI}$ — predstavujú varianty slov, ktoré sú mimo paronymizácie, tvoria jej predstupeň (sú vo vzťahu sémantickej totožnosti, a nie príbuznosti, ako je to pri paronymizovaných slovách). Štvrtý rad ilustruje napr. táto postupnosť korelácií: *tresnúť* : *tresknúť*, *mrak* : *mračno*, *behať* : *beh*, *plukovník* : *podplukovník*, *poslušný* : *ne-*

poslušný, les : prales, teplý : teplučký, bežať : bežkať. V rámci piateho radu sú zoradené napr. tieto korelácie: cvendžavý : cvendživý, bunkový : bunečný, porušiť : narušiť, dengľavý : cintľavý, oddeliť : odlomiť, chodec : bežec, železný : železitý.

Z rozboru vzťahov v slovnej zásobe vyplýva, že na klasifikačnom princípe sa zakladajú nielen nederivačné vzťahy (homonymia, synonymia, antonymia, paronymia, hypero — hyponymia, kohyponymia), ale aj isté derivačné vzťahy, a to tie, ktoré zahŕňajú transpozičný a modifikačný typ onomaziologickej kategórie. To, že pri transpozícii nemáme do činenia s onomaziologickou kategóriou vo vlastnom zmysle, zdôraznil už M. Dokulil (1962), ktorý poukázal na to, že sa tu nepomenúva nový jav v súvzťažnosti s už pomenovaným javom, iba sa už pomenovaný jav zaraďuje do inej slovnodruhovej kategórie. Z hľadiska logických princípov organizácie slovnej zásoby to zdôvodňujeme tým, že základom transpozície je klasifikačný vzťah, kým tvorenie slov, ktorého výsledkom je skutočne nová lexikálnosémantická jednotka, spočíva na implikačnom princípe. Ani pri derivačných vzťahoch v rámci modifikačného typu onomaziologickej kategórie nejde o utváranie úplne nových lexikálnosémantických jednotiek, odvodeniny len modifikujú základové slová, sú to teda len modifikácie základných lexikálnosémantických jednotiek. Vo vzťahu k základovým slovám úplne nové lexikálnosémantické jednotky predstavujú odvodeniny patriace k mutačnému typu onomaziologickej kategórie. Utváranie týchto odvodenín sa zakladá na logickom princípe implikácie¹. Ontologickým základom odvodzovania v rámci tohto typu onomaziologickej kategórie je totiž istá závislosť, isté vzájomné pôsobenie denotátov. Okrem derivácie v tomto vymedzení je implikácia aj logickým základom konverzného vzťahu (porov. *predávať* — *kupovať*: ak X predáva, tak Y kupuje; ak Y kupuje, tak X predáva; o otázke konverzie porov. Ondrejovič, 1982). Z hľadiska logických princípov organizácie slovnej zásoby sa teda konverzia priraďuje k derivácii v rámci mutačného typu onomaziologickej kategórie.

Doteraz sa takmer neskúmal presupozíčný princíp organizácie slovnej zásoby. Dosiaľ sa ukázalo, že v presupozíčnom vzťahu sú isté slovesá, napr. *zobudiť* — *spať*, *vymáhať* — *dlhovať*, *odpísať* — *napísať*, *odzdraviť* — *po-*

¹ K mutačnému typu onomaziologickej kategórie patrí niekoľko odvodenín, ktoré sa zakladajú na klasifikačnom vzťahu. Ide o isté predponové podstatné mená, napr. *podplukovník*, *podpredseda*, *pravník*, *podnájomník* atď. (spomínali sme ich pri korelácií $\frac{FP}{SE}$). Tieto prípady však tvoria perifériu mutačného typu onomaziologickej kategórie, blížia sa k hranici s modifikačným typom (hodnosť podplukovníka nie je síce modifikáciou hodnosti plukovníka, ako je napr. význam „domček“ modifikáciou významu „dom“, ale v istom zmysle ju možno chápať ako obmenu hodnosti plukovníka: podplukovník je o stupeň nižšia hodnosť ako plukovník).

zdraviť atď. (porov. Dolník, 1986). Z ilustračných príkladov vidieť, že presupozične zviazané slová sú vo vzťahu formálnej opozície alebo disjunkcie.

Literatúra

- APRESIAN, J. D.: Lexsičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974. 367 s.
- BENKOVICOVÁ, J. – DOLNÍK, J.: Formálno-sémantické obmieňanie slova a paronymá. Slovenská reč, 51, 1986, s. 153–162.
- BLANAR, V.: Organizácia slovnej zásoby. Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 23–31.
- ČERMÁK, F.: Lexikální opozice, paradigma a systém. Slovo a slovesnost, 44, 1983, s. 207–219.
- DOLNÍK, J.: Vzťahy medzi významami v polysémických slovách. Slovenská reč, 49, 1984, s. 329–337.
- DOLNÍK, J.: Presupozičné vzťahy v slovnej zásobe. Slovenská reč, 51, 1986, s. 10–20.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 264 s.
- DOKULIL, M.: K otázce slovnědruhových převodů a přechodů zvl. transpozice. Slovo a slovesnost, 43, 1982, s. 257–271.
- MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
- NIKITIN, M. V.: Lexsičeskoe značenijslova. Moskva, Vyssaja škola 1983. 126 s.
- ONDREJOVIČ, S.: O niektorých otázkach slovesnej konverzie. Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 43–51.
- PISÁRČIKOVÁ, M.: Prefixálne antonymá so zápornou časticou *ne-* v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 183–192.
- PISÁRČIKOVÁ, M.: Vnútroslovná antonymia. In: Jazykovedné štúdie. 15. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 213–218.
- PISÁRČIKOVÁ, M.: Sémantická analýza slovies s príznakmi deminutívnosti. In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 221–223.
- ŠMELOV, D. N.: Sovremennij russkij jazyk. Leksika. Moskva, Prosveščenie 1977. 335 s.

Elena Krasnovská

ADMINISTRATÍVNO-PRÁVNA TERMINOLÓGIA V PREDBERNOLÁKOVskej SLOVENČINE NA KONCI 18. STOR. (II)

Rekonštrukcia lexikálneho významu v staršej slovenčine je spätá s problémami, ktoré prináša charakter skúmaného jazykového materiálu. Pri práci s historickým jazykovým materiálom treba brať do úvahy absenciu živého jazykového povedomia, relatívnu úplnosť doloženého materiálu, nehomogénnosť skúmaných textov (rozličné štýly, časový rozsah textov, ich nárečovosť a pod.). Všetky spomenuté okolnosti treba mať na pamäti aj pri vymedzovaní terminologických jednotiek v historickej slovnej zá-

sobe. Často je ťažko presne určiť, či ide o voľné typické spojenie, alebo už o lexikálnu jednotku s terminologickým obsahom. Podobná situácia vzniká aj pri posudzovaní termínov v súčasnom nárečovom materiáli (Nižnanský, 1984, s. 86).

Metodologickými problémami lexikálno-sémantickej rekonštrukcie sa v poslednom čase zaoberali podrobnejšie najmä I. Němec (1980) a V. Blanár (1984). V. Blanár vo svojej monografii zdôrazňuje čo najdôkladnejší výskum všetkého doloženého historického materiálu, porovnávanie staršieho stavu so stavom v novších vývinových štádiách jazyka, v spisovnom jazyku a v nárečiach. Zachovanie takéhoto postupu umožnilo lepšie analyzovať administratívno-právnu terminológiu z oblasti názvov písomností vybraných z prvej časti diela J. Wagnera z r. 1797¹. Ukázalo sa, že J. Wagner sa v terminológii administratívno-právnych písomností vedel dobre orientovať. Vybral ako platné zväčša také termíny, ktoré boli do jazyka administratívy dobre začlenené a dodnes sa používajú aj v nárečiach. Okrem toho jeho kritériá na určovanie termínov už v mnohom pripomínajú súčasné požiadavky, ktoré musí termín spĺňať (Horecký, 1974; Masár, 1981). Jazykový materiál z Wagnerovej príručky dobre orientačne poslúžil aj pri skúmaní ďalších administratívnych termínov ako výkladový tematický slovník, ktorý podáva vo vymedzenej časti stav jazyka administratívy na konci 18. stor. Porovnaním obsahovej náplne niektorých termínov vybraných z príručky so stavom v staršej a súčasnej spisovnej slovenčine sa dá objasniť štruktúra vymedzenej skupiny administratívno-právnej terminológie. Ako typické sme vybrali termíny *ceduľa*, *cesionál*, *list* a *svedectvo*. Pri skúmaní sa uplatňuje semaziologický (od designátu k významu) i onomaziologický (od významu k zvukovej forme) prístup. Výskumom materiálu doloženého v kartotéke Historického slovníka slovenského jazyka (HSSJ) v porovnaní s materiálom u J. Wagnera a s novšími dokladmi možno pri definovaní významu historickej lexikálnej jednotky vylúčiť jej úzke kontextové hodnotenie.

C e d u ľ a. V príručke J. Wagnera (s. 21—22) sa slovo *ceduľa* vyskytuje iba v spojení *furmanská ceduľa*: *Furmanské cedula. Frachtbrief*:

Kdyss se nekomu od nas daleko bidljcymu, obzlassne skrze furmanuw netčo posyla, obyčegne se furmanowy otewreny listek dawa. W takowvch listech doložiti se ma 1. gmeno furmana 2. gmeno a staw (:character:) toho, kteremu se netco posyla 3. mjsto, kde a u koho ta wec zložiti se ma 4. gmenuge se ta wec.

¹ Bibliografický údaj o diele J. Wagnera je uverejnený v poznámke 1 na s. 342 v prvej časti mojej štúdie Administratívno-právna terminológia v predberňolákovskej slovenčine 18. stor., Slovenská reč, 45, 1985, s. 342. Pri citovaní diela J. Wagnera z r. 1797 v tejto štúdii sa uvádza priezvisko autora a číslo strany, na ktorej je exemplifikovaný text.

ktera se odsyla a w čem zložena aneb zaprawena gest, nekdy y waha gegi 5. d klada se wignednana cena, kteru prigimač furmanowoy zaplatiti ma. *Cedule* takoweto možu na nasledugjcy spůsob se napsati.

Ako vidieť z dokladu, v príručke J. Wagnera sa vyskytuje substantívum *ceduľa* iba v terminologickom spojení *furmanská ceduľa* s významom „nákladný list“.

Slovo *ceduľa*² je dostatočne doložené už od 16. stor. v troch významoch i. kus papiera na písanie: *geho meno mel w yakegsy c z e d u l y napsane* (TRENCÍN, 1592); *lekár předpisuge lekárstwi na c e d u l i* (OP, 1685); *in-scriptum: c e d u l a*, nápis, znamení něčeho (KS, 1763) 2. úradný al. poloúradný písomný doklad, listina, list, potvrdenka: *pro leppsie pamiet a swiedomie tyto c z e d u l e mezy sebu sepsali a peczetmi swimy vlastnimy zapečetili* (BRATISLAVA, 1515, SČL); *nesmeli tam dobitki pasty a drewo rubati prez c e d u l e panszkeg* (s. 1. 1676); (úradník) *poznamenani aneboližto c e d u l e richtarom rozdal* (KOŠECA, 1718). Termín *ceduľa* bol súčasťou terminologických spojení³: *bankálska ceduľa* — cenné papiere, bankovky: *w običegnich mezy lidky wjplatkoch prigimanj bančalski ch c z e d u l se zanechawa* (Kur, 1785); *furmanská ceduľa* — nákladný list: *Frachtbrief: furmanské c e d u l e* (WZ, 1797); *rezaná ceduľa* — chirograf: *štvrta čiastka toho pol dwora wedla c e d u l e re z a n e j gemu se poručila* (SLIAČE, 1604); *ceduľa premeny* — zmenka: *litterae cambii: veksel, c z e d u l a p r o m e n i* (LD, 18. stor.) 3. verejné oznámenie, vy-

² Okrem dokladov z diela J. Wagnera sú v texte štúdie použité doklady z karto-
tény HSSJ z rukopisu I. zväzku HSSJ a z fototény, ktorá je uložená v oddelení dejín
slovenčiny v JÚLŠ SAV. V príspevku sú použité datovania a skratky tak, ako sa
používajú pri koncipovaní hesiel do HSSJ. Použité skratky:

CA: Cechové artikuly (rukopisné al. neskôr vydané tlačou), ktoré pre jednotlivé
al. združené cechy vydával panovník, zemepán al. sami majstri).

KS: Syllabus dictionarij latino-slavonicus, 1763, 948 s. Rkp. v Univerzitnej knižnici
v Budapešti, sign. H 64.

Kur: Kurentálne protokoly (tlačené; rukopisné).

LD: Dictionarium cognationem seu convenientiam linguarum Hungaricae et Sla-
vicae exhibens pro Nationalibus scholis slavonicis adornatum per Dominum Latsny,
V. D. P. Neczpallensem 1767–1797, 179 s. Rkp. v Univerzitnej knižnici v Budapešti,
sign. H 10.

PI: Pistor, A.: Instructiones salutaris poenitentiae, 1749, 79 s. Rkp. t. č. v súkr.
vlastníctve.

OP: J. A. Comenii Orbis sensualium pictus quadrilinguis. Levoča, S. Brever 1685,
(7), 313 (132) s. Fototypické vydanie Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľ-
stvo 1958, 313 s. + index.

ŽK: Žilinská kniha: Protocollum civitatis Ziliniensis (Solnensis 1403–1519) (slo-
venské zápisy sú od r. 1451). Rkp. v ŠOKA v Žiline, sign. A 1. v transkribovanej
podobe vydal V. Chaloupecký: Kniha Žilinská. Bratislava, Učená spoločnosť Šafaří-
kova 1934, s. 7–151.

³ Slovné spojenia a slová doložené v HSSJ sa uvádzajú v dvoch podobách. V do-
klade sú transliterované, v texte štúdie pri výkladoch sa používa rekonštruovaná
podoba slovných spojení a slov, ktorá sa prispôsobuje čo najviac spisovnej slovenčine,
tak ako to bude uvedené aj v HSSJ.

hláška: *pan Palfy priducz czedulye posztrhaly* (s. 1. 1640—1643). O pevnej začlenenosti slova *ceduľa* do slovnej zásoby predberňolákovskej slovenčiny svedčí aj deminutívna podoba *ceduľka* ku všetkým trom významom.

V slovníku A. Bernoláka (1825—1827, s. 182) sa slovo *ceduľa* uvádza len v spojení: *ceduľa* (zmluva) *swadebná*, *Heirathsbrief*. V SSJ I (1959, s. 156) sa slovo *ceduľa* uvádza ako hovorové s významom „list popísaného papiera, písomný oznam, vyhláška, listina“. Slovo *ceduľa* vzniklo z pôvodného latinského *schedula* „list papiera, list, lístok, oznámenie, oznam“ (Machek, 1968, s. 82). Používalo sa aj v starej češtine, tu však podobne ako v staršej slovenčine aj v platnosti termínu „listina, úradný dokument“ (Gebauer, 1970).

Prostredníctvom poľštiny sa slovo *ceduľa* dostalo aj do administratívnej terminológie ruštiny a ukrajinčiny, kde sa popri slove *zapiska* používalo od 17. stor. len s významom „lístok s oznamom“ (Sergejev, 1978).

Z porovnania významového členenia slova *ceduľa* v kartotéke HSSJ, u A. Bernoláka a v príručke J. Wagnera sa ukázalo, že slovo *ceduľa* sa na konci 18. stor. začalo vysúvať na okraj slovnej zásoby v terminologickej oblasti. V predberňolákovskej slovenčine slovo *ceduľa* vo význame „úradný doklad, potvrdenka“ tvorilo synonymický rad s terminologickými spojeniami s nadradeným slovom *list*.

Cesiónál. U J. Wagnera (s. 21—22) sa latinské slovo *cesionál*, *cesia* vysvetľuje ako listina, ktorej obsahom je zmluva postupujúca právo užívania veci, majetku:

Cessyonal, *cessy* aneb lįstek odstupenj. Tyto pisma dawagu sa tedy, kdyss nekdo swe prawo aneb dluch, který u gineho ma, pusstia na druhého. Musy se w nem položit 1. prawo to aneb dluch ten, který se na gineho pusstia 2. gmeno toho, na kterého se spusstia 3. nekdy se doklada y prjčina, z ktereg se spuss-tia, což ale gen při propusstenj prawa negakoweho potreba doložit: při propusstenj pak dľuhu newyhľedawa se, ponewadž dľužniku gedno gest, zďaliss prjčinu, pro kteru geho weritel na gjneho dluch ten propustil, zna aneb nezna, on dluch predce zaplatiti musy. 4. Datum a gmeno toho, který *cessy* dawa. Při obligacych mnohem kratssy cesta *cessy* učiniti se muže, když totiss se žada aneb na spodku pod obligacy nekolik slowy postawj se, že takowa obligacy ze wssemy bežjčymi urokamy (:interessy:) N. N. odstupuge. Nekdo gen obligacy bez wsseho spisu druhemu odewzdawa. Toto ale ne wždy užitečne gest a časem y mnoho omrzlosti aspon skrze dedičuw (:successoruw:) spusobiti muže, protoss lepsser gest, kdyss se skutečne lįstek odstupenj (:cessy:) wyhotowuge.

V kartotéke HSSJ je od konca 17. stor. doložené substantívum *cesia* (*cesio*) v dvoch významoch. Prvý význam právneho termínu *cesia* vychádza z deverbatívneho charakteru latinského slova *cessio* „postúpenie práva na užívanie majetku, veci“: *prodeg a kupeny každeho winohradu aneb c e s i e ma se do knihy obecneg wepsaty* (TRENČÍN, 1698). V dru-

hom význame ide o zmluvu, ktorou sa postupuje právo užívania majetku, veci: *luku wedla swedkoweg cessionie wimenenu* (ZÁTURČIE, 1781).

Postupnícka zmluva (*cesia*) sa obyčajne po ústnej dohode stala obsahom listiny (*cesie* alebo *cesionála*): *cžastku mlina puštam a cedugem Geho Milosty, na cžo dala sem y tento cessionál* (BYTČICA, 1721). Z 18. storočia sú pre význam „listina, ktorej obsahom je postupnícka zmluva, darovacia listina“ v kartotéke HSSJ doložené dvojslovné synonymné termíny *cesionálsky list*, *darovaný list*: *wiznawam s timto mogim cessionálsz k im nebolisto daruwanim listem, ze daruвам Gego Milosty maly dluch* (N. MESTO n. V., 1728). Termíny *cesia*, *cesionál* významovo úzko súvisia s právnym termínom *cedovať* „postupovať, postúpiť vlastnícke právo, prestať, prestávať uplatňovať právny nárok“: *z placu domowiho tretinu pani matka ceduje detom* (KRUPINA, 1683). Podoby *cesia*, *cesionál* sa stali zložkou ďalších terminologických spojení, napr.: *cessy aneb listek odstúpenj*, *cessy z ohledu dedictwj* (Wagner, s. 22); *zakupny list aneb fisskussky cessionál* (S. LUPČA, 1781) s významom „predajná zmluva“ a pod. To, že sa termíny *cesia*, *cesionál* vo význame „postupnícka zmluva“ obohatili o špecifikujúci adjektívny prívlastok a vysvetľujúcu prívlastkovú vetu, potvrdzuje ich terminologizáciu v predbernolákovskej slovenčine (porov. Buzássyová, 1983, s. 137). Ako ekvivalent latinského termínu *cesionál* J. Wagner uvádza terminologické spojenie *listek odstúpenj*. V tomto spojení je zaujímavá formálne deminutívna podoba *listek*. Autor ňou chce azda naznačiť, že ide o dokument poloúradného charakteru, ktorého písaná podoba nemusí byť potvrdená oficiálnymi osobami. V súčasnej spisovnej slovenčine sa v právnickej terminológii používajú len právne termíny *cesia* „postúpenie práva alebo veci“ a *cesionár* „kto cesiou nadobúda nejaké práva, postupník (SSJ I, 1959, s. 16). Termíny *cesionál* a *cesia* s významom „postupnícka listina“ boli v súčasnom jazyku celkom vytlačené spojením *postupnícka listina*, ktoré je jednoznačné a presné. Pozoruhodné je, že v slovníku A. Bernoláka sme slovo *cesia*, *cesionál* nenašli.

L i s t. V príručke J. Wagnera nachádzame najmä tie spojenia so slovom *list*, ktoré autor z hľadiska životnej praxe pokladal za najpoužívanejšie:

List wyučenstwiy. Listy wyučenstwiy gsu dwogake, gine takrečeny kunsstum, gake gsu: zahradjcy, misliwcy, kuchary a gini podobnj, gine pak remeselnjkuw a kunsstjruw. *Listy wyučenstwiy* remeselnicke kterak se psati magu: z ohledu toho, že geden každý cech takmer swe własne spusoby ma, gen nakratce čo neyhlawnegssjho oznamjm a geden toliko priklad pripogjm. Ma se doložiti 1. že učednj swug učeny urjzeny čas, který se od dne a roku počateho učenstwiy zretedlne poznačiti musy, w učeny vyplnil, sebe potřebne umenj nazhromaždil, se wždycky wernym a pilnym ukazowal. 2. žadagu se gjnj tohož remesla mistrowe, aby gehu sobe poručeneho meli, gehu fedrowali a k gehu predsewzeti napomocnj byli, slibugjce gym podobnu hotowost. 3. klade se datum a podpisugu

se cechmister a ginj podle običeje poradku toho, od ktereho se swedectwj dawa. Čo se pak dotjce *listuw wyučenstw* tak řečených kunsstw cukrowských, kucharských etc., w tych neyprw klade se cely titul toho pana, u ktereho se wyučil, potom doklada se gmeno učitele a gmeno učedelnjka. Tak čas gak dluho se učil a že se wzdy dobre spravowal, poruča se ginym tohož kunsstu milownjkum. Klade se datum, podpis mistra a dwuch swedkow y pečet (s. 28).

O *listech pruchodu, passy*. W tychto poznamenati se ma 1. gmeno pocesneho wandrowného. 2. geho powolanj aneb remeslo 3. postawa 4. wek 5. kam ide 6. doklada se, že w tom meste aneb kragine odkud ide, zdrawe a čiste powetri gest 7. prosy se čtenari passu, aby geho wssade bes prekassky a zamesskany propustili 8. datum a podpis. Nekdy gen sam mesky pisar (:notarius:) se podpísuge a swu pečet uderj. Pri wetssych ale potrebach doklada se: wydano z rozkazu slawného magistratu skrze messtssanskeho pjsara N. N. a klade se messtssanska pečet (s. 31).

O *rodných listoch*. Nasledugjcy wecy *list rodný* w sobe obsahowati musy 1. gmeno a prigmenj toho, kteremuse dawa 2. mjsto kde a skrze koho pokrsten gest 3. swetkuw krstu, krsných rodičuw, rok a den, ktereho pokrsten gest 5. doklada se, že swedectwj to w matriculi (:knihy krstu:) se zrownawa a z nieg wzato gest 6. knez tohoss mjsta se podpísuge a z pečeti potwzruge (s. 32).

Z uvedených príkladov vidieť, že terminologické spojenia *rodný list*, *list príchodu*, *vyučenský list* označujú oficiálne písomnosti, ktoré síce vznikli pre potrebu jedného človeka, potvrdili ich však oficiálne osobnosti. Ide teda o úradné dokumenty. V ich názvoch nemožno zameniť slovo *list* slovami *ceduľa* alebo *listok*.

Slovo *list* malo v administratívnej terminológii predbernolákovskej slovenčiny uplatnenie aj ako termín s významom „listina, spis, dokument“. Bolo súčasťou terminologických spojení, v ktorých s určujúcim adjektívom slúžilo na označenie rozličných druhov písomností.⁴ Podľa V. Machka (1968, s. 335) význam slova *list* „listina“ súvisí s nemeckým slovom *die Liste* „listina, zoznam“. Slovo *listina* v kartotéke HSSJ nie je doložené. Nemá ho ani A. Bernolák. Je to novšie slovo. Do češtiny slovo *listina* na označenie úradného dokumentu zaviedol F. Palacký. Ak porovnávame terminologické spojenia so slovom *list* vyskytujúce sa v jazyku staršej slovenčiny so spojeniami v súčasnej spisovnej slovenčine, zistíme, že mnohé z nich už v súčasnej spisovnej slovenčine nefungujú. Niektoré zo

⁴ V materiáli HSSJ sa so slovom *list* vyskytujú spojenia: *akvizicionálsky*; *apoštolský*; *cechovní list*; *list od remesla*, *list od vyučenia*; *oslobodený list*; *vyučenský*, *vyučení*, *vyučný list*; *cesionálsky*, *darovaný list*; *dedičný*, *testamentný list*; *dielny list*; *obligatorný list*; *transakcionálsky list*; *výpravný list*; *exekucionálsky list*; *domluvný*, *ortielny*, *posúdný*, *prisúdný list*; *gleitovný list*; *chotárny list*; *výmenný list*; *kontraktúálny list*; *kurentovaný*; *list manželstva*; *list pokoja*; *osvedčovaný list*, *svedčiaci*, *svedomný list*; *porukomný*, *porukovný*, *reverzálny list*; *pozývateľný*, *rokovný list*; *prisažný list*; *prosebný list*; *rodný list*; *list od poctivého rodu*; *slobodný list*; *výpravný list*; *zachovací*, *zachovávajúci*, *zachovací a plodný list*; *poctivý list*, *list od (svojho) poriadneho zachovania a splodenia*; *záložný list*; *zemiansky list*; *žalobný list* a pod.

spojení sa však zachovali dodnes. V súčasnej spisovnej slovenčine sú napr. známe spojenia: *ďakovný list*, *domovský list*, *evidenčný list*, *krstný list*, *otvorený list*, *priepustný list*, *rodný list*, *sobášny list*, *úmrtný list*, *vodičský list*, *výučný list*, *zakáľací list*, *živnostenský list*.⁵ Častejšie sa však v súčasnej slovenčine používajú jednoslovné názvy písomností, napr.: žalobný list — *žaloba*, prosebný list — *žiadosť*, testamentálny list — *testament*, reverzálny list — *reverz*, pozývateľný list — *predvolanie*, kontraktuálny list — *kontrakt*, svedomný list — *svedectvo* a pod. Mnohé z jednoslovných pomenovaní, ktoré sú uvedené v príkladoch, však popri dvojslovných termínoch fungovali aj v staršej slovenčine. Napríklad popri spojení *glejtočný list* sa používal aj jednoslovný termín *glejt*: *glejt o v n y l i s t p a n a G y s k r o v i s 1. 1449 E*; *mnye nebylo potrzbie k l e y t o w, neb gsem ia sluzebnik W. M. (MUSZYNA, 1449 SČL)*; *ten g l e i t a t o bezpeczenstwo ma gim w swe moczi stati (TRNAVA, 1459, SČL)*. Podobne by sa z historického materiálu dali uviesť doklady na termíny *žaloba*, *testament*, *reverz*, *pas*, *kontrakt*, *svedectvo*. Tieto jednoslovné termíny, fungujúce popri dvojslovných terminologických spojeniach, sú dôkazom, že aj v staršej slovenčine sa uplatňovala požiadavka stručnosti a výstižnosti termínu.

Slovo *list* vo význame „úradná listina, dokument“ malo v staršej slovenčine synonymá *písmo*, *písanie* i české slovo *psaní* (Doruľa, 1967). Štylistickú rozdielnosť uvedených synonym možno potvrdiť aj tým, že synonymný výraz *písmo* sa síce v historickom materiáli vyskytuje vo význame „listina“, ale predpokladané slovné spojenia, aké boli pri slove *list*, nie sú z administratívno-právnej oblasti doložené. Slovo *písmo* „listina“ nedokladá spojeniami terminologického charakteru ani A. Bernolák. V súčasnej spisovnej slovenčine sa slovo *písmo* pokladá za archaické a hovorové (SSJ III, 1963, s. 74).

S v e d e c t v o. V príručke J. Wagnera sú príklady na niekoľko typov svedectiev. Autor príručky sa usiloval nájsť priliehavé výrazy na pomenovanie rozličných typov svedectiev. Autor najprv uvádza výklad základného významu slova *svedectvo*:

Swedectwy gest takowe pjsmo, w kterem pro dobre gineho, aneb na žadost, aneb z powinnosti netčo potwrzugeme. Podle prjčiny, pro kteru se *swedectwi* dawa, gsu ony rozlične, a podle toho swu wnjtrnj vlastnost a gmeno dosahugu, gako z prjkladuw poznati bude (s. 23). Autor udáva tieto typy spojení: *swedectwj* o prihodilem skutku (s. 24), *swedectwj* učitele aneb sskolske (s. 25), *swedectwj* ze strany obdržaneho messtanstw (s. 26), *swedectwj* — attestat

⁵ Lexikologický rozbor termínov so slovom *list* pre veľké množstvo doložených spojení si vyžaduje samostatné spracovanie v osobitnej štúdii.

(i. 27). Úsilie špecifikovať dokazuje spojenie *svedectwj učitele aneb sskolske*: W taketo poznamenati se ma 1. gmeno toho, kteremu se *svedectwj* dawa, geho rod a vlast 2. w kterej klassy byl a čo se učil 3. gakowy prospech w učenj učinil a gak pilne a mrawne se spravowal 4. gestli chudobny gest, poruča se dobroč- nosti a lasce giny 5. datum a podpis a pečť učitele (s. 25). ,

V kartotéke HSSJ je to ojedinelý doklad na slovo *svedectvo* v tomto spojení.

Termín *svedectvo* v staršej slovenčine zastupovali spojenia *osvedčovaný*, *svedomný*, *svedčiaci list*. Vyjadrovali význam „písomné, úradné potvrdenie, úradný doklad“. V kartotéke HSSJ je slovo *svedectvo* doložené od 16. stor.: *susede nassi Krisstof a Valenth Sskoda žadagicze od nas, abichme gim widali list anebo s w e d e c z t w i poriadne zepsane, yakowi bi bol pritel gim Jano Sskoda* (B. ŠTIAVNICA, 1583). Často sa v textoch spres- ňujúcim prívlastkom upozorňuje, či ide o ústne alebo o písomné *svedectvo*: *abi ste mne psane s w e d e c t w i widawaly* (TC 1631); *z y w y m* (ústnym) *s w e d e c t w j m se doswecylo* (TURANY, 1674); *aby zaden z lichvu na jarmok lichwaczi neopovazuwal se niekde yti bes dwostatocsneho na p i s m e s w e d e c z t w a* (PRIEVIDZA, 1786).

Vo význame „úradné potvrdenie“ sa vyskytuje v predberňolákovskej slovenčine aj spojenie *literné svedomie*, *listové svedomie* a slovo *svedomie*:

ten list, kterzy k Wassim Mylostem w rucze przissiel na wasseho czloweka menem Valentina, to bez nasseho wedome vczinil, bez wsseczkich susedow nassich, on wie, kde to *swedomy* dostal, mi sme gemu newydaly (B. ŠTIAVNICA, 1572); y poslali smi gich, kdiz sie odwoławali na swoy chotarz, aby obe dwie diedine *swedomi* swe, acz kere magi, ziwe neb listowne, okazali na swoy chotarz (BYTČA, 1484, SČL); my sme puchod (!) nass gak skrze genealogie, ano y gine *swedomj literne* proukazali a doswečili (L. TEPLÁ, 1747).

Synonymné spojenia *literné*, *listovné svedomie* sa do staršej slovenčiny dostali pravdepodobne kalkovaním z nemčiny (*schriftliches Zeugnis*) alebo prostredníctvom češtiny (Kuchar, 1966).

Ďalším synonymom termínu *svedectvo* bolo slovo *vysvedčenie*:

cammergraf neb jiny v urade postaveny žadnemu valdtburgerovi ani jinym podobnym *vysvedčeni* neb *svedectvi*, obsahujici pas, nemaji davati (MB 1759); Girik Blassko pred nas predstupil, aby gsme gemu *wysvedčeny* hodnowerne daly, kterak se mezy namy spravowal (SÚLOV, 1688).

Termín *vysvedčenie* sa dostal do synonymného vzťahu aj so slovom *list*:

(tovariš) ma preukazat swe hodnowerne *wyswedczeny*, zdaliss od poctywych a statecnych rodyčuw ge splozeny (CA, 1633); Michael Rewicky *wisweczony* zemanstwy sweho witahnul (Kur, 1785—96).

V kartotéke HSSJ sú doložené spojenia *list od poctivého rodu* s významom „vysvedčenie zachovalosti“ a *zemiansky list* s významom „armales“: *list od poradneho zplozeny a zachowany sweho* (KREMNICA, 1697); *zemanstwy sweho list witahnul* (Kur, 1784—1790).

Termín *vysvedčenie* vo význame „úradné potvrdenie o absolvovaní ročníka, maturity a pod.“ je novší. Slovo *svedectvo* vo význame „školské vysvedčenie“ používali ešte J. Alexy a F. Král (SSJ IV, 1964, s. 358), ale v súčasnej spisovnej slovenčine sa toto slovo pokladá za archaické.

Záver. Príručku J. Wagnera možno pokladať za prameň, v ktorom sú spracované termíny jednej z administratívno-právnych oblastí staršej slovenčiny z konca 18. stor. V príručke sú administratívno-právne termíny dôkladne vysvetlené a doložené príkladmi. Preto sme v tomto článku z príručky vybrali na skúmanie termíny *ceduľa*, *list*, *svedectvo* (*cesia*, *cesionál*, *svedomie*, *vysvedčenie*, ktoré s nimi súviseli) a porovnávaním s dokladmi v kartotéke HSSJ sme mohli ukázať, aké bolo ich zaradenie v terminologickej sústave príslušnej oblasti predbernolákovskej slovenčiny.

Zo súčasného hľadiska je termín definovaný súborom istých znakov (jednoznačnosť, presnosť, neexpresívnosť, systémovosť a i.), nemal by teda podliehať lexikálno-sémantickým procesom bežným v neterminologickej lexike. Napriek tomu sa ukazuje, že sémantické procesy z neterminologickej lexiky aj dnes ovplyvňujú súčasnú kodifikovanú terminológiu. Jednou z príčin je, že termínmi bývajú často slová z bežnej slovnej zásoby (porov. Masár, 1981). Slová *ceduľa*, *list* a *svedectvo/svedomie* boli v historickej slovnej zásobe polysémické. Ako súčasti terminologických spojení sa v predbernolákovskej slovenčine dostali do synonymického vzťahu prostredníctvom významu „úradný dokument, písomné úradné potvrdenie, úradná listina“. Bez bližšie špecifikujúcich adjektív (prívlastkov) však slová *ceduľa*, *list*, *svedectvo*, *svedomie* nemajú úplný terminologický význam, bolo by ich možné pokladať vlastne za polotermíny (porov. Buzássyová, 1983, s. 135) alebo nesamostatné časti terminologických spojení, resp. v niektorých prípadoch za eliptické vyjadrenie terminologického spojenia.

V rámci pojmovej sústavy vymedzenej v štúdiu sa dostávajú termíny, ktoré sú vlastne lexémovým vyjadrením pojmov, do súvzťažnosti s inými pojmami danej terminologickej sústavy. V odbornej literatúre o terminológii sa uvádza ako jedna z vlastností termínu to, že označovaná zložka sa vymedzuje vždy vo vzťahu k súboru označovaných zložiek patriacich

do tej istej terminologickej oblasti (porov. Horecký, 1974; Blanár, 1984, s. 23); napr. v predbernolákovskej slovenčine sa pojem „úradná listina, úradný doklad“ (vyjadrený najčastejšie lexémou *list*) špecifikuje v rámci svojej pojmovej sústavy. Špecifikácia sa lexikálne vyjadruje určujúcim prívlastkom, napr. *cesionálny list*, *rodný list* a pod. Z príkladov uvedených v štúdií vidieť, že v staršej slovenčine bolo frekventovanejšie používanie dvojslovných termínov (porov. počet terminologických spojení so slovom *list* v porovnaní so stavom v súčasnej spisovnej slovenčine).

Z rámca danej terminologickej sústavy možno vyčleniť synonymné lexémy, ktoré sú určené pre jeden pojem. V historickom materiáli je viac dokladov, ktoré potvrdzujú, že jeden pojem má viacero lexém. V súčasnom jazyku terminológie sa takýto stav cieľavedomo odstraňuje. Synonymický vzťah je v staršej slovenčine napr. medzi spojeniami *zemiansky list* a *vysvedčenie zemianstva* vo význame „armales“. Obe spojenia sa používajú približne v rovnakom časovom priereze a v štýlovo rovnorodých textoch. Ide tu vlastne o onomaziologickú variabilitu termínu (porov. Dolník, 1983). B. Poštolková (1984) pre tento typ terminologických synonym navrhne označenie dublety alebo heteronymá. V našom článku je na tento jav použitý termín synonymia (synonymá).

V terminologických sústavách historického jazyka je veľmi častá synonymia i polysémia termínov (porov. Majtánová, 1983: polysémia termínov v botanickej terminológii; Kuchar, 1973: polysémia termínov v právnickej terminológii). Spomenuté lexikálne javy z oblasti neterminologickej slovnej zásoby, synonymia a polysémia sú zapríčinené vnútrojazykovými i mimojazykovými činiteľmi (o príčinách zmien a o významových preskupeniach v synonymických radoch z právnej terminologickej oblasti porov. Habovštiaková, 1969). Bohatá bola synonymia v administratívno-právnej terminologickej oblasti. Napríklad na vyjadrenie pojmu „účet, záznam podávajúci prehľad o stave a zmenách hospodárskych prostriedkov“ sa v predbernolákovskej slovenčine používali lexémy *auscigel*, *konto*, *lajster*, *rachung*, *summa summarum*, *počet*; význam „umorovať, vyhlasovať listinu za neplatnú“ sa vyjadroval termínmi *mortifikovať*, *kasovať*, *invalidovať*, *anihilovať*, *v nič uvodzovať* atď.; pre význam „dlžobný úpis“ boli určené synonymá *obligácia*, *Schuldbrief*, *chartabianka*, *reverzál* a i.⁶

Nakoniec treba konštatovať, že v predbernolákovskej slovenčine bola synonymia v terminológii zaužívaná a častá, nechýbali však ani vážne pokusy túto synonymiu odstraňovať a termíny spresňovať, ako o tom svedčí aj práca J. Wagnera. Synonymia v terminológii je aj zo súčasného hľadiska napriek kodifikačnému úsiliu živý proces v začiatočných etapách

⁶ Citácia dokladov je v 1. časti citovanej štúdie (Krasnovská, 1985, s. 340–350).

formovania terminológie, keď sa hľadajú a ustalujú nové termíny (Bužassyová, 1983, s. 141).

Literatúra

- BERNOLÁK, A.: Slovník Slovenský, Česko-Latinsko-Německo-Uherský. 6 zv. 1. vyd. Budín. Tiskárna Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825–1827.
- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 209 s.
- BUŽASSYOVÁ, K.: Dynamika odbornej terminológie. Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 132–144.
- DOLNÍK, J.: Motivácia a hodnota termínu. Kultúra slova, 17, 1983, s. 139–140.
- DORULA, J.: O češtine na Slovensku v 16. a 17. storočí a o vývine slovenskej slovnej zásoby. Slavica Slovaca, 2, 1967, s. 377.
- GEBAUER, J.: Slovník staročeský. Zv. 1–2. 2. vyd. Praha, Academia 1970, s. 135.
- HABOVŠTIKOVÁ, K.: Z problematiky slovenských historických synonym. In: Jazykovedné štúdie. 10. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 205–206.
- HORECKÝ, J.: Obsah a forma termínu. Kultúra slova, 8, 1974, s. 321–324.
- KRASNOVSKÁ, E.: Administratívno-právna terminológia v predbernolákovskej slovenčine na konci 18. stor. Slovenská reč, 50, 1985, s. 340–350.
- KUCHAR, R.: Slovo *svedomie* v historickom vývine slovenskej právnej terminológie. Československý terminologický časopis, 5, 1966, s. 167.
- KUCHAR, R.: Slova *dlh*, *dlžník* vo vývine slovenčiny. Slovenská reč, 38, 1973, s. 362.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1968. 866 s.
- MAJTÁNOVÁ, M.: Z problematiky súčasného a historického slovenského botanického názvoslovie. In: Jazykovedné štúdie. 18. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1983, s. 74–75.
- MASÁR, I.: Sémantická stránka termínu. In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 207–209.
- NĚMEC, I.: Rekonstrukce lexikálního vývoje. Praha, Academia 1980. 193 s.
- NIŽNANSKÝ, J. R.: Terminologická vrstva lexiky v slovníku slovenských nářečí. Slovenská reč, 49, 1984, s. 84–89.
- POŠTOLKOVÁ, B.: Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny. Studie ČSAV. Praha, Academia 1984, s. 19.
- SERGEJEV, F. P.: Formirovanije ruskogo diplomatičeskogo jazyka 11–17 v. Lvov, Vyšča škola 1978, s. 209.
- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1966.

Emil Tvrdoň

TICHOMÍR MILKIN A OTÁZKY SLOVENSKEJ LEXIKY

Jedným z príslušníkov tzv. Osvaldovej skupiny bol okrem jej vedúceho F. R. Osvalda a ďalších autorov (F. Šujanský, J. Kohuth, M. Hojič, A. Kmeť a i.) aj Tichomír Milkín, vlastným menom Ján Donoval. Narodil sa 15. augusta 1864 v Donovaloch pri Banskej Bystrici, študoval v B. Bystrici, Trnave a Ostrihome. Učinkoval na Záhorí (Radošovce, Gbely, Šaštín, Brodské, Dojč, Leváre a Smolinské). Zomrel 4. novembra 1920 vo

svojom poslednom pôsobisku. Väčší význam ako jeho básnická tvorba majú literárno-kritické štúdie, články a recenzie, a ako potvrdzujú naše výskumy, aj záujem o otázky jazykovej kultúry, vzniku a vývinu jazyka a najmä slovnej zásoby slovenčiny.¹ Jeho názory na slovnú zásobu si teraz bližšie všimneme.

1. Slovenský slovník. — V sérii článkov pod názvom Literárne listy pre časopis Literárne listy² si T. Milkin všima otázky slovenského slovníka. Aj keď jeho náhľady o možnostiach zostavenia takéhoto slovníka neboli vo všetkom realistické, predsa jeho lexikografické poznámky sú zaujímavé. Vo svojich názoroch na užitočnosť slovníka anticipuje T. Milkin mnohé zásady súčasnej slovenskej lexikológie, keď popri pôvodnom význame jednotlivých slov v spisovnej reči žiada ustáliť i formu správneho písania, lebo slovník chápe ako normatívnu príručku. Isté pochybnosti však vyvoláva jeho požiadavka zostaviť taký slovník, ktorý by okrem úlohy výkladového slovníka plnil aj funkciu etymologického a nárečového slovníka, a navyše aj to, že slovník by mal obsahovať takmer bez zvyšku celú slovenskú slovnú zásobu. Táto evidentná nejasnosť v otázke typu a rozsahu slovníka však neoslabuje jeho správnu predstavu o poslaní slovníka: taký slovník by sa stal základom slovenskej etymológie a lingvistiky a ukázal by nielen na pôvodnosť slovenčiny, ale aj na jej vzťah k ostatným slovanským jazykom. Toto pozoruhodné chápanie úlohy slovníka sa približuje cieľu v tvorbe súčasných slovníkov v tom zmysle, že slovník má slúžiť ako podklad pri ďalšom všestrannom vedeckom výskume jazyka a pri porovnávacom štúdiu (T. Milkin tu myslí na porovnávanie s ostatnými slovanskými jazykmi).

Moderné je aj Milkinovo ponímanie spôsobu autorského spracovania. Navrhuje, aby celý slovník zostavili viacerí autori pod vedením hlavného autora či redaktora, ktorý by napokon materiál slovníka systematicky usporiadal. Od každého autora prizvaného na túto prácu T. Milkin vyžaduje analytické schopnosti, široké lingvistické vzdelanie a osobitne lexikálne i gramatické znalosti zo sanskritu, gréčtiny, latinčiny, staroslovienčiny, príp. i ruského a nemeckého jazyka. T. Milkin ráta iba so slovenskými vzdelancami iných povolání (netreba zabúdať, že jazykové vzdelanie tých čias na stredných a niektorých vysokých školách bolo naozaj dosť dôkladné a to vo viacerých jazykoch), lebo profesionálnych lingvistov na Slovensku vlastne ani nebolo.

Proti článku v Literárnych listoch z r. 1891, v ktorom T. Milkin prvý-

¹ Týmto otázkam venoval osobitnú pozornosť v osemnástich príspevkoch uverejnených v Literárnych listoch r. 1906. V r. 1892–1895 uverejňuje v tom istom časopise ďalšie príspevky, o ktorých píšeme.

² Literárne listy, 1892, č. 1, s. 5–7; 1892, č. 2, s. 25–29; 1895, č. 4, s. 60–64.

krát spomenul slovenský etymologický slovník, pričom zľahčil ostatné práce v odbore slovenského jazyka, vystúpil S. Czambel. Neskôr sa k Milkinovým názorom o slovenskom slovníku vrátil aj F. Šujanský, ktorý sa prihovárал skôr za nárečový slovník, hoci si uvedomoval, že i tento projekt bol v slovenských pomeroch tých čias nerealizovateľný.

Prípravné práce na slovenskom slovníku si T. Milkin predstavoval tak, že by sa najprv mali zistiť všetky korene slovenských slov a tie by sa potom porovnali s koreňmi uvedených jazykov (sanskrit, gréčtina atď.); v druhej fáze výskumu by sa ku každému koreňu v abecednom poriadku uviedli všetky prislúchajúce slovanské slová. Podobne by sa určili a porovnali varianty koreňov slov a k nim by sa opäť pridali abecedne usporiadané slovenské slová. Náročnosť takéhoto výskumu slovenskej slovnice zásoby si T. Milkin zrejme ani neuvedomoval. Rozhodol sa však využiť všetky dostupné pramene potrebné na takú prácu; vyplýva to aj z týchto jeho poznatkov: „Každý, kto chce v nejakej vede pokročiť, musí znať svojich predchodcov.“ — „... že by každý takýto spisovateľ (teda autor, pozn. E. T.) povyberal svoju vedomosť z cudzozemských slovníkov a mluvníc...“ — „Podistým by vytiahol všetko to, čo do jeho odboru patrí a čo je zistené.“ Ukazuje sa, že Milkinova požiadavka etymologicky skúmať všetky slovenské slová (spisovné a nárečové) vyplynula z neujasnenosti cieľa slovenského slovníka (výkladový, etymologický i nárečový) a z jeho neskúsenosti v otázkach etymológie. Zistiť pôvod každého slovenského slova aj v samostatnom etymologickom slovníku by bolo ideálnym prípadom i dnes.

Zaujímavá je štruktúra navrhovaného slovenského slovníka vzhľadom na jeho etymologické zameranie. T. Milkin navrhuje dve alternatívy usporiadania pripraveného lexikografického materiálu: heslá v slovníku by tvorili korene slov v abecednom poriadku s pripojenou etymológiou a na konci slovníka by sa umiestnili všetky slovenské slová podľa abecedy s odkazom na stranu, na ktorej sa nachádza príslušný koreň. Druhý spôsob je variantom predchádzajúceho a odlišoval by sa od neho iba tým, že by sa najprv uviedli všetky slovenské slová a až potom korene slov s etymologickými výkladmi. Abecedne zostavené slovenské slová s odkazmi by vlastne predstavovali index, ako ho poznáme z najnovších etymologických slovníkov, navyše však by sa malo pri spisovných slovách upozorňovať aj na spôsob správneho písania, príp. podávať aj synchronický výklad slova. Takúto skladbu (bez etymologických výkladov) možno predpokladať podľa uverejneného slovníčka, ktorým dopĺňa Loosov slovník a ktorý obsahuje 126 slov (porov. Literárne listy, 1895, č. 4, s. 60—64). V slovníčku vysvetľuje len ich význam, lebo ho zväčša tvoria nárečové slová. Pri niektorých heslách uvádza aj maďarský, príp. nemecký ekvivalent, spisovné alebo ino-

nárečové synonymum, niekde podáva aj význam opisom. Exemplifikácie sú zriedkavé.

Je prirodzené, že T. Milkin, ktorý vo svojom čase podrobnejšie skúmal otázky slovenskej slovnej zásoby aj v súvislosti s kritikou slovenskej poézie i z teoretického hľadiska, dospieva popri S. Czambelovi, J. Škul-tétym, F. R. Osvaldovi, F. Šujanskom a ďalších k úvahám o potrebe slovenského slovníka. Pretože vo vydaní vtedy navrhovaného maďarsko-slovenského slovníka nevidí okrem úžitku v školách inú výhodu, odvážne prebojáva veľký slovenský výkladový slovník, ktorý by mal obsahovať nielen celú slovnú zásobu spisovnej slovenčiny, ale aj slovenských nárečí, a to z etymologického aspektu. Odmietnutie takéhoto plánu jeho súčas-níkmi bolo realistické, čo napokon potvrdzuje aj dnešný stav prác na slo-venskom nárečovom i etymologickom slovníku, hoci podmienky na ich do-končenie v súčasnej slovenskej jazykovede sa nedajú porovnať s mož-nosťami v poslednom desaťročí minulého storočia.

2. Cudzie slová v slovenčine. — Cudzie slová zaujali T. Mil-kina natoľko, že v jeho čase možno hovoriť o takmer všestrannom vý-skume cudzích slov v slovenčine. Svoju pozornosť zacielen predovšetkým na otázky ich pravopisu a skloňovania, lebo zistil, že z hľadiska slovných druhov ide zväčša o substantíva, resp. adjektíva, pričom si popri príčinách prevzatia všima aj proces ich zdomácnovania.

V stati o pravopise cudzích slov (Literárne listy, 1898, č. 3, s. 36) T. Mil-kin odôvodňuje, prečo treba písať namiesto *ph* — *f* (*philosophia* — *filo-zofia*), namiesto latinského *c* — *k* (*cosmogonia* — *kosmogonia*) a namiesto *t* po samohláske pred *io*, *ia* — *c* (*recreatio* — *regrácia*). Dôvody, ktoré uvádza, spočívajú v tom, že v slovách gréckeho pôvodu slovenské *f* a *k* zodpovedajú gréckemu *φ* a *κ*, preto pravopis s *ph* a *c* je iba prevzatý z la-tinčiny, a teda nepôvodný a zbytočný. Prihovára sa podobne ako S. Czam-bel za také pisanie cudzích slov, ktoré by ľuďom bez vyššieho vzdelania nerobilo ťažkosti pri čítaní. T. Milkin považuje za správne písať namiesto *th* vo všeobecných substantívach typu *sympathia* *t* (*sympatia*), ale nie si je istý, ako postupovať v prepisoch gréckych osobných mien: ... „*Trasybúlos* miesto *Thrasybúlos*, kto to odhadne?“ V týchto i ďalších poznámkach vy-chádzal T. Milkin zo situácie, aká bola pri zaznačovaní skúmaných hlások v slovenských novinách a časopisoch, pričom sa opieral o Czambelovu kapitolku v Slovenskom pravopise (Budapešť, 1980, s. 169—170) Ako písať cudzie slová. Milkinovým prínosom je vysvetlenie príčin písania *ph*, *c* v slovenčine (latinčina) a otázka, či zachovávať alebo nezachovávať *th* aj v pôvodných gréckych vlastných menách (S. Czambel sa o písaní gréckych mien s *th* nezmieňuje). Tie isté príčiny (latinská podoba gréckych slov a mien) vedú T. Milkina k tomu, že uprednostňuje tvary *Aischylos* pred

Aeschylus. V prípade gréckeho miestneho názvu *Atény* (*Atheny*) — *Athén* je za plurál, lebo takto sa zaužíval v slovenskej publicistike, napr. v Národných novinách.

Vo všetkých citovaných prípadoch, v ktorých bolo v tom čase ešte veľa nejednotnosti a ktoré neuvádza ani S. Czambel, alebo niektoré uvádza inak (napr. *téma* [*théma*], *antipatia* [*antipathia*], *Athény*)³, dal ďalší vývin za pravdu Milkinovi. T. Milkin uznáva, že už nemožno pravopisne prispôbovať pôvodné grécke slová, ktoré sa prevzali do slovenčiny z latinčiny: „My sme si už tak navykli grécke slová prevziať, nie z pôvodiny, ale spotvorené latinizmom, že je nám už nemožné vrátiť sa ku gréčtine bezprostredne a prevziať nespotvorené jej slová, bárs ony aj lepšie zodpovedajú dvojhlásky milujúcemu duchu našej reči.“

V článku O skloňovaní cudzích slov v slovenčine (Literárne listy, 1898, č. 3, s. 36—39) sa T. Milkin inšpiroval nesprávnym skloňovaním slova *dogma* (v inštr. sg. *dogmom*) a pripomína, že v slovenčine každé slovo, ktoré sa končí na *a* je ženského rodu. Uvádza výnimky vcelku zhodné s najnovším výskumom⁴, hoci nie tak podrobne rozčlenené, napr. slová tohto typu v mužskom rode: *vodca*, *zvodca*, *sudca* atď. Ďalšiu skupinu z gréčtiny prevzatých slov zakončených na *-a* — v gréčtine sú stredného rodu — odporúča skloňovať v slovenčine podľa ženského rodu (*dogma*, *dogmy* ... *dogmou*; *dogmy* atď.). Grécke a latinské slová zakončené na *-a*, ktoré sú mužského rodu, navrhuje písať bez formantu *-a*: namiesto tvaru *pirata* tvar *pirát*, namiesto tvaru *poeta* — *poet*. V uvedenej paradigme je však dat. sg. *poetu* namiesto očakávaného *poetovi*. Dnes máme v slovníku podobu *pirát*, ale podobu *poeta*.

T. Milkin ďalej zistil, že najmä grécke a latinské substantíva ženského a stredného rodu so zakončením na *-a*, *-ia*, *-io* (*fiala*, *amfora*, *patria*, *familia*, *porcia*, *donácia*, *lekcía* a pod.) sa v slovenčine skloňujú podľa príslušných vzorov ženského rodu.⁵

Originálne a jednoznačné v riešení, a to aj oproti S. Czambelovi, sú Milkinove poznámky o cudzích podstatných menách mužského rodu s pôvodnou koncovkou *-us*. Usudzuje totiž, že náš jazyk sa neprieči koncovke *-us* v mužskom rode, lebo v slovenčine jestvujú analogické tvary substantív mužského rodu typu *hnus*, *kus*. Správne píše, že takéto slová sa v slovenčine upravujú tak, že v nich odpadá koncovka *-us* (*nominatív*, *episkopát*, *seniorát*), čo umožňuje skloňovať ich podľa príslušného vzoru mužského rodu, napr. *nominatív* ako *vplyv* a pod.

³ CZAMBEL, S.: Slovenský pravopis. Budapešť, 1890, s. 212, 260.

⁴ Porov. Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 86—87, 120—121.

⁵ K ostatnému prípadu (*-io*) poznamenáva: „...teda my *cantio*, *-onis* zmeníme tak, že je z nej *kancia*, *-e*.“ (Literárne listy, 1898, č. 3, s. 38).

T. Milkin podrobil kritike martinský úzus, podľa ktorého sa v cudzích slovách vynechávala koncovka *-us* aj tam, kde to nebolo náležité: *normalism, rationalism, skepticism, germanism, slawism*. Takto sa dostáva T. Milkin aj k problematike slovenskej slabiky, keď uvažuje, v zhode s dnešným jazykovedným stanoviskom, že kombinácia konsonantov *sm* na konci slova nie je korektná.⁶ Túto skutočnosť nehodnotí fonologicky, ale ju odôvodňuje eufóniou, t. j. z estetického aspektu („lebo *sm* na konci slova zapríčiňuje takú tvrdosť, že ju skoro nemožno premôcť“) a odporúča používať plnú formu: *katechizmus, slavizmus, deizmus, panteizmus* atď. V tejto súvislosti je zaujímavé, že S. Czambel, ktorý v Slovenskom pravopise vôbec nespomína tvary tohto typu bez *-us* (*katechizmus*, s. 226; *panslavizmus*, s. 239), neskôr v Rukováti spisovnej reči slovenskej (1. vyd., 1902, s. 69) pripúšťa dvojtvary *katechizmus/katechizm* (*katechizmusy/katechizmy*), kde ide v porovnaní so súčasnou situáciou o kontamináciu tvarov v nom. sg. a v nom. pl. (*katechizmus* — *katechizmusy* namiesto *katechizmy*). V riešení tohto problému bol T. Milkin presnejší a dnešný stav sa zhoduje s jeho pôvodným návrhom: nom. sg. *katechizmus*, nom. pl. *katechizmy*. T. Milkin žiada skloňovať slová s koncovkou *-us* takto: *deizmus, deizmu, deizmu, deizmus* (vokatív logicky vynecháva), *o deizme, s deizmom*. Jeho chápanie paradigmy je modernejšie ako Czambelovo (*katechizmus, katechizmusu . . ., katechizm, katechizmu . . .*).

T. Milkin odmietol Hviezdoslavom používaný tvar *Herkul* (v básňach *Od Šumavy, Vianoce*) namiesto *Herkules*. Podobne odporúča používať grécke osobné mená v nom. sg.: *Sofokles* namiesto *Sofokl*, *Euripides* namiesto *Euripid*, pričom aj skloňovanie týchto mien je zhodné s dnešným úzom (*Euripides, Euripida, Euripidovi [u], Euripida*). S. Czambel tento typ osobných mien vo svojich prácach nezachytáva. Slovo *fatum*, ktoré použil Hviezdoslav ako nesklonné („či *Fatum* nezvratného“), navrhuje skloňovať (je to v zhode s dnešným stavom).

T. Milkin venoval pozornosť cudzím slovám i z hľadiska možností ich využitia v spisovnej slovenčine.⁷ Domnieval sa, že šírenie vzdelanosti má vplyv na prijímanie cudzích slov predovšetkým do jazyka toho národa, ktorý je na nižšej vzdelanostnej úrovni v dôsledku nepriaznivých historických okolností, teda ak ide o malý národ bez rozvinutého spisovného jazyka, bez vlastnej národnej vzdelávacej sústavy. Reč takýchto národov, a má na mysli aj slovenčinu, nemôže sa uzatvárať pred prenikaním cudzích

⁶ V slovenčine môže byť skupina *sm* (*zm*) na začiatku slova, ale nie na jeho konci. Porov. PAULINY, E.: *Fonológia spisovnej slovenčiny*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 42–44.

⁷ O užívaní cudzích slov. *Literárne listy*, 1906, č. 7, s. 29–33; č. 8, s. 35–36; č. 9, s. 41–42.

slov, lebo tie sa v nej budú zákonite stále viac uplatňovať bez ohľadu na názory filológov. Internacionalizáciu slovnej zásoby každého jazyka chápal teda značne užšie azda aj preto, že si nevšimol tento proces vo svetových jazykoch, napr. v ruštine. Podľa T. Milkina vzdelanie národa sa šíri od jeho vzdelaných vrstiev a tie sú predovšetkým zodpovedné za každé prevzaté cudzie slovo. Jeho náhľad, že pri prijímaní cudzích slov do spisovného jazyka treba mať na pamäti ich znenie, slovotvorný základ a možnosti odvodzovania, nás presviedča o tom, že úsilie o čistotu slovenčiny nebolo u T. Milkina záležitosťou nekritického zdôrazňovania ľudovosti spisovného jazyka, jeho slovnej zásoby, ale vecou tvorivého poznania funkčnej využiteľnosti cudzích slov v systéme jazyka. Z toho potom T. Milkinovi logicky vyplynulo, že čím viac vyhovuje cudzie slovo spomenutým kritériám, tým väčšie oprávnenie má na svoju existenciu v slovenčine. V tomto zmysle najvyššie hodnotí staroslovienske, ruské, české a poľské slová.

3. T. Milkin sa pokúsil aj o diferenciáciu slovnej zásoby slovenčiny, pričom kritériami mu boli súčasne pôvod i teritoriálne a sociálne používanie a čiastočne aj stylistické hľadisko (odborné názvy vyčleňuje ako osobitnú skupinu). Rozoznáva slová s indoeurópskym koreňom spoločným celej čeladi (napr. *st-*), celonárodné slová, nárečové slová diferencované v slovenských dialektoch lexikálne (*žrd* — *pavúz*) alebo také, ktoré existujú iba v niektorých nárečiach (*potáč* — *cievka*), kultúrnu lexiku, v ktorej sú dve vrstvy slov: prijaté (*učiteľ*, *sudca*) a neprijaté (*učbár*, *všeučilište*), zdomácnené slová (*anjel*, *škola*, *mašina*, *pápež*, *biskup*) a napokon cudzie slová, ktoré rozčlenil do štyroch skupín podľa stupňa vzdelania ich používateľov (ide o slová známe vzdelaným vrstvám v mestách, známe ľuďom so stredoškolským vzdelaním, známe vysokovzdelaným a napokon známe iba odborníkom). Celková neujasnenosť Milkinových kritérií je evidentná; predsa však tu možno postaviť paralelu s dnešnou diferenciáciou slovenskej slovnej zásoby: T. Milkin uplatňuje kritérium teritoriálneho a sociálneho používania slov (celonárodné a nárečové slová), kritérium pôvodu (slová siahajúce až k indoeurópskemu prajazyku, cudzie a domáce slová) a kritérium aktívneho a pasívneho používania slov (historizmy *učbár*, *všeučilište*). Príklady na zdomácnené slová uvedené T. Milkinom sa dnes hodnotia z hľadiska pôvodu inak, lebo ich pôvod sa dnes neuvedomuje. Pozoruhodné sú Milkinove poznámky o členení nárečových slov (prítomnosť, resp. neprítomnosť lexikálnych paralel) a o odborných názvoch (nie len remeselnícka terminológia, ale najmä vedecké názvy vo vedných odboroch).

V kapitole o tvorení slov má T. Milkin na mysli diferenciáciu slovnej zásoby zo sémantického hľadiska, resp. určuje typy viacvýznamovosti slov, a nie iba tvorenie slov v súčasnom chápaní (Literárne listy, 1906, č. 9,

s. 41—42). Rozoznáva tieto prípady: 1. slovo dostane nový význam (metafora, metonymia); 2. „súmenné,“ slová (synonymá); 3. vlastné tvorenie slov — uvádza iba dva slovotvorné, a to odvodzovacie postupy: tvorenie príponami a tvorenie predponami (sám používa termíny koncovka namiesto prípona, predložka namiesto predpona); ostatné prípady, ktoré vymenúva, sa tejto problematiky netýkajú (nahradzanie cudzích slov opismi, atomizácia pojmov a pod.).

Štúdium cudzích slov v spisovnej slovenčine doviedlo napokon T. Milkina k úvahe o neologizmoch. Je proti cudzím slovám v poézii a próze, lebo tu žiada používať čisto slovenské slová, a zároveň nikomu neodporúča, „aby strúhal slová len tak z remesla“.

Prevzaté slová rozdeľuje T. Milkin do dvoch skupín: 1. úplne zdomácnené slová najmä zo slovanských jazykov, ktoré sa často využívajú v spisbe; 2. cudzie slová všeobecne prijaté a používané, za ktoré niet slovenského ekvivalentu (*skriňa* — *kasňa*, *stojáca truhla*; Literárne listy, 1898, č. 3, s. 34—35).

Podľa T. Milkina sa nové slová majú tvoriť od „rýdzich“ slovenských základov a podľa slovenských slovotvorných pravidiel. Pri tvorení nových slov z domácich základov okrem gramatickej správnosti upozorňuje aj na ľudozvučnosť (namiesto *výhrbok* navrhuje *výdutok* alebo *výpuk* a pod.; porov. Slovník slovenského jazyka V, 1965, s. 212, 278: *výduť*, *vypuklina*).

Cudzie slová zaujali T. Milkina natoľko, že v tejto súvislosti možno hovoriť o ich takmer všestrannom výskume v spisovnom jazyku. Svoju pozornosť zacielen T. Milkin predovšetkým na pravopis a skloňovanie cudzích slov, ako aj na proces ich zdomácnovania. Zaujímavý je aj jeho pokus o diferenciáciu slovnej zásoby slovenčiny. S väčšinou Milkinových rozhodnutí možno súhlasiť i dnes. Náhľad T. Milkina, že pri prijímaní cudzích slov do spisovnej slovenčiny treba posudzovať ich znenie, slovotvorný základ a možnosti tvorenia, nás presvedča, že jeho úsilie o čistotu slovenskej reči nebolo záležitosťou nekritického zdôrazňovania ľudovosti jazyka alebo azda purizmu, ako sa to neraz vykladá, ale vecou tvorivého poznania funkčnej využiteľnosti cudzích slov na pozadí systému jazyka.

Ladislav Dvonč

VARIANTY VLASTNÝCH MIEN V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Vo viacslovných vlastných menách sa používajú isté slová v istom poradí, napr. *Nový rok*, *Slovenská socialistická republika*, *Slovenská akadémia vied*. Pri niektorých viacslovných menách existujú aj isté obmeny, ich ďalšie podoby, ktoré tiež pokladáme za vlastné mená (a podľa toho sa píše s veľkými začiatočnými písmenami); napr. popri názve *Zväz sovietskych socialistických republík* sa používa aj podoba *Sovietsky zväz*, popri názve alebo podobe *Pyrenejský polostrov* sa v istých prípadoch používa slovosledne zmenená podoba *polostrov Pyrenejský* (porov. Pravidlá slovenského pravopisu [ďalej PSP], 1971, s. 42). V tomto príspevku chceme preto podať prehľad obmien vlastných mien, lebo spôsobujú z pravopisnej stránky isté problémy najmä v jazykovej praxi.

Pri viacslovných vlastných menách sú časté vlastné mená, v ktorých ide o bližšie určenie podstatného mena prídavným menom ako prívlastkom, napr. *Stredozemné more*, *Štúrova ulica*, *Primaciálny palác*, *Slovenské pohľady*, *Nový rok*. Pri týchto vlastných menách so zhodným prívlastkom sa často používajú aj obmeny, ktoré vznikajú vynechaním určovaného podst. mena, resp. osamostatnením určujúceho príd. mena, napr. *Štúrova ulica* — *Štúrova*, *Hlboká cesta* — *Hlboká*. S takýmito sekundárnymi skrátenými podobami sa najčastejšie stretávame pri názvoch častí ľudských sídel, akými sú názvy ulíc, námestí, nábreží, sadov a pod., ale aj pri iných vlastných menách, napr. *Bernolákova ulica* — *Bernolákova*, *Račianske mýto* — *Račianske*, *Zlaté piesky* — *Zlaté*, *Predaná nevesta* — *Predaná*. Takéto podoby sa bežne používajú v hovorených jazykových prejavoch. Podoba s príd. menom a podst. menom je základná a štylisticky bezpríznačková, skrátená podoba bez podst. mena je štylisticky príznaková. Pre tento svoj charakter sa skrátené podoby často používajú v publicistike, kde je príznačné časté využívanie prostriedkov z hovorového štýlu jazyka, napr. *Atrakcia na Zlatých* (Večerník, 10. 9. 1982, s. 16). V písaných jazykových prejavoch sa s takýmito skrátenými podobami stretávame najmä v administratívnom štýle, napr. 831 02 *Bratislava*, *Rauchova 6*.

Vo vývine nášho jazyka sa často stretávame so skrátenými podobami vlastných mien. Ukazujú na to početné zemepisné názvy. Kedysi sa po-

menovania takých objektov, ako hrad, vrch, dedina, lehota, mesto, pole, hradište, selo, selce atď. rozlišovali privlastňovacími prídavnými menami utvorenými od mien majiteľov, časom sa však všeobecné podstatné mená vynechávali a privlastňovacie adjektíva sa stali samostatnými názvami, napr. *Púchov, Kalinovo* (Jóna, 1948/1949, s. 77). Podobne sa osamostatňovali aj iné prídavné mená, napr. *Hlboké, Hlinené, Biela, Čierna* atď. Osamostatnené prídavné mená ženského rodu ako nové vlastné mená sa prehodnotili na akostné alebo vzťahové, napr. *Michalová, Mikulášová, Mašková* a pod. S týmto javom sa stretávame aj pri ženských priezviskách, napr. *Nováková dcéra — Nováková*, podobne *Nováková manželka — Nováková*. Analogicky podľa vlastných mien na -ová (z ktorých najstaršie, ako sme uviedli, vznikli osamostatnením prídavných mien, novšie však už priamo pripájaním prípony -ová, napr. *Štefanovič — Štefanovičová*) sa v jazykovej praxi názvy ulíc s privlastňovacím prídavným menom nesprávne používajú s dlhým á, napr. *Štúrova ulica — Štúrová* (a v akuz. sg. s dlhým ú: *Štúrovú*). Skrátенý názov v podobe privlastňovacieho prídavného mena sa môže viazať na nadradené apelatívum rozličného druhu: *Štúrova ulica — Štúrova, Štúrova cesta — Štúrova*. Jeho používanie preto predpokladá poznanie konkrétnej situácie. Pre jazykovú prax vyplýva z toho záver, že v rámci obce alebo jedného mesta nie je možné alebo vhodné používať názov *Štúrova ulica* a *Štúrova cesta* (a iné podobné názvy). Tu možno pripomenúť, že treba rozlišovať pomenovanie *Štúrovo* ako skrátенú podobu vlastného mena *Štúrovo námestie* a názov *Štúrovo* (pomenovanie mesta), ktorý sa používa iba v tejto podobe. Skrátенá podoba *Štúrovo* naďalej ostáva prídavným menom, názov *Štúrovo* je podstatným menom (derivát so slovotvornou príponou -ovo).

Pri vlastných menách so zhodným anteponovaným privlastkom sa niekedy vynecháva privlastok a osamostatňuje sa podstatné meno, napr. *Bratislavský hrad — Hrad, Pražský hrad — Hrad, Slovenské pohľady — Pohľady*. Na rozdiel od prípadov *Štúrova ulica — Štúrova, Hlboká cesta — Hlboká* a pod. sa prípady typu *Bratislavský hrad — Hrad* používajú omnoho zriedkavejšie. Vyplýva to už zo samej povahy prídavného mena ako diferenciačného prostriedku pri nadradenom podstatnom mene. Vynechávanie prídavného mena sa uplatňuje iba pri veľmi známych názvoch, napr. *Bratislavský hrad — Hrad, Pražský hrad — Hrad*. Ide o názvy objektov alebo reálií s výnimočným postavením v rámci istého spoločenstva. Preto k názvu *Bratislavský hrad* je skrátенá podoba *Hrad*, ale napr. k názvom *Spišský hrad, Trenčiansky hrad* už takéto skrátенé podoby nepoužívame (resp. používame podst. meno *hrad*, ktoré naďalej chápeme ako apelatívum, nie proprium). Z pravopisného hľadiska je dôležité, že podstatné meno v takomto úplnom názve sa píše s malým začiatočným písmenom,

napr. *Bratislavský hrad*, po osamostatnení sa píše s veľkým začiatočným písmenom (*Hrad*). To značí, že zjednodušená podoba celého názvu sa chápe ako samostatný alebo osobitný názov, teda ako synonymum úplného názvu. V PSP (s. 39) sa v rámci výkladu o písaní veľkých písmen vo vlastných menách spomína názov *Hrad* s výkladom, že ide o Pražský hrad. Táto podoba sa používa nielen k názvu *Pražský hrad*, ale aj k názvu *Bratislavský hrad*.

V spisovnej slovenčine sa používajú aj názvy typu *Matica slovenská* s postponovaným prívlastkom. Počet takýchto názvov je vcelku veľmi malý (Dvonč, 1958, s. 295—320). Konkrétne pri názve *Matica slovenská* existuje aj podoba, ktorá tiež vzniká vynechaním prívlastku, teda *Matica*. Hoci ide o vynechanie postponovaného prívlastku, možno tento typ obmeny priradiť k typu *Bratislavský hrad* — *Hrad*. S obmenou *Štúrova ulica* — *Štúrova* sa zblíži v tom, že sa ponecháva prvý výraz z vlastného mena. V jednom aj druhom prípade sa skrátené podoby používajú v hovorových jazykových prejavoch. Okrem toho ani v prvom ani v druhom prípade sa nemení pravopis osamostatneného výrazu, napr. *Štúrova ulica* — *Štúrova*, *Matica slovenská* — *Matica* (na rozdiel od typu *Bratislavský hrad* — *Hrad*).

Niektoré vlastné mená majú viac ako jeden prívlastok, najčastejšie ide o dva prívlastky, napr. *Slovenské národné divadlo*. Prívlastok na začiatku názvu sa môže vynechať, a tak vzniká stručnejšia podoba *Národné divadlo*, podobne aj *Veľká francúzska revolúcia* — *Francúzska revolúcia*. Pri názvoch s dvoma zhodnými prívlastkami sa celkom zriedkavo stretávame aj so skracovaním, pri ktorom sa vypúšťajú obidva prívlastky, napr. *Slovenské národné povstanie* — *Povstanie*. Z hľadiska výsledku sa podoba *Povstanie* zhoduje s podobami *Hrad*, *Pohľady* a pod., o ktorých sme hovorili vyššie, lebo pri krátení názvu ostáva iba určené podstatné meno, ktoré sa rovnako ako celý názov píše s veľkým začiatočným písmenom. Medzi názvy s dvoma prívlastkami patrí aj názov *Spojené štáty americké*, v ktorom však obidva zhodné prívlastky nie sú pred podstatným menom, ale jeden z nich je anteponovaný a druhý postponovaný. Podobný prípad ako názov *Spojené štáty americké* je aj názov *Veselé panie windsorské* (z hľadiska slovosledu tiež kópia anglického originálu). Popri základnej podobe sa pri obidvoch názvoch používa aj skrátená obmena, ktorá vzniká vynechaním postponovaného prívlastku: *Spojené štáty americké* — *Spojené štáty*, *Veselé panie windsorské* — *Veselé panie*. Podobným názvom je aj názov *Spojené štáty mexické* (preklad španielskeho názvu *Estados Unidos Mexicanos*). K tomuto názvu sa skrátená podoba *Spojené štáty* nepoužíva. Celkom ojedinele sa pri názve *Spojené štáty americké* vynechávajú obidva prívlastky a používa sa iba podstatné meno, ktoré sa píše s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Toto je môj piaty pobyt v Štátoch* (E. Queen,

Záhada v obchodnom dome, prel. M. Majerčíková — M. Brandoburová, Bratislava 1968, s. 78).

Pri názvoch s troma prívlastkami sa skrátaná podoba tvorí tak, že sa vynechávajú dva prívlastky, napr. *Veľká októbrová socialistická revolúcia* — *Októbrová revolúcia*. Ponecháva sa tu prívlastok vyjadrujúci vzťah k mesiacu, v ktorom sa táto udalosť stala. Pri iných podobných názvoch sa skrátenie neujalo, napr. *Alžírská ľudová demokratická republika*, *Ukrajinská sovietska socialistická republika*. Pri názve *Ruská sovietska federatívna socialistická republika* existuje skrátaná podoba *Ruská federácia*, napr. *Zasadá Najvyšší Soviet Ruskej federácie* (Pravda, 4. 12. 1985, s. 7). Zo základnej, oficiálnej podoby sa tu vlastne ponecháva iba prívlastok *ruská*, ktorý stojí na začiatku ako miestne určenie, vynechávajú sa prívlastky *sovietska* a *socialistická* a spojenie *federatívna republika* sa nahrádza jednoslovným pomenovaním *federácia*. Ide tu aj o substitúciu dvojslovného spojenia *federatívna republika*. Ukazuje sa teda, že aj skrátané podoby sa môžu ďalej skracovať, príp. nahrádzať inými kratšími podobami. Tak podoba *Národné divadlo* sa ďalej kráti na najstručnejšiu podobu *Národné*, ktorá je na rovnakej úrovni ako skrátané podoby typu *Štúrova*, *Hlboká*, *Státy*, *Hrad*, *Pohľady*, *Matica*. K názvu *Veľká októbrová socialistická revolúcia* je kratšia podoba *Októbrová revolúcia*, okrem toho sa používa ďalšia skrátaná podoba *Veľký október*, najkratšou je podoba *Október*.

V PSP (1971) a v pravopisných príručkách J. Oravca — V. Lacu (1973) a A. Zaunera (1973) vo výklade o písaní veľkých písmen vo vlastných menách sa pri názvoch so zhodným prívlastkom spomínajú aj iné podoby (v zátvorkách alebo vedľa seba) so zmenenou stavbou: *Bratislavský kraj* — *kraj Bratislava*, *Svätá Helena* — *ostrov svätej Heleny*, *Dardanelský prieliv* — *Dardanely* alebo *Dardanelská úžina* — *Dardanely*, *Niagarský vodopád* — *Niagara*, *Lamanšský prieliv* — *kanál La Manche*, *Leninovo námestie* — *námestie V. I. Lenina*, *Partizánska ulica* — *ulica Partizánov*. Pomenovania správnych oblastí štátu sa bežne používajú v podobe so zhodným prívlastkom, napr. *Bratislavský kraj* (niekdajší názov), *Trenčiansky okres*. Podoby so spojením apelatíva *kraj*, *okres* s názvom mesta, napr. *kraj Bratislava* (staršia podoba z čias iného administratívneho členenia), *okres Trenčín* a pod. majú administratívny ráz (zvyčajne sa používajú pri vyplňaní tlačív, na ktorých sa uvádza všeobecné podstatné meno a potom je voľné miesto na dopísanie zemepisného názvu). PSP uvádzajú najprv názov *Svätá Helena* a potom podobu *ostrov svätej Heleny*. Základná je tu však podoba *ostrov svätej Heleny*, ktorá má oficiálny ráz, podoba *Svätá Helena* je sekundárna a predstavuje skrátenie oficiálnej podoby (názvom sa stáva nezhodný prívlastok). Názov *Dardanelský prieliv* vznikol spojením príd.

mena *dardanelský* s druhovým podstatným menom *prieliv*. Pri geografických názvoch sa novšie často používajú takéto názvy s druhovým určením namiesto jednoslovných názvov bez druhového určenia, lebo sú významovo jednoznačné, napr. pri názve *Dardanely* nie je presne vyjadrené, o aký geografický objekt ide. Podobne je to v prípade *Niagarský vodopád* — *Niagara*. Dvojica názvov *Lamanšský prieliv* — *kanál La Manche* je zhodná s dvojicou názvov typu (hoci staršieho) *Bratislavský kraj* — *kraj Bratislava*. Pozoruhodné je tu použitie slova *prieliv* v názve *Lamanšský prieliv* a slova *kanál* v názve *kanál La Manche*. Používa sa aj názov *La Manche* bez druhového určenia (Malá encyklopédia zemepisu sveta, 1976, s. 272). Názvy *námestie V. I. Lenina* a *ulica Partizánov* sú samostatné názvy, nie obmeny podôb *Leninovo námestie* a *Partizánska ulica*. V minulosti sa viac používali názvy so zhodnými adjektívnymi prívlastkami typu *Drevená ulica*, *Štúrova ulica* a pod., v súčasnom jazyku sa do značnej miery rozšírilo aj používanie podôb s nezhodnými prívlastkami typu *námestie Ludovíta Štúra*, *ulica Partizánov* a pod. Ako oficiálne sa používajú názvy typu *Štúrova ulica* alebo *ulica Ludovíta Štúra* podľa toho, ktorý z nich bol stanovený.

V PSP sa uvádza názov *Február* a za ním názov *Víťazný február*, v Príručke slovenského pravopisu pre školy najprv názov *Víťazný február* a potom názov *Február*. Nazdávame sa, že základná, východisková je tu dvojslovná podoba *Víťazný február*, ktorá sa ďalej redukuje na jednoslovnú podobu *Február*. Podoba *Február* sa používa podobne ako podoba *Október*.

V PSP sú vedľa seba aj názvy *Rakúsko-Uhorsko* a *Rakúsko-uhorská monarchia*. Nejde tu o dve podoby toho istého názvu. Pomenovanie *Rakúsko-Uhorsko* predstavuje názov krajiny (spojenia dvoch krajín), názov *Rakúsko-uhorská monarchia* je názvom štátu. Namiesto názvu štátu sa však v bežnom jazyku veľmi často používa názov krajiny, napr. *Československá socialistická republika* — *Československo*.

Namiesto názvu *Zväz sovietskych socialistických republík*, v ktorom substantívum *zväz* je bližšie určené nezhodným prívlastkom, sa používa v bežnej jazykovej praxi kratšia podoba *Sovietsky zväz*, v ktorej sa z pôvodného oficiálneho názvu ponecháva podstatné meno *zväz* a prívlastok *sovietsky*, pravda, tento prívlastok v názve *Sovietsky zväz* mení svoje postavenie. Podobne aj iné názvy s nezhodným prívlastkom sa môžu používať v kratšej podobe bez prívlastku. Napr. názov dokumentu *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti* sa skrakuje na jednoslovný názov *Poučenie* po vynechaní prívlastku: *Neprestajná aktuálnosť Poučenia* (Pravda, 12. 12. 1985, s. 7). Podobne namiesto *Barbier zo Sevilly* sa používa skrátená podoba *Barbier*. Skrátený názov sa píše s veľkým začiatočným písmenom

(chápe sa ako vlastné meno), ak podstatné meno nie je druhovým pomenovaním (v názve *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti* druhovým označením je podstatné meno *dokument*, pri názve *Barbier zo Sevilly* je takýmto označením pomenovanie *opera*). Ak súčasťou názvu je druhové pomenovanie, ktoré sa použije namiesto celého viacslovného názvu, chápe sa ako apelatívum a píše sa s malým začiatočným písmenom, napr. *25 rokov Deklarácie o poskytnutí nezávislosti koloniálnym krajinám. Rok 1960, keď bola deklarácia prijatá, sa stal prelomom v inom ohľade.* (Nové slovo, 27, 1985, č. 50, s. 10). V adresách na listových zásielkach a aj iných poštových zásielkach sa uplatňuje taký postup, že sa vynecháva určený výraz názvu ulice a ponecháva sa iba prívlastok, napr. *Odbojárov 9, 831 04 Bratislava*. Používanie takýchto vyjadrení vedie k požiadavke, aby v rámci toho istého mesta alebo obce neboli názvy s rovnakým nezhodným prívlastkom, napr. názov *ulica Partizánov* a *námestie Partizánov*.

V názve *Slovenská akadémia vied* a v ďalších podobných názvoch je podstatné meno *akadémia* bližšie určené nezhodným prívlastkom *vied* a zhodným prívlastkom *slovenská*. Namiesto názvu *Slovenská akadémia vied* sa používa redukovaný názov *Akadémia*, ktorý je tiež vlastným menom. Názov *Akadémia* je teda zhodný s názvom *Hrad, Pohľady, Povstanie*. Rovnako aj namiesto názvu *Československá akadémia vied* sa používa iba jednoslovná podoba *Akadémia*. Podobne ako pri jednoslovnom názve *Hrad* aj pri názve *Akadémia* je veľmi dôležitý kontext a situácia, iba tie nám v jednotlivých konkrétnych prípadoch pomáhajú určiť, aká jedinečná skutočnosť sa jednoslovným názvom označuje.

V príspevku sme poukázali na používanie niektorých obmien vlastných mien v spisovnej slovenčine. Na označenie takýchto a podobných obmien je najvhodnejšie používať termín *variant*. Tento termín sa najprv používal vo fonológii (kde išlo o odlišenie fonémy ako základnej jednotky na rozlišovanie významu slov a jej obmien), dnes sa však široko využíva pri štúdiu jazykov, takže sa hovorí napr. o variantoch spisovného jazyka, o variantoch v morfológii, syntaxi, vo frazeológii atď. Vcelku možno konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine pri vlastných menách, najmä pri istých vlastných menách, akými sú predovšetkým geografické názvy, je do značnej miery rozvinutá variantnosť. Variantmi uvedených názvov zvyčajne bývajú kratšie podoby, ktoré sa najčastejšie využívajú v hovorových jazykových prejavoch.

Literatúra

DVONČ, L.: Zhodný postpozitívny prívlastok vo vlastných menách. In: Jazyko-vedné štúdie. 3. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 295–320.

JÓNA, E.: Skloňovanie nových miestnych názvov. Slovenská reč, 14, 1948/1949, s. 73–89.

Malá encyklopédia zemepisu sveta. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1976. 560 s.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 608 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s.

ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973. 550 s.

Matej Považaj

KRAJOVÉ SLOVÁ V LEXIKOLÓGII A LEXIKOGRAFII

Na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny 21.—23. júna 1965 v Smoleniciach, na ktorej sa posudzoval Slovník slovenského jazyka, opONENTI aj niektorí diskutujúci zaujali kritický postoj k vrstve tzv. *krajových slov*, v Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ) označovaných skratkou *kraj*. V tejto štúdii sa chceme bližšie pozrieť na vymedzenie *krajových slov* v koncepcii SSJ a v inštrukciách pre používateľov slovníka, ďalej si všimneme názory posudzovateľov slovníka a niektorých diskutujúcich na spomínanej konferencii, ukážeme, ako sa autori Krátkeho slovníka slovenského jazyka vyrovnali s vrstvou slovnej zásoby označenej v SSJ štylistickým kvalifikátorom *krajové slovo*, a naznačíme možné riešenia v budúcich slovníkoch opisujúcich slovnú zásobu slovenského jazyka.

V rámci príspevkov publikovaných v Slovenskej reči v roku 1955, v ktorých sa vysvetľovala koncepcia SSJ, M. Šalingová (1955) venovala pozornosť štylistickej charakteristike slov v slovníku. Konštatovala, že z nespisovnej vrstvy slovnej zásoby sa do slovníka dostanú ľudové, *krajové*, nárečové a slangové slová. Ľudové slová vymedzila ako slová rozšírené v reči ľudu a bežne takmer na celom území Slovenska (o kritickom postoji k vrstve slovnej zásoby označenej v SSJ kvalifikátorom *ľudové slovo* porov. oponentské posudky a diskusiu na spomínanej konferencii uverejnené v časopise Slovenská reč, 31, 1966, s. 3—44 a 65—119 a J. Kačala, 1981). *Krajové slová* vymedzila ako výrazy rozšírené na väčších oblastiach, v niekoľkých nárečiach, známe v niekoľkých krajoch. Podľa nej sú to lexikálne prostriedky spoločné niekoľkým, niekedy aj nesusediacim nárečiam a v slovníku sa uvedú preto, že sú doložené zo slovenskej literatúry, z národných piesní a pod., napr. *valal*, *duchna*, *švábka*, *krumple*. Ďalej uviedla, že v slovníku sa ako nárečové označia také slová, ktoré sa vyskytujú v niektorých nárečiach, v miestnych nárečiach, teda sú lokálne obmedzené. Tu sa teda vymedzujú vlastne tri vrstvy nespisovných slov

na báze zemepisných nárečí, a to slová rozšírené takmer na celom území Slovenska (ľudové slová), slová rozšírené na väčších územných celkoch (krajové slová) a slová rozšírené na menších územných celkoch (nárečové slová).

V podstate sa podobne krajové slová (ale aj ľudové a nárečové slová) vymedzujú aj v Informáciách pre používateľov slovníka (SSJ I, 1959, s. XII, § 41).

V oponentskej správe o SSJ sa E. Pauliny (1966) okrem iného veľmi kriticky vyjadril aj o vrstve tzv. krajových slov. Podľa neho „vrstva krajových slov je v SSJ celkom pochybná a zbytočná“ (s. 11) a v SSJ sa do nej zaradili jednak spisovné slová, ktoré sa mali diskvalifikovať, a potom nárečové slová, ktorým sa mala dať nádej, že sa stanú spisovnými. Ako príklad na prvú skupinu uviedol slovo *laňajší* a na druhú skupinu slovo *duchna*. Podobnú mienku zastával vo svojom posudku aj G. Horák (1966). K mienke posudzovateľov slovníka na krajové slová sa v diskusii pripojili aj F. Kočiš, A. Habovštiak a J. Štibraný (1966).

V diskusii o slovníku sa k tomuto problému vyslovil aj R. Šrámek (1966), keď konštatoval, že z hľadiska geografického rozloženia popri nárečovej slovnej zásobe obmedzenej na úzky lokálny dialekt sú aj slová, ktorých výskyt je málo diferencovaný a presahuje hranice nárečí v ich zvyčajnom vymedzení. Podľa neho tak vznikajú oblastné, regionálne varianty. Niektoré oblastné slová (v českej lexikografickej praxi označované skratkou *obl.*) sa dnes pokladajú už za spisovné. Túto mienku R. Šrámkovi podporujú aj najnovšie české lexikografické práce, najmä Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978, s. 194), kde sa v zásadách spracovania slovníka v časti o štylovej charakteristike heslových slov uvádza, že oblastné výrazy používané na širšom území, ako je miestne nárečie, a to najmä také, ktoré sú rozšírené na celom českom alebo moravskom území, možno pokladať za spisovné lexikálne varianty, tzv. tautonymá.

Š. Peciar (1966) ako hlavný redaktor SSJ v odpovedi na kritiku reagoval aj na pripomienky ku krajovým slovám, pričom sa odvolával na prax súčasnej lexikografie, ktorá takúto charakteristiku slov používa (v ruskej lexikografii podobne ako v českej jej zodpovedá charakteristika oblastný výraz). Konštatoval, že ako krajové sa označovali nárečové slová a nespisovné slová a výrazy, ktoré sa používajú na rozsiahlejšom území (napr. západoslovakizmy, východoslovakizmy, oravizmy a pod.), a že pri neexistencii slovenského nárečového slovníka bola takáto úloha veľmi náročná, a tak vznikli aj niektoré nepresnosti.

Ak sa s odstupom času pozeráme na kritiku vrstvy tzv. krajových slov v SSJ, ako odznela na konferencii o slovníku, dospievame k názoru, že kritika bola opodstatnená, ak sa týkala označenia niektorých konkrétnych

slov, ktorých výskyt v slovenských nárečiach, resp. ich používanie v spisovnom jazyku nezodpovedali tomuto označeniu, teda tam, kde sa uplatnilo príliš subjektívne hodnotenie autorov alebo hlavného redaktora nepodložené konkrétnym výskumom v slovenských nárečiach. V čase koncipovania SSJ, keď sa vlastne ešte len začal rozbiehať nárečový výskum v oblasti lexiky, bolo ťažko zodpovedne rozhodnúť, ktoré nárečové slová majú úzku miestnu platnosť a ktoré sa používajú v nárečiach na väčšom území, vo viacerých územných dialektoch. Preto bolo — podľa našej mienky — vymedzenie slov na báze zemepisných nárečí na krajové a nárečové v koncepcii SSJ aj pri jeho praktickom uplatňovaní pri koncipovaní jednotlivých hesiel na ten čas odvážne, a preto vyvolalo taký negatívny ohlas. Takéto jemné diferencovanie nárečovej slovnej zásoby je totiž možné robiť po uzavretom výskume slovnej zásoby slovenských nárečí. Na to vlastne upozornil v diskusii na konferencii o slovníku aj J. Štibráný (1966, s. 85), keď konštatoval, že „naše súčasné poznatky o nárečovej lexike sotva umožňujú zodpovedne určiť, ktoré slovo patrí do vrstvy úzko nárečových slov a ktoré do vrstvy krajových slov“. Až po dokončení Slovníka slovenských nárečí bude možné jednoznačne určiť rozšírenie nárečových slov z hľadiska úzkeho územného rozšírenia, resp. širšieho, krajového rozšírenia aj v slovníku spisovného jazyka. Na takéto diferencovanie nárečových slov nestačí napr. ani to, že už vyšiel 4. zv. Atlasu slovenského jazyka venovaný lexike, lebo tu sa na mapách zaznačuje iba malé percento nárečovej slovnej zásoby. No už aj mapy v Atlase slovenského jazyka IV, na ktorých sa zaznačuje výskyt vybraných slov nárečovej slovnej zásoby, a príslušná komentárová časť ukazujú, že sa autori hesiel, resp. redaktor mylili v zaradení niektorých slov medzi krajové, ale zároveň ukazujú aj to, že kritika dotýkajúca sa zaradenia slov medzi krajové, resp. aj nárečové v jednotlivých prípadoch vychádzala zo subjektívnych postojov posudzovateľov, resp. diskutujúcich, že sa neopierala o dostačujúci dialektologický výskum z celého územia Slovenska.

Treba sa ešte pristaviť pri diferencovaní slovnej zásoby teritoriálnych dialektov z hľadiska územného rozšírenia na krajové a nárečové v lexikologickej teórii, a to aj v súvislosti so zachytávaním niektorých nárečových lexikálnych jednotiek v slovníku spisovného jazyka. Nazdávame sa, že paušálne odmietanie takéhoto členenia nárečovej slovnej zásoby nie je opodstatnené, že niektoré lexikálne jednotky nárečovej slovnej zásoby, ktoré sa používajú na širšom území, resp. ktorých používanie presahuje územie väčších nárečových celkov, možno kvalifikovať inak ako tie lexikálne jednotky, ktoré sa používajú iba v jednom alebo v niekoľkých miestnych nárečiach. Prítom nie je rozhodujúce, či sa lexikálne jednotky používané vo viacerých nárečiach na väčšom území budú označovať ako krajové

alebo ako oblastné, ako je to v českej a ruskej lexikografii, alebo sa na ich označenie nájde iný kvalifikátor. Závažné slovo by tu mohli povedať aj dialektológovia zaoberajúci sa výskumom slovnej zásoby slovenských nárečí. Takéto diferencovanie nárečovej slovnej zásoby sa napokon uplatnilo aj v koncepcii Slovníka slovenských nárečí, ako sa predstavila v jeho ukázkovom zväzku (1980); tam, pravda, s presným určením veľkej nárečovej oblasti (napr. juhostredoslovenské, severostredoslovenské, stredoslovenské, východoslovenské, západoslovenské a pod.) alebo v prípade potreby aj kombináciou dvoch veľkých nárečových oblastí. V Atlase slovenského jazyka IV možno na mapách vidieť, že niektoré nárečové lexikálne jednotky, ktoré neprenikli do spisovného jazyka, majú ešte širší areál používania, ako je základné členenie slovenských nárečí na západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské (napr. slovo *syr* vo význame „tvaroh“ vo väčšej časti západoslovenských nárečí a na východnom Slovensku, slovo *oringle* vo väčšej časti západoslovenských nárečí, v časti stredoslovenských nárečí a v južnej časti Spiša a Abova, slovo *gríb* v časti stredoslovenských nárečí a v časti východoslovenských nárečí, slovo *dile* v časti Liptova, Gemera a na celom východnom Slovensku, slovo *ogurek/ogurka* v severnej časti stredoslovenských nárečí a v časti východoslovenských nárečí a pod.).

Autori Krátkeho slovníka slovenského jazyka (KSSJ) pri tvorbe koncepcie slovníka, ale aj pri koncipovaní jednotlivých hesiel stáli pred problémom, či s ohľadom na lexikografickú prax výkladových, prekladových aj iných slovníkov nielen v Čechách, v Sovietskom zväze, ale aj v iných krajinách, majú prevziať zo SSJ štylistický kvalifikátor krajové slovo, alebo so zreteľom na ostrú kritiku tohto kvalifikátora na konferencii o slovníku majú od kvalifikátora krajové slovo upustiť. A keby sa od štylistického kvalifikátora krajové slovo upustilo, bol tu ešte problém, ako tieto slová charakterizovať. Keďže KSSJ zachytáva iba najpoužívanejšie slová slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny a iba v istom výbere najrozšírenejšie slangové, t. j. nespisovné slová, teda pri výbere slov do slovníka sa uplatňovali prísnejšie kritériá, autori slovníka sa rozhodli kvalifikátor krajové slovo nepoužívať, to znamená, že nárečové slová so širším areálom používania ani nezachytávajú. Tak sa vyhli aj prípadným omylom pri hodnotení slov z hľadiska ich územného rozšírenia. Pravda, pri tých slovách, ktoré sa v SSJ označovali kvalifikátorom krajové slovo, bolo treba rozhodnúť, či ich do KSSJ zaradiť, a ak áno, s akým štylistickým kvalifikátorom. Samozrejme, po zistení rozšírenia týchto slov v spisovných prejavoch a po posúdení kvantity aj kvality dokladov o príslušnom slove v lexikálnej kartotéke sa veľa slov, ktoré sa v SSJ označovali kvalifikátorom krajové slovo, do KSSJ nedostalo. Ide napr. o takéto slová:

bačkora (vo význame „papuča“), *belo* (vo význame „1. bielohlavý človek, 2. bielosrsté zviera“), *brechot* („škrekot“), *brezovica* („brezová palica“), *brezuľa* („farba z brezovej kôry“), *býkovec* („remenný korbáč“), *cofať, cofkať, dostupovať* („dobiedzať“), *dožúvať sa* („dohadovať sa“), *drabina, drabínák, drabinovec* („rebriniak“), *graca, grguľa* („druh účesu“), *hámrík, hrnčený* („hlinený“), *chra-chotina* („chrcheľ“), *chvíľa* („pekné počasie“), *ihračka, inši, jalovizeň, kopeň, krem* („okrem“), *krívať* („kričať“), *kvaka* („zakrivená palica“), *kvit* („lieh, pálenka“), *tabdoš* („táraj“), *lafna* („pobehlica“), *lakomý, lakostivý* („bojazlivý“), *lámavica* („lámka“), *laňajšok, lani, ľavný* („mierny“), *leš* („škvara“), *leština* („lieština“), *lyčienka* („sito“), *mamenka, melence* („mrvené cesto“), *melký* („sypký“), *misník* („polica na misky“), *mitúška* („neprijemnosť“), *moch* („mach“), *mrvenica* („čardáš“), *múraný, mútvica* („habarka“), *načapiť* („načapovať“), *nakustriť* („nahnevať“), *nálep, nálepok* („výstupok“), *naporad, naspoly, násyp* („podstenie“), *neklud* („neporiadok“), *nekludník* („neporiadnik“), *obhodiť sa* („pousilovať sa“), *obraziť* („zraniť“), *odchrániť* („odpratať“), *odmlad* („droždie“), *odmienka* („pohostenie“), *odplekať* („dojčením odchovať“), *odpraviť* („odostlať posteľ“), *odpust* („hody“), *odšutrovať* („s hrmotom premiestniť“), *odurmaniť* („omámiť, ohúriť“), *oliezť* („olúpať sa“), *olša* („jelša“), *opáčka* („návšteva“), *orešník* („orechovník“), *ovsiha* („ovos“), *paruť* („haluz“), *pašienka* („pasienok“), *sedlisko* („sedadlo“), *sepkať* („natriasať“), *schováňka* („skrýš“), *sírka* („zápalka“), *slivčina* („slivka“), *stavať sa* („chváliť sa“), *širáň* („široký klobúk“), *širanica* („široká hlinená nádoba“), *šplaha* („šmuha“), *šum* („pena“), *šúšie* („suché listie“), *viselec* („obesenec“), *vycipkať sa* („vycifrovať sa“), *záhumnica* („záhumenica“) a pod.

Mnohé zo slov, ktoré boli v SSJ označené kvalifikátorom *krajové slovo* a ktoré prenikli do spisovného jazyka, sa v KSSJ uviedli ako *štylisticky neutrálne slová* alebo ako *spisovné slová* s istým *štylistickým príznakom*, napr. *hovorové slovo*, *expresívne slovo*, *hypokoristické slovo*, *zastarané slovo*. Niekoľko príkladov:

až vo význame „keď“ ako *štylisticky neutrálne*, *babička* ako *hypokoristické*, *bárcô, bársčo* ako *hovorové*, *báraký, bársaký* ako *hovorové*, *brnieť, brnieť sa* vo význame „černieť, tmavnúť“ ako *expresívne*, *ciageľ* ako *štylisticky neutrálne*, *čapkať* ako *expresívne*, *ďah* ako *expresívne*, *duchna* ako *hovorové*, *fučka* ako *neutrálne*, *galamuta* ako *expresívne*, *jarec* ako *neutrálne*, *kešeňa* ako *expresívne*, *kosička* vo význame „trojuholníková šatka“ ako *neutrálne*, *kriak* ako *neutrálne*, *kromptáč* ako *neutrálne*, *ľadvina* ako *neutrálne*, *líčiť* (vo význame „bieliť“) ako *neutrálne*, *merinda* „zásoba na cestu“ ako *zastarávajúce*, *mrvenica* ako *neutrálne*, *onezdravieť* ako *hovorové*, *slíž* ako *hovorové*, *sovok* ako *hovorové*, *svrčina* ako *hovorové*, *veselie* ako *neutrálne*, *žitná* ako *neutrálne*, *žitný* ako *neutrálne*, *žito* vo význame „raž“ aj vo význame „pšenica“ ako *neutrálne* atď.

Je prirodzené, že sme tu neuviedli všetky slová, ktoré sa dostali do KSSJ a ktoré boli v SSJ uvedené s kvalifikátorom *krajové slovo*. Uviedli sme ich iba vo výbere na ilustráciu.

Nie všetky slová, ktoré sme v prehľade uviedli, majú celoslovenské rozšírenie. Podľa niektorých z nich, ak ich niekto použije vo svojom prejave, možno niekedy určiť, z ktorej časti Slovenska pochádza autor jazykového prejavu. To znamená, že niektoré lexikálne jednotky sú typické pre istú oblasť Slovenska, pre istý územný celok, pre západné Slovensko, pre stredné Slovensko, pre východné Slovensko alebo ešte pre väčšie územné celky. Hoci teda ide o spisovné slová, sú vlastne územne, regionálne obmedzené. Takéto slová sa v slovenskej lexikografii inak necharakterizujú ako spisovné slová s celoslovenským rozšírením, hoci si mnohí, a to nielen odborní pripravení používatelia jazyka, uvedomujú rozdiely medzi týmito skupinami slov. Na odlišenie niektorých spisovných slov, ktorých používanie je územne obmedzené, od spisovných slov s celoslovenským rozšírením by sa mohol zaviesť kvalifikátor regionálne slovo. Zo súboru slov, ktoré sme tu uviedli s tým, že sa v KSSJ charakterizovali ako spisovné slová, či už neutrálne alebo hovorové, kvalifikátorom regionálne slovo by sme označili napr. tieto slová: *ďah*, *duchna*, *jarec*, *ličť*, *slíž*, *sovok*, *svrčina*, *veselie*, *žito* vo význame „pšenica“ aj vo význame „raž“. (Slovo *žito* je zaujímavé tým, že je vlastne celoslovenské, ale pomenúva dve rozdielne reálie, dve rozdielne plodiny. Podľa našej mienky to vyplýva z toho, ktorá plodina, či raž alebo pšenica, sa pestovala ako základná na obživu v minulosti v príslušnej oblasti Slovenska; porov. Machek, 1957). Pravda, dalo by sa uvažovať o kvalifikovaní aj ďalších slov štylistickým kvalifikátorom regionálne slovo. Z tradične uvádzaných ako spisovné neutrálne slovo by sme takto napr. charakterizovali sloveso *zrobiť*. Zavedením kvalifikátora regionálne slovo by sa zároveň predišlo sporom o tom, či niektoré z uvádzaných slov, ale aj ďalších, patria už jednoznačne do spisovného jazyka, medzi spisovné lexikálne jednotky, alebo patria ešte medzi nárečové lexikálne jednotky.

To, ako sa odlišne môžu charakterizovať niektoré lexikálne jednotky z hľadiska zaradenia k nárečovým alebo spisovným slovám, a to nielen bežnými používateľmi jazyka, ale priamo jazykovedcami, môžeme ukázať na slove *duchna*. Slovo *duchna*, ktoré sa v SSJ označilo ako krajové, E. Pauliny v oponentskej správe o SSJ charakterizoval ako „rozhodne nárečové a nespisovné“. M. Urbančok v rubrike Čítame Slovník slovenského jazyka (1969) slovo *duchna* charakterizoval ako spisovné s príznakom zriedkavosti. V KSSJ sa toto slovo charakterizuje ako spisovné hovorové. Označením tohto slova ako spisovného regionálneho by sa výstižne charakterizovalo to, že jeho používanie je istým spôsobom obmedzené, že toto slovo je príznačné predovšetkým v prejavoch používateľov iba časti územia Slovenska (v danom prípade západnej a južnej časti stredného Slovenska s istými presahmi aj do susedných častí Slovenska).

V štúdií sme venovali pozornosť vymedzeniu vrstvy tzv. krajových slov v lexikologickej teórii a jej spracovaní v lexikografickej praxi, predovšetkým v SSJ, ktoré vyvolalo veľkú diskusiu a najmä negatívny postoj posudzovateľov slovníka. Ďalej sme ukázali, ako sa s krajovými slovami vyrovnali autori KSSJ (niektoré so zreteľom na obmedzený výber slov nezaradili buď pre nárečovosť, alebo pre malú rozšírenosť v spisovnom jazyku, iné zaradili medzi spisovné slová bez štylistického príznaku, s príznakom hovorovosti alebo expresívnosti). Napokon sme navrhli v lexikografickej praxi zaviesť kvalifikátor regionálne slovo, ktorým by sa označovali niektoré spisovné slová (na rozdiel od krajových slov ako nespisovných), ktorých používanie je územne obmedzené.

Literatúra

Čítame Slovník slovenského jazyka. Autorsky pripravoval M. Urbanček. Kultúra slova, 3, 1969, s. 136–137.

HABOVŠTIK, A.: Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá. Mapy. 464 s. – Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazníky – indexy. 368 s. Bratislava, Veda 1984.

HABOVŠTIK, A.: Diskusia o Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 31, 1966, s. 34–85.

HORÁK, G. a kol.: Posudok Slovníka slovenského jazyka. Slovenská reč, 31, 1966, s. 14–19.

KAČALA, J.: K procesu prehodnotenia tzv. ľudových slov na hovorové. Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 155–158.

KOČIŠ, F.: Diskusia o Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 31, 1966, s. 91–92.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda (v tlači).

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.

PAULINY, E.: Oponentská správa o Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 31, 1966, s. 7–14.

PECIAR, Š.: Odpoveď na kritiku SSJ. Slovenská reč, 31, 1966, s. 113–119.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

Slovník slovenských nárečí. Ukážkový zväzok. Sprac. I. Ripka a kol. Bratislava, Veda 1980. 284 s.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha, Academia 1978. 800 s.

ŠALINGOVÁ, M.: K štylistickej charakteristike slov v normatívnom slovníku. Slovenská reč, 20, 1955, s. 40–49.

ŠRÁMEK, R.: Diskusia o Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 31, 1966, s. 38–89.

ŠTIBRANÝ, J.: Diskusia o Slovníku slovenského jazyka. Slovenská reč, 31, 1966, s. 34–85.

2. celoštátny seminár o onomastike

V dňoch 8.—10. októbra 1986 sa v učebnom a rekreačnom zariadení Univerzity Komenského Piesky pri Modre konal 2. celoštátny seminár na tému *Onomastika a škola*, ktorého ústrednou problematikou bola urbanonymia na vysokej škole a v učiteľskej praxi. Jeho organizátormi boli Katedra slovenského jazyka FF UK v Bratislave, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Slovenská onomastická komisia.

Seminár otvoril predseda Slovenskej onomastickej komisie M. Majtán. V otváracom príhovore vyzdvihol cieľ seminára — priblížiť onomastický výskum spoločenskej praxi. Úvodný prejav predniesla prorektorka Univerzity Komenského v Bratislave a vedúca Katedry slovenského jazyka FF UK E. Bajzíková. Privítala zúčastnených v mene organizátorov a vyslovila presvedčenie, že toto teoreticko-metodologické stretnutie slovenských a českých onomastikov prispeje aj k rozvoju československej onomastiky.

Počas prvého poldňa rokovania odzneli referáty zamerané na riešenie základných teoreticko-metodologických otázok urbanonymie. M. Majtán predniesol referát o mieste urbanonymie v onymii. Vyložil definície základných pojmov a termínov z oblasti onomastiky a na ich základe podal definíciu termínu urbanonymum. Za urbanonymá sa pokladajú názvy častí sídel mestského typu, obvodov, sídlisk, ulíc a iných verejných priestranstiev, ako aj názvy významných budov a miestností. Na podiel onomastiky pri štandardizovaní urbanonymie sa zameriaval spoločný referát N. Bayerovej a R. Šrámk. Autori vymedzili urbanonymum trochu širšie: ako súhrnné pomenovanie súboru všetkých vlastných mien ako vlastných názvov onymických objektov na území mesta (s výnimkou antroponym). Ide o otvorený súbor proprií vyvíjajúcich sa v rámci mesta, ktorý obsahuje rôznorodé (sídlné i nesídlné) objekty v štandardizovanej i v živej, neštandardizovanej podobe. R. Krajčovič prednášal o význame urbanonymie v dejinách miest. Osobitne sa pristavil pri motivácii historických urbanonymických objektov mestskými intravilánovými a extravilánovými reáliami: urbanonymá odrážajú dobové urbanonymické objekty zo sféry hospodárskeho, kultúrneho a spoločenského života mesta alebo staré reálie v intraviláne mesta. P. Žigosa v príspevku o urbanonymii na vysokej škole a o úlohe absolventov pri štandardizovaní sústredil na osvetlenie základných princípov štandardizovania geografických názvov. O. R. Halaga predniesol poznámky o praktických skúsenostiach názvoslovných komisií z pomenovania a premenovania urbanonymických objektov v Košiciach. M. Knapková sústredila pozornosť na cudzie urbanonymá a uviedla základné možnosti ich začleňovania do češtiny. Cudzojazyčné urbanonymá v českom preklade fungujú v pôvodnej, citátovej podobe, počesťujú sa pridávaním českých prípon, vystupujú v podobe pomenovacieho nominatívu. Inokedy sa spájajú s českým druhovým apelatívom, alebo sa chápu ako jedno slovo, ktoré sa na základe zakončenia skloňuje podľa českého deklinačného vzoru.

Dalšia časť rokovania bola zameraná na dva tematické okruhy: na problematiku názvov ulíc a na názvy sídlisk. Jednotlivé referáty a diskusné príspevky sa sústredili na koncepciu pomenovania ulíc. V. Majerová, pracovníčka názvoslovnej komisie Mestského národného výboru v Ostrave, skonštatovala, že pri pomenovaní ulíc Ostravy motivovanom dobovými i súčasnými reáliami sa za základné pokladajú tri hľadiská: politické, kultúrne a jazykové. L. Dvonč uviedol skúsenosti z práce názvoslovných komisií pri pomenovaní, resp. pri premenovaní ulíc a iných typov verejných priestranstiev a hovoril aj o jednotlivých typoch názvov ulíc, ktoré sa v súčasnosti využívajú. Problematike pomenovaní urbanonymických objektov Bratislavy boli venované aj príspevky K. Hegerovej, ktorá rozoberala názvy bratislavských sídlisk, a T. Laličkovej o vývine názvov námestí v historickom jadre Bratislavy. Osobitným prínosom bol referát Š. Švagrovského o podnetoch zo sovietskej toponomastiky pri úvahách o pomenovaní, resp. premenovaní historických miest a historicky dôležitých ulíc, námestí a pod. K. Habovštiaková rozčlenila reprezentatívny súbor názvov ulíc západoslovenských miest do štyroch základných štruktúrnych typov. Dominantný typ predstavujú dvojslovné názvy v podobe determinatívnej syntagmy so zhodným prívlastkom, menej frekventované sú troj- a viacslovné názvy v podobe determinatívnej syntagmy s nezhodným prívlastkom, neproduktívne sú jednoslovné názvy a predložkové názvy nadväzujúce na staršie chotárne názvy. E. Krošláková si všimla sémantickú motiváciu názvov ulíc. Materiál rozčlenila na dve skupiny: na názvy orientačného a dedikačného typu; v historických jadrách miest doteraz prevládajú názvy prvého typu. Na vývin názvov ulíc Banskej Bystrice zo sémantického a štruktúrneho hľadiska sa zamerala O. Nemčoková. B. Dejmek načrtol vývoj uličného názvoslovia v Hradci Králové od najstarších čias po súčasnosť. Z. Rusínová rozoberala typy názvov ulíc v Brne, charakterizovala súčasný stav a všimla si povahu zmien od r. 1945. Typy nových názvov mestských sídlisk na Morave si všimla N. Obrtelová. Precízne charakterizovala názvy bez formálneho jazykového tvorenia, s formálnym jazykovým tvorením a vžitú názvy. D. Kremzerová venovala pozornosť názvom bývalých robotníckych kolónií a dnešných sídlisk v Ostrave: načrtla dynamiku vývoja pomenovaní týchto sídelných jednotiek a uviedla, ako sa v nich odráža kultúrny, politický a spoločenský charakter mesta. J. Matúšová rozoberala pomenovania ulíc v mestách na česko-nemeckom pomedzí. Príspevok J. Diblíka bol zameraný na aktuálnu otázku miesta urbanonymie pri vyučovaní na I. stupni ZŠ.

M. Blich sa venoval novým názvom ulíc vo Východoslovenskom kraji. Hodnotil názvy ulíc z historického hľadiska, rozobral štruktúrne typy súčasných názvov a z hľadiska motivácie ich rozčlenil na spoločensky angažované a neutrálne názvy. R. Žilová v príspevku *Typológia názvov ulíc a námestí Kremnice* ukázala, ako vplývali zmeny v osídlení Kremnice nemeckým, maďarským a slovenským obyvateľstvom na pomenovania ulíc. M. Opělová rozoberala názvy ulíc Komárna so zreteľom na ich motiváciu a štruktúru. Pomenovaniam pražských ulíc sa venovali tri príspevky. E. Pokorná rozoberala predložkové konštrukcie v názvoch pražských ulíc, všimla si ich primárnu a sekundárnu motiváciu, spájateľnosť s apelatívami a proprietami vzhľadom na relačné objekty a celý súbor rozčlenila podľa frekvencie predložiek spresňujúcich typ miesta. Predmetom príspevku J. Lutterera boli názvy pražských ulíc z hľadiska praxe: otázky súvisiace so systémom uličného názvoslovia a so všeobecnými po-

menúvacími problémami. D. Temlíková rozobrala jazykovú problematiku urbanoným Prahy v umeleckej literatúre.

Na konkrétne ťažkosti pri pravopise názvov ulíc vo vysokoškolskej praxi sa zameriaval J. Jacko. Konštatoval, že tejto otázke bude treba v budúcnosti venovať viac pozornosti aj v nových jazykových príručkách. Témou príspevku L. Kubu boli urbanonymy v procese výuky a výchovy na vysokej škole. Autor rozobral onomasticky orientované diplomové práce, ktoré vznikli v Ústí nad Labem, a pripomenul možnosti ich využitia v školskom výchovnom procese. Z. Koláriková si všimla spôsoby zachytenia urbanonymických objektov na mapách miest, J. Pleskalová podiel anojkoným v názvoch ulíc v Čechách a na Morave. Anojkonymia predstavuje dôležitý zdroj uličných názvov, ktorého uvažlivým využitím zostanú uličné názvy jasné a zrozumiteľné, ako si vyžaduje ich orientačné poslanie v meste.

V 29 pripravených referátoch i v bohatej diskusii 39 účastníkov z celej republiky sa upozornilo na niekoľko dôležitých metodologických i metodických otázok. Organizácia podujatia s interdisciplinárnym charakterom bola vynikajúca, rovnako vysoko treba hodnotiť aj vedeckú úroveň seminára. Program seminára vhodne doplnila návšteva múzea L. Štúra v Modre. Materiály zo seminára vyjdú v osobitnom zborníku.

K. Hegerová

III. ročník súťaže mladých vedeckých pracovníkov JÚLŠ SAV

V rámci pravidelných aspirantských seminárov sa 28. 11. 1986 uskutočnil vedecký seminár mladých pracovníkov Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV. Bolo to v poradí už tretie pokračovanie súťaže mladých pracovníkov vedeckých pracovísk.

Do súťaže sa prihlásilo päť pracovníkov ústavu: K. Hegerová, M. Nábělková, J. Sejáková, J. Pavlovič a M. Smatana. Práce posudzovala trojčlenná komisia v zložení: PhDr. K. Buzássyová, CSc., prof. J. Herecký, DrSc. (predseda poroty) a PhDr. Ivor Ripka, CSc. (zástupcom ZO SZM a tajomníkom komisie bol PaedDr. M. Smatana).

K. Hegerová sa do súťaže prihlásila so štúdiou *Dynamika v oblasti hromadných podstatných mien*. Predložila v nej triedenie a analýzu hromadných podstatných mien ako osobitnej skupiny pomenovaní. Autorka tu rozlišuje hromadné podstatné mená (čiže slovotvorné kolektíva) a mená s hromadným významom (kam patria aj neodvodené slová). Na konkrétnych prípadoch poukazuje na dynamické tendencie v tvorbe kolektív, ako je zanikanie, ústup a na druhej strane vznikanie pomenovaní skúmaného typu. K. Hegerová zisťuje dynamické tendencie podľa toho, aká je produktivnosť jednotlivých typov, resp. sémantickej skupiny v najsúčasnejšej slovenčine oproti predchádzajúcemu stavu, ako ho odráža spracovanie kolektívnych názvov v Slovníku slovenského jazyka (1959—1968). Sústreďuje pozornosť na rozbor slovotvorných kolektív a analyzuje ich podľa jednotlivých slovotvorných typov (a sufixov); v rámci slov utvorených tým istým sufixom rozlišuje viac sémantických skupín. Autorka rozširuje doterajšie poznatky o slovotvorne vyjadrovanej hromadnosti, ktoré sa

týkali predovšetkým vyjadrovania hromadného významu pri životných substantívach, na neživotné substantíva, a to na slová motivované názvami živočíchov, rastlín, vecí. Tvorenie týchto kolektív bolo dosiaľ opísané iba rámcovo. Ako autorka ukazuje, takéto kolektíva sa uplatňujú najmä v odbornej komunikačnej sfére.

V štúdiu *Možnosti a spôsoby prekonávania obmedzení adjektívnej derivácie* M. Nábělková nadväzuje na svoju rozsiahlu štúdiu o vzťahových adjektívach. Zhromažďuje a analyzuje také prípady tvorenia vzťahových prídavných mien, ktoré nie sú na prvý pohľad regulárne, ale dotvárajú sa pod tlakom nominačných potrieb. Autorka si podrobne všíma tvorenie adjektív od substantív na *-osť*, *-stvo* a *-ie*, ale primeranú pozornosť venuje aj tzv. malým skupinám typu *želé*, *peši* a *mládež*. Na konkrétnom materiáli ukazuje, ako sa v prípade komunikačnej potreby adjektíva predsa len tvoria (napr. *dražované furé*), hoci iba ako hovorové a slangové pomenovania (*dospelácke javisko*) alebo ako okazionalmente výrazy (napr. *extemporový komik*). Po analýze materiálu dochádza M. Nábělková k presvedčivému záveru: hoci substantív, od ktorých sa adjektíva netvoria, je viac, ako si uvedomujeme, komunikačné požiadavky odbornej, ale aj hovorovej sféry si predsa len vynucujú prekračovanie obmedzení adjektívneho tvorenia, resp. hľadanie náhradných riešení.

V štúdiu *Vzťah kladnej a zápornej časovej vety so spojkou kým a jej synonymami* vychádza J. Pavlovič z tézy, že vedľajšia časová veta (pripojená spojkou *kým*) sa v súvetí realizuje dvoma spôsobmi (podľa modelového príkladu *Učiteľka kričala, kým zachrípla; Učiteľka kričala, kým nezachrípla*). Autor vychádza z práce A. Ferencíkovej, ktorá podobnú problematiku analyzuje na nárečovom materiáli. Svoje tézy dokladá aj historickým materiálom a konštatuje, že vedľajšia časová veta býva v postpozícii. Vety uvedeného typu autor interpretuje ako synonymné, v argumentácii využíva aj výsledky výskumu nitrianskej školy (najmä názorov F. Mika). Využíva aj rozlišovanie rozličných druhov obsahu (situačného, kognitívneho, komunikatívneho, jazykového) podľa F. Štichu, resp. rozlišovanie referencie, zmyslu, významu a obsahu.

Práca J. Sejkovej *Adjektivizácia participií na -ný a -tý* má dve základné časti: v prvej autorka skúma adjektivizáciu participií ako proces vzniku participií, resp. participálnych adjektív, v druhej adjektivizáciu participií ako proces vzniku adjektíva. V oboch častiach poukazuje na procesualnosť ich vzniku. V analýzach sa opiera o vlastný materiál získaný zo súčasných textov. Materiál triedi zásadne dichotomicky, pričom sa dostáva až k takým jemným diferenciam, ako je participiálne adjektívum a adjektívne participium. Za hlavné kritérium pokladá zviazanosť, resp. nezviazanosť výsledných útvarov s paradigmou slovesa. Štúdia je jemnou a hlbokou analýzou uvedeného problému.

V štúdiu *Možnosti využitia nárečí v umeleckom texte* sa M. Smatana pokúša o dvojité typologizáciu umeleckých textov využívajúcich nárečové prvky. Rozlišuje tri historické obdobia s rozličnou mierou využívania nárečových prvkov, ako aj (pravda len v súčasnom období) tri typy podľa miery využívania týchto prvkov. Prvý typ je reprodukciou nárečových prvkov. Predstavuje ho knižka Š. Hajdina Ej, Macejku, Macejku, v ktorej sa využívajú prvky záhorského nárečia v pásme rozprávača i v pásme postáv. Ako druhý typ uvádza autor knižku I. Hudeca Pangharty, v ktorej sa nárečová slovná zásoba opiera o mnohé etnografické prvky. M. Smatana sleduje začleňovanie nárečových prvkov do textu a spôsob ich výkladu. Ako tretí typ uvádza prácu A. Habov-

štiaka Oravské chodníčky, v ktorej tiež sleduje začleňovanie nárečových prvkov do spisovného textu. V románe u A. Habovštiaka poukazuje autor aj na využívanie nárečových syntaktických prvkov. Zistenie, že u I. Hudeca nárečové prvky pomáhajú pri modelovaní príbehu a až druhotne majú dokumentárnu hodnotu, kým u A. Habovštiaka majú skôr informatívnu hodnotu a až druhotne sa zúčastňujú na modelovaní príbehu, považuje M. Smatana za ďalší základný rozdiel medzi druhým a tretím typom analyzovanej literatúry.

Po prečítaní jednotlivých autoreferátov, prednesení oponentských posudkov a po diskusii o súťažných prácach navrhla komisia na ocenenie prácu J. Sejáčkovej, M. Smatanu a M. Nábělkovej. Prácu J. Sejáčkovej zároveň navrhla na udelenie spoločnej plakety Predsedníctva SAV a SÚV SZM. Predseda komisie J. Horecký na záver zhodnotil výsledky a priebeh súťaže. Konštatoval, že všetky zúčastnené práce boli na dobrej úrovni a môžu byť publikované v odborných časopisoch. O prínose pre mladých pracovníkov a o dobrej, stále sa zvyšujúcej úrovni tejto súťaže svedčí aj fakt, že v jej II. ročníku bola spoločnou plaketou Predsedníctva SAV a SÚV SZM odmenená víťazná práca M. Nábělkovej *Dynamika* v oblasti prídavných mien.

M. Smatana

Sympóziu o najstarších dejinách Bratislavy

Národný výbor hlavného mesta Slovenskej socialistickej republiky Bratislavy pod záštitou primátora Ing. Š. Bartáka, CSc., usporiadal v dňoch 28.—30. októbra 1986 sympóziu o najstarších dejinách Bratislavy.

Prvé rokovacie dopoludnie účastníci vypočuli referáty o najstaršej minulosti Bratislavy (B. Chropovský), o archeologickej topografii mesta (B. Polla), o Bratislave v dobe hallštatskej (B. Novotný), keltskej (D. Rexa), rímskej (J. Dekan), o výskumoch v Dúbravke (T. Kolník), o rímskych nápisocho v Gerulate (R. Hošek) a o Devíne v dobe laténskej a rímskej (V. Plachá). Popoludní odznali prednášky o Bratislave 6.—9. storočia (T. Štefanovičová), o najnovších objavoch v Pálffyho paláci na Nálepckovej ulici (D. Rexa), o Devíne 9. storočia (V. Plachá, I. Keller) a o svedectve najstarších písomných prameňov o Slovanoch v Bratislave (A. Avenarius).

Druhý deň bol venovaný dejinám Bratislavy v 9.—13. storočí, a to vývinu osídlenia (P. Baxa), urbanizmu mesta (A. Fiala), najstarším vežovým stavbám (M. Melicherčík, P. Baxa), centrálnemu postaveniu Bratislavského hradu do konca 13. storočia (V. Sedlák).

Tretí deň odznali referáty o sídliskovom vývine (V. Jankovič) a raste (V. Horváth) stredovekého mesta, o vzniku a formovaní predmestí (M. Stieberová), o sociálnom vývoji stredovekej Bratislavy (D. Lehocká) o najstaršej mestskej pečati (J. Novák).

Problematiku, ktorú spracúvali referáty slovenských archeológov a historikov, vhodne doplnili metodicky zamerané príspevky venované problematike najstarších dejín Prahy (J. Kejř, I. Hlaváček) a Brna (L. Sulitková, Z. Měřinský).

Z jazykovedcov sa na sympóziu o najstarších dejinách Bratislavy zúčastnili

R. Krajčovič a M. Majtán. R. Krajčovič analyzoval a vyložil pôvodné historické názvy Bratislavy „Braslavov Hrad“ (907 *Braslavespurch*) a „Pošeň“ (1002 *Poson*), M. Majtán hovoril o miestnych názvoch na pravej strane Dunaja: „osada Pečenehov“ (dnes názov dunajského ramena *Pečňa*, *Pečnianske rameno*), „osada Uhrov“ (r. 1439 *Ungerau*, neskôr r. 1654, 1674 *Engerau*, dnes *Petržalka*) a „Ruský Hrad“ (dnes *Rusovce*).

Súčasnou sympózia bola exkurzia do Dúbravky (rímske a slovanské objekty), na Devínsky hrad (slovanská bazilika) a do Rusoviec (rímska *Gerulata*). Večer prijali účastníkov sympózia prvý tajomník MV KSS G. Šlapka a primátor mesta Š. Barták. Materiály zo sympózia vyjdú v osobitnom zborníku a budú vhodným podkladom pri príprave syntetického diela o najstarších dejinách hlavného mesta SSR, ktoré by malo vyjsť pri príležitosti výročia prvých mestských privilégií (Bratislava ich dostala r. 1291).

M. Majtán

FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985. 284 s.

Česká lexikologie je súhrnná teoretická práca o slovnej zásobe súčasnej češtiny a je doplnkom k prvému zväzku akademickej Mluvnice češtiny. Kniha sa skladá z dvoch samostatných častí; v prvej časti sa podáva výklad o otázkach vlastnej lexikológie (autor J. Filipec, s. 13—165), druhá časť je venovaná frazeológii a idiomatike (spracoval ju F. Čermák, s. 166—236). Vzhľadom na to, že okrem vysokoškolských učebníc sme dosiaľ nemali českú ani slovenskú syntetickú teoretickú prácu o slovnej zásobe, ide o knihu, ktorá má v československej jazykovede priekopnícky význam.

Vlastná lexikologická časť knihy je rozdelená do piatich kapitol, ktoré obsahujú rozbor ústredných otázok náuky o súčasnej slovnej zásobe češtiny: (1) podáva sa výklad princípov, metód a východiskových pojmov synchronnej lexikológie; (2) rozoberajú sa podstatné otázky lexikálnej sémantiky (semaziológia) a (3) lexikálnej onomaziológie; (4) objasňujú sa vzťahy lexikálnych jednotiek a (5) osvetľuje sa systém v lexikálnej zásobe (rozlišuje sa medzi slovnou zásobou, ktorú tvoria slová, a lexikálnou zásobou, ktorá sa skladá zo slov, slovných spojení a frazém). Základný význam tejto časti pre ďalší rozvoj synchronnej lexikológie spočíva v jej informačnej hodnote, lebo sú v nej zahrnuté rozsiahle poznatky zo svetovej aj domácej odbornej literatúry vrátane vlastných poznatkov autora z jeho úctyhodnej výskumnej, ale aj praktickej lexikografickej práce. Bohatá bibliografia len podčiarkuje informačnú hodnotu knihy. Pravda, obmedzený rozsah práce neumožnil autorovi — ako na to sám v predslove poukazuje — včleniť do výkladu dôkladnejší rozbor slovtvorby, ako aj rozbor otázok konfrontačnej lexikológie a lexikálnej štylistiky.

Tým, že sa autor usiluje podať čo najrozsiahlejšie informácie o nastolenej problematike na pomerne malej ploche, najmä v prvých dvoch kapitolách, je oslabená nadväznosť, sústavnosť výkladu. To značí, že príliš veľký dôraz na informačnú hodnotu týchto kapitol do istej miery oslabuje ich výkladovú hodnotu a niet vždy priameho spojenia medzi rozličnými poznatkami, resp. názormi

alebo koncepciami, o ktorých sa podávajú stručné informácie, a vlastnou výkladovou líniou autora. Napríklad vo všeobecnej časti sa stručne uvádzajú mnohé rozlične orientované názory a v rámci nich zavedené termíny, ako napr. sociokultúrny kód a kolektívne vzorce (s. 17), „výpočetní“ sémantika (s. 19), syntagmémy, syntaxémy a lexikálne textémy (s. 25), ktoré sa nedávajú do súvisu s vlastnou koncepciou autora. Hoci podkapitola o hlavných smeroch usilujúcich sa o poznanie významu je veľmi poučná, informačne obsažná, žiadalo by sa z každého smeru vyvodiť zovšeobecňujúce závery, poznatky, na ktorých možno budovať pri mnohoaspektovom opise významu, ktorý autor vyzdvihuje ako adekvátnu metódu opisu a vysvetlenia významu. Podobne by bolo napr. užitočné pri výklade o vzťahu synchronnej lexikológie k nelingvistickým úsekom zreteľne poukázať na to, čo čerpá lexikológia zo spomínaných nelingvistických vedných disciplín.

Hlbší rozbor vyžaduje teória významu opierajúca sa o leninskú teóriu odrazu, na pozadí ktorej sa dajú dobre osvetliť vzťahy medzi sémami a noémami, resp. podsémami alebo skrytými implicitnými sémami. Užitočnejšie by bolo všestrannejšie objasnenie problematiky sém a v súvislosti s ňou metódy komponentovej analýzy (klasifikácia sém z rozličných hľadísk, ich funkcia, problémy komponentovej analýzy). Na s. 69 sa hovorí, že pomocou sémovej analýzy možno dobre vysvetliť dynamickosť významu, polysémiu i významové zmeny, ale pri výklade polysémie sa táto možnosť len naznačuje, hoci na základe sémovej analýzy sa dajú spresniť vyjadrenia vzťahov medzi významami v polysémických slovách. V súvislosti so sémami treba upozorniť na istú nejasnosť. V časti 2.5. sa podčiarkuje, že sémy (ako súčasť metajazyka) na rozdiel od jednotiek prirodzeného jazyka nie sú dvojstranné znaky, sú to len obsahové jednotky. Potom sa však integračná séma, t. j. spoločná séma istej lexikálnosémantickej triedy označuje ako archiseméma, ktorej lexikálnu formu tvorí archilexéma. Je zrejmé, že sa tu metajazykový prvok stotožnil s jazykovou jednotkou. Poučné je rozlišovanie medzi úrovňou sém a dimenzií. Treba len dodať, že dimenzie (napr. „prostredie pohybu“, „smer“) možno chápať aj ako porovnávací základ pri komponentovej analýze a niekedy sa označujú ako sémantické príznaky, ktoré potom nie sú totožné so sémami. Dimenzie (sémantické príznaky) sú odrazom istých stránok denotátu, v sémach sa odrážajú isté črty označovaného objektu v rámci týchto stránok.

Rozoberaná časť recenzovanej knihy je bohatá nielen na informácie, ale aj na podnety na ďalší výskum. Spomenieme aspoň tri závažné podnety. V rozličných častiach sa bez vzájomnej súvislosti uvádzajú zistené fakty dotýkajúce sa vplyvu formálnej príbuznosti slov na ich významové zblíženie, resp. na ich použitie; spomína sa fonetické a významové zblíženie etymologicky rozličných slov (*pás* a *pásmo*), prenášanie významu na základe podobnosti a paronymá, ktoré sa chápu ako formálne podobné slová s diametrálne odlišným významom (treba poznamenať, že jestvujú aj iné poňatia paronymie). Vynára sa otázka jednotného vysvetlenia týchto javov, napr. z hľadiska najnovších výskumov v oblasti paronym. Ďalší podnet je implicitne prítomný v kapitole o vzťahoch lexikálnych jednotiek, v ktorej sa sledujú významové, formálno-významové a formálne vzťahy v rámci paradigmatických vzťahov. Popri týchto základných typoch opozícií treba skúmať druhy opozícií (totožnosť, privatívnosť, ekvipolentnosť, príp. brať do úvahy aj disjunkciu) a vzťahy medzi opozíciami, čím sa rekonštruuje usporiadanosť slovnej zásoby. Podnetný je výklad o spájateľ-

nosti lexikálnych jednotiek. V tejto súvislosti sa žiada, aby sa aj u nás rozvíjal výskum v oblasti syntagmatického spájania slov z hľadiska ich sémových štruktúr, t. j. v oblasti tzv. kombinačnej semaziológie.

Napriek celkovej informačnej nasýtenosti textu prvej časti práce možno mať azda výhrady proti tomu, že v niektorých bodoch sú informácie príliš kusé, takže sa niektoré otázky nenastolujú, resp. nenaznačuje sa ich riešenie. Podľa nášho názoru sa nevenuje primeraná pozornosť lexikálnym presupozíciám (nájdeme o nich len krátku zmienku na s. 52), najmä ich miestu v opise lexikálnych významov. Pri výklade o lexéme a znaku sa neprávom obchádza teória J. Horeckého o systémovom a komunikačnom jazykovom znaku, resp. o vzťahu jazykového znaku k slovu. Žiadal by sa dôkladnejší rozbor pragmatickej zložky významu, konkrétne termínov pragmatické črty významu, konotácia, expresivita, asociácia, evokácia. Napokon chýba informácia o vnútrojvonnej konverzívnosti (napr. v súvislosti s enantiosémiou, ktorá sa spomína na s. 132).

Súhrnne sa dá povedať, že vlastná lexikologická časť recenzovanej knihy je spracovaná na základe neobyčajne širokého odborného rozhľadu, podáva ucelený obraz o súčasných lexikologických výskumoch u nás aj v zahraničí a explicitne či implicitne ukazuje smery ďalšieho skúmania.

Druhou časťou posudzovanej knihy je frazeológia, resp. frazeológia a idiomatika, ako ju nazýva F. Čermák (tejto otázky sa dotkneme ďalej; už predtým však budeme v tomto texte využívať jednoduchší a zaužívaný názov frazeológia). Na rozdiel od prvej časti sa v nej nezachytávajú všetky existujúce koncepcie celej frazeológie alebo jej časti — hoci na literatúru sa aj tu odkazuje často —, ale podáva sa najmä autorova koncepcia frazeológie. V krátkej recenzii nemožno zachytiť všetky pozoruhodné autorove myšlienky; to si bude vyžadovať osobitný rozbor. V nasledujúcich poznámkach sa dotkneme iba niektorých závažnejších a pre túto koncepciu frazeológie typických myšlienok.

Prvou dôležitou osobitnou črtou posudzovanej práce je už samo vymedzenie frazeológie, určenie jej predmetu, hraníc aj vzťahu k iným zložkám jazyka a k iným jazykovedným disciplinám. Zhustene, ale zároveň veľmi pregnantne sa tento prístup prejavuje už v definícii frazémy a idiómu. Aby sme sa vyhli nejakej dezinterpretácii, uvidíme túto definíciu: „...idiom a frazém je jedinečné spojenie minimálne dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v jiném spojení (resp. více spojeníh), popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném (resp. několika málo)“ (s. 177). Ďalej v texte nachádzame takúto obmenu definície: „Frazém a idiom je nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž (aspoň) jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu (formálně a většinou i sémanticky)“ (s. 177).

Z definície aj z celého výkladu vyplýva niekoľko osobitostí v porovnaní s bežnejším vymedzovaním frazémy a frazeológie.

1. Frazéma nie je iba spojenie slov, resp. slovných komponentov, ale spojenie akýchkoľvek aspoň dvoch prvkov, ktoré majú význam (teda začína sa od spojenia aspoň dvoch morfém) a ktoré sa spájajú nie pravidelným, ale anomálnym spôsobom.

2. Anomália môže byť vo formálnej oblasti alebo v oblasti sémantiky zložiek a v danej teórii sa chápe ako najuniverzálnejší znak celej frazeológie. Práve ňou možno vysvetliť všetky významové, tvarové, spájacie aj štylistické zvláštnosti frazém v porovnaní s oblasťou voľných spojení (autor pritom upozorňuje,

že názov voľné slovné spojenie trochu zavádza, že aj pri tzv. voľných slovných spojeniach existujú vždy isté paradigmatické alebo syntagmatické ohraňovania (spájateľnosti). Nou možno vysvetliť aj viaceré z tých vlastností, ktoré sa v rozličných teóriách pokladali za podstatné znaky frazeológie, či už ide o ustálenosť alebo o obraznosť, expresivnosť, idiomatickosť alebo ďalšie vlastnosti. Tieto vlastnosti sa teda nevylučujú, pokladajú sa však za parciálne znaky istých — raz širších, inokedy užších — oblastí frazeológie. V anomálnosti sa vidí akýsi spoločný menovateľ všetkých doteraz určovaných znakov frazeológie.

3. Zo širokého vymedzenia frazeológie vyplýva potreba vydeľovať jednotlivé roviny frazém, a tak F. Čermák rozlišuje lexikálnu, kolokačnú a propozičnú frazeológiu. Kolokačná (slovné spojenia) a propozičná, príp. až polypropozičná (okrem iných najmä parémie) frazeológia sa zaraďovala do frazeológie — s istými pripomienkami pri parémiách — takmer vždy. Novšie je vyčlenenie lexikálnej frazeológie, hoci nejde o celkom nový prístup. F. Čermák v tomto bode nadväzuje na tie teórie, ktoré videli východisko na výklad frazeológie v ohraňovaní spájateľnosti, nadväzuje teda napr. na myšlienky Hallidayove, Hockettove, Weinreichove (podľa neho v sovietskej jazykovede pokračovala V. N. Telijová, ale neaplikovala východiskovú tézu na spájateľnosť morfém). Do takto chápanej lexikálnej frazeológie patria slová utvorené anomálnymi slovotvornými alebo kompozičnými postupmi (napr. *patolizal*, *bohorovný*, *blahořečit*, *jakbysmet* — kompozičné; *neplecha*, *nevrlý*, *zanevřít*, *našup* — odvodzovacie; ako vidieť, ide najmä o substantíva, adjektíva, slovesá a príslovky idiomatickej povahy). Osobitným prípadom lexikálnej frazeológie sú výrazy s anomáliami v morfológii (napr. vo väzbe *zašít sa*, *zahýbat někomu*; sú to tie isté typy, na ktoré v našej frazeológii mieri F. Miko, keď hovoril o jednoslovných frazémach). Rovnako osobitným prípadom sú tzv. interstratálne frazémy, teda jednotky, ktoré vznikajú spojením napr. kolokačného a vetného prvku (napr.: *dostať, čo pes nechce*).

Ako sme už naznačili, F. Čermák pri vymedzovaní frazémy rozvil viaceré myšlienky, ktoré na rozličných miestach prekračovali hranice tradične chápanej frazeológie. Existovali už myšlienky o tzv. morfolologickej frazeológii, rozvíja sa výskum syntaktickej frazeológie, v slovotvorbe sa včleňovali idiomatické slovotvorné postupy. Jeho prínosom je najmä to, že z týchto zdanlivo veľmi vzdialených oblastí vytvoril ucelený model frazeologického systému v jazyku, že tieto javy z rozličných rovín náležite opísal a usúvzťažnil. Aj pri konštatovaní systémovosti frazeológie však autor vyzdvihuje myšlienku, že frazeológia nie je osobitnou jazykovou rovinou. Takýto záver vyplýva zo zistenia, že všetky typy frazém aj pri svojej štruktúrnej rozmanitosti, ba aj pri rozdielnosti svojich čiastkových funkcií vynikajú široko chápanou pomenovacou funkciou ako najvšeobecnejšou a základnou funkciou. Z toho pre autora vyplýva aj rámcové zaradenie celej sféry frazém a idiémov: pokladá ich za súčasť lexiky.

Z histórie frazeológie a jednotlivých koncepcií jej výskumu vieme, že sama disciplína sa dávnejšie nazývala idiomatikou (niekedy na odlišenie od idiomatiky ako súboru idiémov aj idiomológiou), novšie frazeológiou a jej jednotka idiómom alebo frazémou (predtým frazeologickou jednotkou, frazeologizmom). F. Čermák volí na označenie jednotky dvojité názov frazéma a idióm (platí aj v obrátenom poradí) a na pomenovanie celej tejto oblasti jazyka názov frazeológia a idiomatika. Treba zdôrazniť, že v jeho chápaní nejde o mechanické spojenie príslušných názvov podľa dvojakej predchádzajúcej tradície. F. Čermák vy-

chádza zo zistenia, že spomínaná anomálnosť sa pri istých výrazoch dotýka aj ich sémantiky, aj ich formálnej stránky, kým pri iných sa prejavuje iba v oblasti významu alebo iba v oblasti formy. Práve táto možnosť nesúmernosti ho vedie k dvojitému, v rečovej praxi, pravdaže, trochu ťažkopádne mu spôsobu pomenovania základnej jednotky aj celej tejto sféry jazyka. Pritom vo väčšine prípadov ide o duplicitné pomenovanie, lebo väčšina frazém v jeho chápaní patrí aj medzi idiómy a rovnako podstatná časť idiómov má aj povahu frazémy. Sám autor na viacerých miestach, najmä keď sa hovorí o jednotke frazeológie všeobecne, keď sa neprihliada špecificky iba na niektorú jej stránku, uplatňuje obidva názvy promiskue. Uvedené terminologické riešenie sa teda ukazuje ako problematické. Nazdávame sa, že obidve dvojice (frazéma — idióm, frazeológia — idiomatika) by bolo možné funkčne využiť v inom smere, a to pri odlišovaní oblasti tradičnej frazeológie (frazéma ako spojenie slovných a vetných komponentov, teda ako označenie jeho kolokačných a propozičných frazém) od širšie chápanej frazeológie (idióm ako súborný názov pre frazému aj pre jeho lexikálnu frazému). Odstránila by sa duplicita, pojmy idióm, idomatika by boli širšie ako pojmy frazéma a frazeológia. Práve Čermákova koncepcia frazeológie takého rozlišovanie umožňuje a azda aj sama do istej miery predpokladá.

Jedným z nových termínov v Čermákovom výklade frazeológie je názov kolokabilita. Nazýva sa ňou schopnosť istého prvku kombinovať sa s inými. Od nej autor odlišuje kompatibilitu a valenciu. Rozlišovanie uvedených pojmov dovoľuje riešiť aj isté konkrétne problémy pri určovaní zloženia frazémy, jej hraníc a pod. Takto sa spresňuje aj problém tzv. zámenných komponentov frazém (nazýva ich substitútmi; niekedy sa nazývali aj alternantmi).

Ohraničený priestor recenzie nás núti upozorniť už iba na niekľko zistení, ktoré sa môžu zdať drobnosťami, no majú pre skúmanie istých oblastí frazeológie zásadný význam. F. Čermák spresňuje pojem variantu frazémy, keď ho odlišuje od transformácie frazémy. Trochu bokom ostala problematika paradigmatických radov a foriem frazémy. Pri homonymite frazém sa sledujú iba vzťahy k rovnako znejúcim voľným spojeniam. Iste iba skracovaním textu vypadla pasáž o vnútrofrazeologickej homonymite. Veľká pozornosť sa zaslúžene venuje prechodom medzi anomálnym, frazeologickým subsystémom jazyka a pravidelným jazykom. Na vysvetlenie prechodných útvarov uplatnil autor názvy kváziidióm a kvázifrazéma. Ich výklad prehľbuje pochopenie okrajových typov frazeológie. Zavedením názvu verboid autor čiastočne posúva riešenie otvorenej otázky slovnej alebo neslovnej povahy komponentov frazémy. Prehľbuje analýzu frazeologických prirovnaní a jemnejšie posudzuje úlohu synsémantických zložiek v parémach aj špecifiku synsémantických frazém. Pozornosť si zasluhuje autorova charakteristika významu frazémy (zväčša nekonkrétny denotát), ako aj vnútorné členenie nominatívnej funkcie propozičných frazém.

Aj prostý výpočet pozoruhodných myšlienok z tohto opisu frazeológie by si sám vyžadoval oveľa viac miesta. Naznačené autorove riešenia však dovoľujú aj takto na záver konštatovať, že posudzovaná práca posúva teóriu frazeológie v mnohých smeroch dopredu, a tak sa stáva podnetom na rozvíjanie tejto — ako to formuloval F. Čermák — z hľadiska jazykového systému dosť okrajovej, ale z hľadiska rečovej komunikácie veľmi dôležitej a vôbec nie periférnej oblasti jazyka.

Vo vzťahu k obidvom častiam knihy sa dá povedať, že hoci J. Filipec a F.

Cermák pristupovali k spracovaniu vymedzených úsekov lexikálnej zásoby súčasnej češtiny na základe odlišných predstáv, vytvorili ucelené dielo, ktoré zaplnilo citeľnú medzeru v československej jazykovede.

J. Mlacek — J. Dolník

Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). Zv. 1. (A–D). Red. Š. Valentovič. Martin, Matica slovenská 1986. 544 s.

Po Encyklopédii Slovenska, Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku a Súpisu pamiatok na Slovensku je *Slovenský biografický slovník* ďalším základným encyklopedickým dielom o slovenských kultúrnych a národných dejinách. Hlavná redakcia pod vedením predsedu Matice slovenskej národného umelca V. Mináča a kolektív biografického oddelenia Matice slovenskej pod vedením výkonného redaktora slovníka a vedúceho oddelenia Š. Valentoviča pripravili projekt, ktorý s desiatkami spolupracovníkov začali týmto prvým zväzkom realizovať. Slovenský biografický slovník (ako sa o tom píše v úvodnej stati) je encyklopédiou o živote a diele slovacikálnych osobností celonárodného významu od Veľkej Moravy až po súčasnosť zo všetkých odborov materiálnej a duchovnej kultúry, politického, spoločenského a hospodárskeho života. Používateľovi predstavuje slovenské osobnosti — či už pôsobili doma alebo v zahraničí, ako aj príslušníkov iných národností, ktorí na Slovensku žili, alebo zo Slovenska pochádzali, na jeho území pôsobili a zohrali tu významnejšiu úlohu. V slovníku, ktorý podľa projektu má mať sedem zväzkov, budú spracované základné biograficko-bibliografické údaje o 15 000 nežijúcich osobnostiach zviazaných s formovaním sa a s rozvojom slovenského národa.

Štruktúru hesla tvoria priezvisko a meno (frekvencovanejšie varianty písania priezviska, pôvodné alebo krycie meno, známejšie pseudonymy), charakteristika osobnosti, dátum a miesto narodenia a úmrtia, sociálny pôvod a rodinné vzťahy s významnými osobnosťami, životopisné údaje o štúdiách, zamestnaní, hodnotenie diela, funkcie a vyznamenania. Nasledujú bibliografické údaje, súpis alebo výber z diela, súpis literatúry o osobnosti. Napokon sa uvádzajú pamiatky o osobnosti a po osobnosti (pozostalosť, múzeá, rodné domy, portréty a pod.).

Kolektív zostavovateľov slovníka sa na svoju prácu náležite pripravil. V úvode sa uvádza, že v archíve biografického oddelenia Matice slovenskej, ktoré existuje od r. 1969, sa zhromaždilo už vyše 100 000 biografických dokumentov a vyše 200 000 bibliografických záznamov o viac ako 30 000 osobnostiach. Sú to úctyhodné čísla, zozbieraný materiál predstavuje obrovskú hodnotu a iste je solídnym predpokladom a dobrou bázou na vydávanie grandiózneho diela.

V jednotlivých heslách, najmä v heslách o menej známych osobnostiach však môže používateľ nájsť aj nepresnosti. Tak napr. v hesle o Žigmundovi Bačákovi (1749—1784) sa uvádza, že je autorom diel *Geographica globi terraeque synopsis* Trnava 1755 a *Assertiones ex universa philosophia*. Tamže 1676. Latinská učebnica zemepisu sveta *Geographica globi terraeque synopsis* zostavená z diela nemeckého geografa J. Hübnera vyšla na Slovensku v mnohých vydaniach. Známe sú vydania košických jezuitov z rokov 1728/1729 (v dvoch častiach),

1731, 1732 a 1754, v Trnave vyšlo dielo s rozšírenou a inak spracovanou kapitolou o Uhorsku v r. 1745 dva razy, nové a doplnené vydanie vyšlo v r. 1755 a potom ešte aspoň v rokoch 1759, 1761, 1765, 1767 (?), 1771 (dva razy) a 1772. Ako súčasť jednotlivých vydaní vychádzali v učebnici spomenuté *Assertiones*, akési tézy záverečných prác alebo dišpút absolventov univerzity z rozličných disciplín. Umiestnené boli hneď za titulným listom v rozsahu 4—30 strán. Bačákov *Assertiones theologiae* (*De gratia Salvatoris I.—X.* a *De sacramentis in genere et nominatim de baptismo, confirmatione et eucharistia I.—X.*) v rozsahu 10 strán vyšli vo vydaní z r. 1771 (na titulnom liste učebnice sa uvádza rok 1755, lebo sa použila sadzba alebo tlač z tohto roku — tak ako aj pri iných neskorších vydaniach). V r. 1771 bol 22-ročný Ž. Bačák magistrom filozofie a poslucháčom tretieho ročníka teológie na trnavskej univerzite. Mimochodom v rokoch 1755 a 1767, ktoré sa uvádzajú v jeho bibliografii a ktoré sa do slovníka prevzali z literatúry, mal Ž. Bačák 6 a 18 rokov! Moje poznatky o spomenutej učebnici geografie súvisia s tým, že práve jedno z trnavských vydaní (1745 alebo 1755) bolo predlohou voľného prekladu tejto učebnice do kultúrnej slovenčiny predkodifikačného obdobia v r. 1760 (*Krátke poznamenání sweta, to gest Malý spis kragén, měst, wód, áno y národuw rozličnych. Roka Páne 1759. Dokonane 1760. — Rkp. OSzK, sign. Quart. Slav. 37.*); porov. MAJTÁN, M.: *Začiatky slovenskej geografickej terminológie*. In: *Jazykovedné štúdie*. 17. Z dejín slovenskej lexiky. Red. J. Doruľa. Bratislava, Veda 1982, s. 73—91.

Takéto zistenie na pohľad znižuje význam a hodnotu slovníka, ale na druhej strane treba uznať, že jeho autori nemohli s heuristickou dôkladnosťou a analýzou prameňov preverovať a opravovať údaje získané z použitej literatúry. Naopak, museli získané údaje zhrnúť, usporiadať a podľa prijatej schémy hesiel istým spôsobom syntetizovať. Pri menej známom autorovi a menej známym dielach sa ťažko možno vyhnúť takýmto nedostatkom a nepresnostiam.

Zostavovatelia slovníka venovali osobitnú pozornosť písaniu priezvisk historických osobností. So zreteľom na rozkolísanosť ich písania v minulosti i v nedávnej prítomnosti a na nevyhnutnosť uverejniť v slovníku na prvom mieste iba jedinú podobu priezviska a rodného mena osobností upravili sa podľa zásad slovenského pravopisu v záhlaví i v životopisnej časti hesla predtým neslovensky písané priezviská osobností, ktoré umreli do r. 1918, a to na základe rozhodnutia osobitnej komisie, ktorá prerokovala podoby historických priezvisk z generálneho heslára slovníka (*Malý slovenský biografický slovník*) a vypracovala návrh na ich úpravu. V zátvorkách sa potom uvádzajú frekventovanejšie podoby priezviska. Rodné mená sa píše v zásade v súčasnej slovenskej podobe, rodné mená českých osobností, ak nesplynuli so slovenským prostredím, v českej podobe.

Používateľom slovníka iste bude sympatický spôsob písania historických priezvisk typu *Babčanský* (namiesto *Babczansky*), *Dravecký* (*Draveccky*), *Draškovič* (*Draskovich*, *Draskovics*), ale aj *Almáši* (*Almássy*), *Andráši* (*Andrássy*), *Bartolomeides* (*Bartholomaeides*), *Čáki* (*Csáki*), *Dioši* (*Diósy*) a pod.; nezvyčajne hádam budú zo začiatku pôsobiť podoby *Andalfi* (*Angyalffy*), *Aňoš* (*Ányos*), *Báčmedei* (*Bachmegyei*, *Bácsmegyei*), *Dežófi* (*Dessewffy*) a pod. V priezviskách osobností z konca minulého storočia a z tohto storočia sa neslovanské podoby zachovávajú napr. *Angyal*, *Aranyossy*, *Czeglédy*, *Deseő* (čít. *Dežő*) a pod.

Treba ešte pripomenúť, že priezvisko jazykovedca, doteraz v odbornej literatúre tradične uvádzané v podobe *Czambel*, sa v tomto diele, ktoré môžeme

v istom zmysle pokladať za normatívne, uvádza podľa spomenutých zásad v grafickej podobe *Cambel* (v takejto podobe ho používajú aj súčasní nositelia).

Slovenský biografický slovník bude iste vítanou encyklopedickou príručkou pre historikov, ale aj pre odborníkov z iných vedných disciplín. Nielen historiografia, ale aj celá naša kultúrna verejnosť dostáva potrebné a nanajvýš užitočné dielo, výsledok dobrej a záslužnej práce zostavovateľského kolektívu.

M. Majtán

KRÁLÍK, S.: *Nářeči na Kelečsku*. Praha, Academia 1984. 204 s.

Jednou z hlavných úloh dialektológie je aj monografické spracovanie jednotlivých nárečových oblastí. Takéto monografie umožňujú hlbšie poznanie nárečia i národného jazyka najmä vtedy, keď sa v nich popri tradičnej diachronickej metóde opisu nárečového materiálu uplatňuje aj synchronná analýza.

K monografiám, v ktorých sa uplatnili obidve metódy opisu, možno zaradiť aj prácu S. Králíka *Nářeči na Kelečsku*. Práca je určená nielen jazykovedcom, ale aj všetkým záujemcom o nárečia. Tento zámer možno vidieť na rovine metodologického spracovania materiálu aj na metajazyku monografie (autor použil výhradne české, teda domáce odborné názvoslovie). Čitateľovi sa takto dostáva do rúk práca dôsledne rešpektujúca všetky postupy vedeckého opisu nárečí.

Autor rozdelil svoju monografiu na niekoľko častí: úvod tvoria časti nazvané *Předmluva* (s. 5—6) a *Uvedení* (s. 7), potom nasleduje náčrt historického vývinu skúmaného nárečia *Formování nářečí na Kelečsku* (s. 7—20), ďalej sú to kapitoly *Hláskosloví* (s. 20—44), *Tvoření slov* (s. 44—67), *Tvarosloví* (s. 67—103) a *Skladba* (s. 103—127). Monografiu dopĺňajú kapitoly *Význam slovních druhů a tvarů* (s. 127—136) a *Nářeční ukázky* (s. 136—157). Jej súčasťou je aj register plnovýznamových slov (pomenovaní) z prvých piatich kapitol.

Po všeobecnom úvode (*Předmluva*) sa uvádzajú pravidlá fonetického prepisu, ktoré sú dôležité pre čítanie nielen pripojených súvislých nárečových ukážok, ale aj celého textu štúdie. S. Králík sa pridrža Pravidel pro vědecký přepis dialektických zápisů českých a slovenských z r. 1951; uvádza a predstavuje základné pravidlá a symboly označenia. Text sa tým stáva prehľadnejší, čitateľnejší, zrozumiteľnejší a viac prístupný. Do úvodných častí práce sa nedostala podrobnejšia geografická, historická, etnografická charakteristika nárečovej oblasti Kelča. Je to škoda, lebo uvedenie takýchto mimojazykových faktorov by pomohlo ešte vo väčšej miere pochopiť jazykový vývin skúmanej oblasti. Okrem stručných poznámok v predhovore sa o týchto faktoch čitateľ dozvie len málo. Zaujímavé by bolo najmä uvedenie podstatných historických faktov vplyvujúcich bezprostredne na územné členenie samotných kelečských nárečí, príp. na ich odlíšenie od susedných nárečových oblastí.

Nárečia v okolí mesta Kelč pokladá autor za jeden z tých útvarov českého jazyka, ktoré sa v priebehu svojho historického vývoja sformovali na rozhraní medzi stredomoravskou (hanáckou) a východomoravskou (moravskoslovenskou) nárečovou oblasťou. Ďalším opisom susedných nárečových oblastí prináša pomerne presnú predstavu o situovaní tohto nárečia. Chýba však situačná mapka

zobrazujúca skúmané územie začlenené vo väčšom územnom mapovom kontexte.

V kratšej časti nazvanej *Formování nářečí na Kelečsku* podává S. Králík obraz o vlnách historických hláskových zmien (postupovali od západu na východ), ktoré sa na okolí Kelča stretávali s hláskovým stavom východnej jazykovej oblasti a s jeho vývojovými tendenciami. Niektoré zmeny sa tu presadili úplne, iné sa realizovali len v malej miere a niektoré na kelečské územie ani neprenikli. Autor tu myslí predovšetkým na zmeny hláskovej kvantity v súlade so zákonitosťami, ktorými sa riadilo vyrovňovanie starých kvantitatívnych pomerov vo východnej časti českého jazykového územia, dôsledné hláskové podobovanie a do istej miery aj neskoršie hláskové zmeny v blízkych východomoravských nárečiach. Všetky tieto fakty ovplyvňovali postup západných hláskových zmien v okolí Kelča a prispeli k tomu, že reč jeho obyvateľov sa vyvinula na jedno z prechodných nárečí medzi stredomoravskou a východomoravskou jazykovou oblasťou. Svojím charakterom však tieto nárečia patria do súboru východomoravských nárečí so znakmi (vzhľadom na jazykový vývoj) ukazujúcimi na staršie súvislosti so stredomoravskou nárečovou oblasťou. Autor si všima, v akom rozsahu sa vykonali historické hláskové zmeny. Konštatuje, že kelečským nárečiam charakteristickú črtu vtláčili najmä dvojhĺasky *ej* z *ý* a *ou* z *ú* na rozdiel od susedných stredomoravských (hanáckych) nárečí, kde sa ďalším vývojom zjednodušili na *é*, *ó*. Vývoj hláskových zmien autor vždy ilustruje metódou porovnávania so susednými oblasťami (stredomoravskou a východomoravskou). Uvádza spoločné prvky, ktoré skúmanú nárečovú oblasť spájajú so susednými, resp. pre ktoré sú jednotlivé prvky spoločné a v ktorých sa diferencujú. Rozlišuje zmeny, ktoré významnou mierou prispeli k odlišeniu nárečia Kelča od nárečí susedných oblastí (prehláska staršieho *u*, *ú* rôzneho pôvodu, pred ktorým predchádzala mäkká alebo bývalá mäkká spoluhláska, na *i/y*, *í/ý*; zmena *ý* na *ej* a pod.) a iné zmeny samohlások, ku ktorým došlo v priebehu historického jazykového vývoja, no ich výsledok nebol pre opisované nárečie taký výrazný. Časť o formovaní nárečia v okolí Kelča je ukončená prehľadom historických zmien spoluhlások.

V časti *Hláskosloví* autor predstavuje a charakterizuje celý systém hlások vyskytujúcich sa v týchto nárečiach. Porovnáva ho so systémom hlások v spisovnej češtine. Venuje pozornosť procesu artikulačného tvorenia jednotlivých hlások i opisu ich výslovnosti. Postupne si všima aj výslovnosť skupín dvoch samohlások, samohlásky + spoluhlásky. Zároveň uvádza aj odlišnosti v jednotlivých oblastiach skúmaného nárečia. Autor konštatuje, že spoluhláskové zoskupenia sa nemenili len zánikom niektorých spoluhlások; na prechode jednej hlásky do druhej vznikli aj nové (prechodné) spoluhlásky (s. 33). Na základe podrobného rozboru nárečového materiálu a hláskových zmien v ňom autor rozlišuje tzv. kombinačné, psychologické a analogické hláskové zmeny. Na hláskovú podobu slov vplýva aj ľudový výklad pôvodu, príp. príbuznosti slov (ľudová etymológia), neistá alebo nepohodlná hlásková podoba slova ako celku. Pri zmene hlások autor berie do úvahy i fakt citovej zafarbenosti a vzrušenej reči. V časti *Hláskoslovie* samostatnú kapitolu venuje S. Králík kvantite a prízvuku. Na charakterizovanie nárečia využíva porovnávanie rozloženia kvantity samohlások v základe slova so spisovným jazykom. Zistené rozdiely ukazujú na inú, staršiu kvantitu, ako sa odráža v spisovnom jazyku a zhodne s ním v niektorých západných nárečiach.

V úvode časti o tvorení slov autor poukazuje na odlišnosť využitia slovo-

tvorných prostriedkov a tým aj rozšírenia jednotlivých slovtvorných typov v rôznych skupinách kelčských nárečí a v spisovnom jazyku. Autor podáva prehľad o tvorení podstatných mien, prídavných mien, prísloviek a sloviess. V každej z uvedených skupín opäť uvádza dostačujúce množstvo preukazných príkladov. Mimoriadne cenné je, že pri niektorých menej známych dokladoch uvádza aj ich význam. Význam sa najčastejšie vysvetľuje spisovným ekvivalentom. Osobitne je spracované tvorenie hromadných podstatných mien, zdobenín i zveličujúcich pomenovaní. Autor volí vhodné príklady, no pri množstve uvádzaného materiálu sa stane, že niektoré zaraďuje nesprávne.

Jednou z najrozsiahlejších častí knihy je časť o tvarosloví. Na takmer štyridsiatich stranách sa S. Králik systematicky venuje tvarosloviu podstatných a prídavných mien, zámen, čísloviek, sloviess. Priloženým nárečovým materiálom presvedčivo poukazuje na najvýraznejšie tvaroslovné črty opisovaného nárečia. Najpodrobnejšie sa zaoberá prehľadom slovesných tvarov (s. 86—103). Prehľad je založený na princípe roztriedenia podľa tvarov prítomného času. Podľa tvaru 3. os. sg. autor potom rozdeľuje slovesá do piatich časovacích tried, ktoré sú vo väčšine prípadov usporiadané podľa abecedy. Škoda, že autor na tomto mieste ustúpil od výkladu významu niektorých sémanticky menej jasných sloviess. Podstatná časť materiálu v tejto časti je spracovaná a zaradená presvedčivo, drobné chyby možno pokladať za tlačové, vyskytujú sa však len v jednotlivostiach.

V 5. časti (Skladba) autor podáva charakteristiku jednotlivých typov viet v kelčskom nárečí (slovesných a neslovesných, viet rozdelených podľa postoja hovoriaceho a súvetí). Vychádza z faktu, že miestne hovorové prejavy majú prevažne podobu rozhovoru. Dlhšie súvislé prejavy sú zriedkavé. Táto základná charakteristika má vplyv na konštrukciu viet a ich usporiadanie v danom prejave. Jednotlivé typy viet opisuje často v porovnaní so spisovným jazykom. Pritom upozorňuje na špecifickosti nárečových viet a súvetí. Toto porovnanie pomáha pri presnejšom opise nárečia a jeho výrazné i detailné znaky vystupujú viac do popredia, stáva sa poznateľnejšie. Cennými kapitolkami v 5. časti sú výklady o zvláštnostiach vo vetnej výstavbe, slovoslede, vo vetnom prízvuku a vetnej melódii. Jednotlivé kapitoly slovoslednej časti sú spracované dôsledne; materiál je spracovaný a zaradený presvedčivo, drobné poznámky sú možné opäť len v jednotlivostiach (napr. na str. 119 uvádza autor viac viet, ktoré majú poslúžiť ako príklad na jadro výpovede; jadro však nie je vo vete nijako vyznačené, a tak čitateľ vlastne nevie, čo autor považuje za jadro). Túto časť dopĺňajú kapitoly o priamej a nepriamej reči, vetných členoch a o zhode vetných členov.

V predposlednej časti *Význam slovných druhů a tvarů* si S. Králik všíma niektoré osobitosti v tzv. „hovorovom“ čísle vo význame podstatných a prídavných mien, zámen, čísloviek, predložiek a predložkových pádov. V závere časti sa samostatne venuje slovesu, jeho vidu, rodu, spôsobu, neurčitku, prítomnému prechodníku a prídastiu.

Poslednú časť monografie tvoria praktické ukážky opisovaného nárečia. Autor do nej zaradil tematicky pestré a formálne primerane zachytené súvislé texty. Jeho zámer — podať nimi jasnejší obraz tradičného nárečia a zároveň dokumentovať izolovanosť nárečovej oblasti s odrazom sociálnych pomerov i pracovnej rozvrstvenosti jeho obyvateľov — sa vydaril. Texty sú navyše zaradené prehľadne podľa dáta zápisu i podľa veku rozprávačov. Vhodne dopĺňajú a dokumentujú všetky zistenia uvedené v predchádzajúcich častiach.

Monografia S. Králíka je dôsledne spracované dielo. Kelčské nárečia autor predstavil vo veľkom rozsahu a na vysokej úrovni. Dôslednosť, presnosť, zmysel pre detail, vedecká akribia a určenie širokému spektru čitateľov sú charakteristické prvky diela, ktoré ho robia aktuálnym a zaručujú, že o jeho zistenia a konštatovania sa budú môcť oprieť ďalší bádatelia vo výskume nárečí.

M. Smatana

Cahiers de l'Institut de linguistique de Louvain. L'emprunt linguistique. Colloque international organisé par H. Le Bourdellès, C. Buridant, R. Lilly. Louvain-la-Neuve 1980. 263 s.

Publikácia obsahuje 15 príspevkov, ktoré boli prednesené na medzinárodnom kolokviu o preberaní jazykových prvkov konanom 13.—15. októbra 1978 na univerzite v Lille. V publikácii sa používa termín *l'emprunt*, ktorý zahŕňa aj proces (požičiavanie), aj jeho výsledok (výpožičku). Hoci v slovenskej jazykovede nie sú tieto pojmy neznáme, dávame prednosť pojmom preberanie jazykových prvkov a prevzatý jazykový prvok najmä preto, že predkladané štúdie sa zväčša pohybujú v langovej sfére z diachrónneho alebo synchronného pohľadu. V slovenskej lexikológii sa v tejto oblasti venovalo dosiaľ najviac pozornosti skúmaniu slovnej zásoby z historického hľadiska (J. Stanislav, J. Doruľa, R. Krajčovič) alebo konkrétnym príspevkom, ktoré sú zamerané na praktické použitie tzv. cudzích slov v slovenčine, teda na spôsob začleňovania inorodých slov do jazykového systému slovenčiny (L. Dvorný). Synchronný pohľad a teoretické skúmanie vzťahov dvoch jazykových systémov sa u nás zatiaľ využíva len v čiastkových štúdiách. Recenzovaná publikácia prináša aj túto problematiku a je pre svoj hlbší teoretický záber aktuálna i po väčšom časovom odstupe.

L. Deroy sa v úvodnom príspevku *Vingt ans après L'Emprunt linguistique: critiques et réflexions* (s. 7—18) zamýšľa nad kritikou svojho syntetizujúceho diela *L'Emprunt linguistique* z roku 1956, ktoré je z mnohých stránok podnetné i dnes a navyše poskytuje bohatý bibliografický materiál — okolo 1500 titulov monografií a článkov. L. Deroy sa pri hodnotení vracia k svojej základnej myšlienke, že jazyky navzájom nepreberajú len slová, ale akékoľvek jazykové prvky — fonémy, morfémy, prízvuk, významy i syntaktické konštrukcie. Podobne však ako E. Haugen aj L. Deroy hovorí, že v procese preberania ide, s výnimkou syntaktických konštrukcií, vždy o prenos lexém. Fonémy, morfémy, prízvuk sa nikdy nepreberajú samostatne, ale len v rámci lexém. V domácom jazykovom systéme sa však tieto časti lexém môžu stať produktívne pri tvorení domácich nových slov — je to najčastejší prípad prefixálnych a sufixálnych morfémy. Výsledkom procesu preberania lexém tak môžu byť aj prvky fonologickej či morfolologickej roviny iného jazykového systému. Za preberanie nepovažuje L. Deroy pohyb jazykových prvkov z nárečia alebo zo špeciálnej oblasti použitia do všeobecného používania v rámci jedného celonárodného jazyka. Tým sa snaží oddeliť vnútro systémový a medzisystémový prístup, pričom však poznamenáva, že vymedzenie systému je vecou konvencie. Z tohto hľadiska by však aj nárečie mohlo fungovať ako systém, takže možno pripustiť preberanie jazykových prvkov aj na tejto úrovni. Príčiny preberania jazykových prvkov kladie L. Deroy medzi dva póly — praktické a emocionálne potreby. Je to príliš

všeobecné konštatovanie, ktoré zjednodušuje zložitý mechanizmus príčinných vzťahov. Zaujímavé je jeho hľadanie hraníc medzi zdomácnenými a ešte nezdomácnenými slovami iného pôvodu. Nazýva ich *pérégrinismes* — „putujúce“. Je pravda, že pocitovanie zdomácnenosti, resp. nezdomácnenosti je do istej miery subjektívnou záležitosťou, predsa však by tu bolo na mieste rozlíšenie sféry parole, v ktorej prebieha proces preberania, a sféry langue, v ktorej prevzaté slovo už funguje podľa systémových zákonitostí. V závere svojich úvah L. Deroz poznáva, že preberanie jazykových prvkov je jedným zo základných zdrojov pohybu v jazykovom systéme a univerzálnym prostriedkom vzájomného obohacovania jazykov, ktoré má veľké kultúrno-spoločenské dôsledky.

G. S e r b a t sa vo svojej štúdii *Nummus, nómos, „monnaie“: essai d'étymologie* (s. 19—29) zaoberá etymológiou latinského slova *nummus*. Dokazuje, že toto slovo nie je prevzaté z gréčtiny, ako sa predpokladá v historickej jazykovede, hoci rozvinutá grécka civilizácia poskytla Rimanom základ kultúry, písomníctva i jazykového bohatstva. Slovo *nummus* a formálne a sémanticky blízke grécke slová *nómisma*, *nómos*, *nómimos*, *númmos* majú spoločný pôvod v indoeurópskom koreni **nem-*, treba ho teda vysvetľovať v rámci jazykového systému latinčiny.

Latinčine je venovaný aj príspevok H. Le B o u r d e l l è s a *Les emprunts syntactiques: deux questions latines* (s. 31—36), ktorý sa zaoberá problémom preberania syntaktických konštrukcií z gréčtiny. Autor pripúšťa len možnosť vplyvu iného jazykového systému a ako základnú podmienku prevzatia syntaktickej konštrukcie určuje jej latentnú alebo potenciálnu existenciu v domácom jazykovom systéme. Vedľajšie vety so spojkou *quod* boli v latinskom jazykovom systéme ešte predtým, ako preklady biblie z gréčtiny uviedli spojenia *dico quod*, *sentio quod* namiesto bežnej infinitívnej konštrukcie. H. Le Bourdellès tým dokazuje, že nejde o prevzatú konštrukciu vo vlastnom zmysle slova, ale o vplyv, ktorý spôsobil čerpanie zo zdrojov vlastného jazyka.

Problematicu preberania slov z národných jazykov do stredovekej latinčiny rozšírenej na ich území rieši v štúdii *Problématique de l'emprunt lexical en latin médiéval* (s. 37—67) C. B u r i d a n t, ktorý schopnosť tvoriť a preberať slová v stredovekej latinčine považuje za hlavné kritérium živosti tohto jazyka. Zároveň zdôrazňuje potrebu skúmať stredoveké latinské texty viazané na istú jazykovo ohraničenú oblasť, pretože sa v nich prejavuje dotyk nadnárodného jazyka, akým bola stredoveká latinčina, so súčasnými národnými reáliami, a to prostredníctvom prevzatých slov pomenúvajúcich tieto reálie.

V štúdii *L'emploi des auxiliaires en espagnol et dans les dialectes de l'Italie du Sud: emprunt ou coincidence?* (s. 69—76) skúma V. C a p r a n i používanie pomocných slovies *habere*, *tenere* v španielčine a v nárečiach južného Talianska, ktoré bolo v 16. a 17. stor. pod vládou iberského panstva a v stálom kontakte so španielskymi žoldnieri. Vplyv španielskej syntaxe sa na neapolskom a sicílskom nárečí prejavil v zamieňaní slovesa *habere* slovesom *tenere*.

M. M a s s o n v štúdii *Emprunt et idéologie en hébreu moderne* (s. 77—91) skúma slovnú zásobu modernej hebrejčiny. Tento jazyk má korene v nacionálnom hnutí za nezávislosť židovského národa a stále sa riadi tzv. judeocentrizmom, ktorý sa prejavuje v jazyku tým, že pri pomenúvaní židovských reálií vychádza len z klasickej hebrejčiny. Pri preberaní slov čerpá moderná hebrejčina najmä z tzv. paneurópskych elementov, ktorými nazýva autor spoločné slová v jidiš, ruštine a nemčine, a z angličtiny a arabčiny.

Problematiku lexikálneho, syntaktického a sémantického kalkovania si na španielskom preklade biblie z hebrejčiny v období stredoveku všima H. V. Sephiha v štúdiu *Le ladino (judéo-espagnol calque) ou l'emprunt à tous les niveaux* (s. 93—106).

Čiastkovú bilanciu skúmania prevzatých slov z francúzštiny v ruštine začiatkom 19. stor. podávajú J. Breuillard a P. Keruhel v štúdiu *L'identification des emprunts français dans le russe du début du XIXe siècle: Bilan d'une recherche* (s. 107—124). Ruština tohto obdobia predstavuje nevšedne priepustný lexikálny terén, na ktorom sa stretávali mnohé cudzie vplyvy (francúzsky, poľský, nemecký, latinský). Najmä francúzština hlbšie zasiahla slovnú zásobu ruštiny. Autori na základe ruských etymologických slovníkov a textov z 18. stor. (kroniky, korešpondencia, denná tlač) vypracovali zoznam prevzatých slov z francúzštiny v tomto období (1355 slov). Najviac slov sa preberalo v oblasti vedy a techniky, umenia, zábavy a oblečenia, literatúry a vojenského života. Tvrdilo sa, že ruský jazyk okolo r. 1820 bol ohrozený lexikálnou kolonizáciou, pričom puristické reakcie ani v tom čase neboli zriedkavé. Proces preberania slov však neprestal, hoci tzv. gallománia priniesla aj mnoho neopodstatnených, nefunkčných slov.

B. Boirona v štúdiu *Les éléments d'origine germanique de la langue familière hongroise contemporaine* (s. 125—142) zaujíma predovšetkým integrácia nemeckého slova do systému súčasného maďarského jazyka, najmä jeho hovorovej vrstvy. Integráciu člení na 1. ortografickú, 2. fonologickú, 3. morfológickú a 4. lexikálnu. Autor poznamenáva, že väčšina prevzatých slov má ekvivalenty v domácich neologizmoch, ktoré sú často kalkami (*korszerű — modern, lélektan — pszichológia*).

Používaním francúzskych slov v reči poľských emigrantov žijúcich v severnom Francúzsku sa zaoberá štúdia E. Gogolewského a J. Kopeca *Les emprunts lexicaux français dans la langue des émigrés polonais dans le Nord de la France* (s. 143—153). Autori si na pozadí sociologických faktov všimajú príčiny a spôsob prenikania francúzskych slov do reči starších generácií Poliakov, ktorí sa jazykovo ani kultúrne nezžili s francúzskym prostredím.

Procesom deetymonizácie a typológiou francúzskych faux-amis v srbochorvátčine sa zaoberá štúdia J. Kudela *Processus de déétymonisation et typologie des faux-amis français en serbo-croate* (s. 153—180). (U nás sa slová, ktoré majú v dvoch jazykoch rovnaký pôvod alebo vonkajšiu podobu, ale odlišný význam, nazývajú zradnými slovami, v nemčine falschen Freunde, v ruštine ložnyje družja. Praktickou pomôckou pre prekladateľov, ktorí sa chcú vyhnúť takým chybám, ako je napr. preklad slova *primár* (médecin-chef) slovom *primaire* (primitív), sú slovníky zradných slov, u nás od O. Radinu *Zrádná slova ve francouzštině*.) J. Kudela vychádza v procese deetymonizácie zo štádia „vrai ami“ (nie zradného slova), kde na úrovni znaku jednej archilexéme zodpovedá jedna archisémantéma, čo je prípad väčšiny internacionalizmov (*revolucija — révolution*). Vzťahy medzi signifiant a signifié sa komplikujú, keď jednej archilexéme zodpovedá spoločná archisémantéma, ale má aj odlišnú sému (*raketa — raquette, rocket, fusée*), čo nazýva autor „faux-ami partiel“ (čiastočne zradné slovo). Ak zodpovedajú jednej archilexéme len rozličné sémy, ide o „faux-ami total“ (*blamirati : couvrir de ridicule — blâmer : koriti*). Synchronný pohľad však nepostihuje celý proces deetymonizácie. V historickom zábere J. Kudela vysvetľuje, že prevzaté slová priamo z francúzštiny alebo prostredníctvom nem-

činy sa rozličným spôsobom vradili do jazykového systému srbochorvátčiny. Niektoré si ponechali pôvodný význam a modifikovali sa len morfológickou stavbou, iné rozšírili či zúžili pôvodný význam, alebo nadobudli úplne odlišný význam.

Vzájomnému obohacovaniu odborného jazyka a bežného dorozumievacieho jazyka o nové významy slov venuje pozornosť J. Gallais-Hamonn v príspevku *Les emprunts réciproques de la langue spécialisée et de la langue commune* (s. 181—191). Bežnú slovnú zásobu pritom považuje za zdroj, z ktorého čerpá slová každý vedný odbor a dáva im nové definície, nové významy. Zároveň ju chápe ako vyústenie vedy prostredníctvom definícií, ktoré sa popularizáciou vedy dostávajú ako nové významy späť do bežného dorozumievacieho jazyka.

J. Humbley v príspevku *L'intégration phonétique des mots d'emprunt français en anglais* (s. 193—206) skúma fonetickú integráciu francúzskych slov do angličtiny. Keďže oba jazyky majú veľmi odlišné vokálne systémy, disproporcie nastávajú najmä vo výslovnosti samohlások a nosoviek. Pravidlá výslovnosti autor nedefinuje, naznačuje len tendenciu nahradiť neznámy zvuk najbližším zvukom z vlastného hláskového aparátu, pričom výber je dosť ľubovoľný.

Jedným zo starých keltských jazykov — waleštinou — sa zaoberá štúdia *Emprunt et purisme en gallois moderne* (s. 207—218), v ktorej autor H. L. Humphreys postupne naznačuje fonologický, morfológický, syntaktický a lexikálny vplyv angličtiny na štruktúru súčasnej waleštiny. Napriek puristickej reakcii akademických kruhov, s ktorou teoreticky súhlasí väčšina waleského obyvateľstva, vplyv angličtiny stále stúpa.

Posledný príspevok od E. Brouzenga *Emprunt et néologie dans la langue de l'électronique* (s. 219—228) skúma, ako francúzština odpovedá na výrazové potreby odboru elektroniky. Vzhľadom na to, že elektronika sa rozvíja najmä v USA, francúzština, ako aj väčšina ostatných jazykov, zväčša prijíma pôvodnú terminológiu. Snahe čerpať zo zdrojov vlastného jazyka tvorením neologizmov namiesto preberania slov často zabraňuje nejednoznačnosť domáceho termínu. Dôležitou úlohou francúzskych odborných kruhov je preto pružná reakcia v tvorení vhodných nových domácich pomenovaní, ktorú v súčasnosti spĺňa Association française de terminologie, koordinujúca prácu viacerých inštitúcií zaoberajúcich sa odbornou vedeckou a technickou terminológiou. Vytvorenie podobných centier aj v iných krajinách sa v súčasnosti stáva aktuálnou požiadavkou.

Predstavený zborník štúdií, ktorý zahŕňa aj recenzie jazykovedných prác (s. 229—263), má veľmi široký záber z hľadiska množstva jazykov i časového ohraničenia ich skúmania. Zjednocuje ho však úsilie zovšeobecniť poznatky a dať komplexný obraz o skúmaní danej problematiky vo svete, čím prináša množstvo podnetov aj pre výskum v slovenskej lexikológii.

A. Anetťová

Kultúra reči je jedným z ukazovateľov celkového stavu kultúry národa, a preto sa v každej krajine venuje tejto oblasti jazyka veľká pozornosť. V Anglicku jestvuje dobrá tradícia vedecky podloženej starostlivosti o jazyk už od 17. storočia, prakticky už od sformovania modernej angličtiny. Napriek tomu, že v priebehu stáročí bol preskriptivizmus starších jazykovedcov vystriedaný deskriptivizmom vedcov 20. storočia, určitá regulácia jazykového úzu nestratila nič zo svojej dôležitosti. Pre angličtinu a jej používateľov je už dlhé roky ukazovateľom správnej cesty edícia oxfordských slovníkov, ktoré sa zaoberajú jazykom zo všetkých aspektov. Sem patrí aj recenzovaná kniha, ktorá je obdobou našich príručiek slovenského pravopisu. Je pochopiteľné, že jej náplň je čiastočne odlišná — vyplýva to zo samotného charakteru angličtiny (jej typologické a genetické vlastnosti a teritoriálne rozšírenie).

Publikácia má dve časti: „sprievodcu“ po anglickom úze od E. S. C. Weirera a slovník (*The Oxford Minidictionary* od J. M. Hawkinsovej), ku ktorým sa pripája úvodná poznámka o vývoji angličtiny a anglistiky od R. Burchfielda, vedúceho redaktora edície Oxford English Dictionaries. Poznámka je veľmi stručným opisom germánskeho pôvodu angličtiny a jej dnešného stavu, náčrtom vývoja anglistiky, najmä lexikografie a kultúry jazyka, ktorú R. Burchfield charakterizuje ako výsledok permanentného boja medzi jazykovými radikálmi a konzervatívami.

Časť *The Oxford Guide to English Usage* má 4. kapitoly: Slovtvorba (*Word Formation*), Výslovnosť (*Pronunciation*), Slovník (*Vocabulary*) a Gramatika (*Grammar*), ku ktorým sú pripojené 3 dodatky: Zásady interpunkcie (*Principles of Punctuation*), Klišé a frázy (*Clichés and Modish and Inflated Diction*) a Angličtina v zámorí (*English Overseas*). Okrem toho je v príručke úvod s radami pre používateľov a krátky slovník jazykovedných termínov so stručnými jednovetnými vysvetlivkami.

Kapitola Slovtvorba spája v sebe slovtvornú, gramatickú a pravopisnú stránku a prihliada najmä na rozdiely medzi britskou a americkou angličtinou. Zaoberá sa zväčša deriváciou, najmä jej pravopisnou stránkou, ale aj sémantikou analýzou jednotlivých sufixov a prefixov. Okrem toho tu nájdeme rady o používaní vokalickej a konsonantickej formy neurčitého člena (*a — an*), o písaní *ae* a *oe* v internacionalizmoch, o písaní malých a veľkých písmen, o vzniku geminácie a alternácie, o významových a syntaktických zmenách pri písaní spojovníka a o tvorení plurálu a jednoduchého minulého času. Je tu aj zoznam slov s ťažkým a mätúcim pravopisom.

Kapitola o výslovnosti má dve časti: Všeobecné základy výslovnosti a Odporúčaná výslovnosť. Hlavnou náplňou prvej časti je vysvetlenie zvukovej realizácie niektorých grafém, príp. skupín grafém (v publikácii sa nepoužíva medzinárodný prepis, ale porovnávanie s bežnými slovami). Pozornosť sa venuje aj americkej výslovnosti, redukovanej výslovnosti niektorých frekventovaných spojení, ktorých funkcia je skôr gramatická než lexikálna (napr. *gunna* namiesto *going to*), a polohy prízvuku v angličtine. Druhá časť kapitoly obsahuje zoznam slov, v ktorých výslovnosti sú nejasnosti. Sú tu zaradené zriedkavé slová, slová, ktoré podliehajú deformácii vo vysokom tempe reči, a slová (resp. spojenia grafém),

pri ktorých je možná dvojaká alebo mnohoraká výslovnosť, ktorá príp. aj môže zmeniť lexikálny význam slova (napr. *viola* ako hudobný nástroj a ako kvetina).

Kapitola nazvaná *Vocabulary* je zoznam asi 600 slov; rozoberá ich význam, konštrukciu, derivačné varianty a uvádza príklady použitia. Zámerom autora je odporúčať význam alebo konštrukciu najprimeranejšiu pre písanú podobu, resp. na formálne ústne použitie. Uvádza však aj príklady neformálneho použitia a príklady z americkej angličtiny odlišné od britského štandardu.

Gramatická kapitola sa zaoberá niektorými gramatickými problémami. Jednotlivé problémy nasledujú v abecednom poriadku, t. j. od príslovkových vedľajších viet (adverbial relative clauses) až po používanie pádov osobných zámen (*you and I* or *you and me*). Každý problém má iba to najnevyhnutnejšie vysvetlenie. Napríklad pod položkou Pomocné slovesá (*Auxiliary verbs*) sa skrýva ich zoznam, opis ich odlišností vo forme a použití od plnovýznamových slovies a odkaz, pod akým názvom možno nájsť podrobnejšie vysvetlenie, napr. *Can* and *may* alebo *Dare* atď. Pod nadpisom *Can* and *may* nájdeme jedinú vetu: „Slovesá *can* a *may* vyjadrujú povolenie, ale *may* je formálnejšie a zdvorilejšie.“ Takisto problém použitia slov *was* a *were* rozvíja tému konjunktív (subjunctive). Každý gramatický jav je dokumentovaný príkladmi z beletrie, publicistiky, ale aj z biblie (v prípade archaických konštrukcií).

Prvý dodatok sa zaoberá zásadami interpunkcie, druhý nesie názov Kliše a frázy. Kliše je charakterizované ako „výraz, ktorý sa stal ošúchaným a bol zbavený významu nadmerným a nedbanlivým používaním“. Autor síce pripúšťa, že použitiu kliše sa často nedá vyhnúť a že je sprostredkovateľom jednoduchých myšlienok, varuje však pred ich použitím v textoch, ktoré majú vysokú sémantickú náplň. Za zdroj fráz autor označuje vedecké a technické texty (v ktorých však tieto výrazy majú presnú sémantiku) a populárnych spisovateľov a hlásateľov. Autor varuje pred ich používaním, pretože vyzerajú vedeckejšie a modernejšie, ale v skutočnosti zapríčiňujú „skraty“ v komunikácii. K úvodnému textu je pripojený krátky slovníček týchto výrazov.

Témou tretieho dodatku je angličtina v zámorí, t. j. v Spojených štátoch, Kanade, Austrálii, na Novom Zélande a v Južnej Afrike. Hlavnou témou je výslovnosť a slovná zásoba jednotlivých oblastí.

Na konci prvej časti knihy je vecný a menný register.

Druhú časť knihy tvorí výkladový slovník, ktorý obsahuje asi 30 000 slov a výrazov.

Knihy je cenným príspevkom pre jazykovú prax a dôkazom, že regulácia jazyka a starostlivosť o jazykovú kultúru sú príznačné pre všetky jazykové spoločenstvá.

E. Pícha

O pôvode spojenia *mať modrý pondelok*. — Časť frazeologického fondu každého jazyka tvoria frazeologické jednotky s veľmi dlhou históriou, ktorá má korene v stredoveku, resp. až v staroveku. Tieto frazeologické jednotky patria často do tzv. spoločného frazeologického fondu mnohých jazykov. Môžeme ich označiť za frazeologické legendy, pretože sú to žijúci svedkovia minulých storočí. Majú v sebe zakódované mnohé kultúrno-historické a sociálne informácie. Na ich jazykovej evolúcii môžeme pozorovať postoj spoločnosti k základným ľudským hodnotám z etického, mravného a poznávacieho hľadiska. Pretože mnohé frazeologické jednotky sa vyvíjali cez celé generácie počas mnohých storočí, odrážajú myslenie, materiálny a duchovný život istej spoločnosti. Sledovanie jazykovej evolúcie frazeologických jednotiek môže teda veľa povedať nielen o samom mechanizme frazeologizácie, o spôsobe fungovania figuratívneho a metaforicko-metonymického myslenia, ale aj o živote a vývoji spoločnosti.

Frazeologická jednotka *mať modrý pondelok* má za sebou veľmi dlhú históriu. Podľa jej výskytu ju možno začleniť do západoeurópskeho a stredoeurópskeho frazeologického fondu, vrátane západoslovanských jazykov. Patrí aj v súčasnosti k živým jednotkám hovorového a publicistického štýlu. Východiskovou formou je spojenie *modrý pondelok* a používa sa najčastejšie so slovesami *mať*, *sláviť*, *svätiť* a pod. V slovenčine označuje tento frazeologizmus deň malého pracovného výkonu, nechuf k práci — obyčajne po zábave, po nedeli (Slovník slovenského jazyka II, 1960, s. 171; III, 1963, s. 253). V češtine označuje tento frazeologizmus neprítomnosť v práci po dni voľna, obyčajne po hýrení (Slovník spisovného jazyka českého I, 1971, s. 1267, II. 1971, s. 747). Zdá sa, že vplyvom pôsobenia češtiny sa vo frazeologickej jednotke v slovenčine prelínajú oba významy a z užšieho kontextu nemusí byť zrejmé, o ktorý význam ide.

Pôvod tohto frazeologizmu treba hľadať podľa všetkého v nemčine. V stredovekom Nemecku vraj tovariši nemuseli v pondelok, resp. v niektoré pondelky pracovať u svojho majstra. Tento deň sa označoval ako *guter Montag*. Podľa L. Röhricha (Lexikon der aprichwörtlichen Rendensarten III, 1977, s. 652) sa tento názov udržal až do polovice 17. stor., keď sa začalo používať označenie *blauer Montag*, ktoré sa neskôr presadilo úplne. V tento deň sa tovariši zvyčajne oddávali zábave. V stredovekej spoločnosti vyvolávala táto skutočnosť vážne sociálne problémy.

Z existujúcich hypotéz o pôvode spojenia *modrý pondelok* nie je dosiaľ jednoznačne potvrdená ani jedna. Nejasný je najmä pôvod slova *blau* (modrý) v uvedenom spojení. L. Röhrich uvádza niekoľko existujúcich výkladov. Jeden z nich vychádza z toho, že v stredovekom Nemecku sa modrým pondelkom označoval fašiangový pondelok, ktorý bol spojený s ľudovými slávnosťami. Podľa liturgie sa počas pôstu zakrývali oltáre modrou látkou (v skutočnosti fialovou, ktorá je symbolom pokory, pôstu) už v pondelok po *Esto mihi*. Takto symbolicky sa označovali aj iné dni v týždni pred Veľkou nocou, napr. *Zelený štvrtok*, *Veľký piatok*, *Biela sobota*, *Kvetná nedeľa*. Ďalší výklad sa opiera o skutočnosť, že vlna, ktorá býva farbená na modro, musela visieť dvadsaťštyri hodín

na vzduchu (a to údajne v pondelok po nedeľnom dvadsaťštyri hodinovom kúpeľi). Ďalšie úvahy vychádzajú z okolnosti, že pri zábavách počas týchto voľných pondelkov dochádzalo k výtržnostiam a bitkám, čo sa končievalo obyčajne modrinami. Niekedy sa o pôvode slova *blau* v tomto spojení uvažuje aj v súvislosti so zaužívanou farbou odevov, ktoré naznačovali príslušnosť k istému stavu. Napr. sivá a hnedá bola farba roľníkov a remeselníkov vo všedný deň. Naproti tomu modrá farba bola sviatočná (porov. Röhrich, 1977, s. 652—655).

Neskôr sa utvoril zvyk označovať modrým pondelkom deň, v ktorý sa po prehýrenej nedeli nepracovalo. Podľa tovarišského zlozvyku nepracovať počas pondelkov sa potom modrým označoval každý pondelok a tento zlozvyk pretrvával celé stáročia aj napriek prísny trestom. Zaujímavý kritický text zo stredovekej literatúry uvádza L. Röhrich (1977, s. 653): ...aus dem blauen Montag aber wird ein fauler Dienstag und darauf ein durstiger Mittwoch, aus diesem entsteht ein schläfriger Pfingsttag (Donnerstag), so geht's die ganzen Wochen durch.

Chceme ešte uviesť, že málo pravdepodobný je aj výklad tohto spojenia u V. Machka (Etymologický slovník jazyka českého, 1968, s. 372) vysvetľujúci pôvod spojenia *blauer Montag* na základe etymológie slova *blau*, ktoré vraj vzniklo z *b+lau*, čo znamenalo „nečinný“.

V nemčine toto spojenie zaznamenalo najvýraznejšie zmeny. Pôvodné spojenie *blauer Montag* sa vo frazeologickom použití rozšírilo na *blauen Montag machen* (*halten, feiern*) a ďalším metonymickým prenosom prevzal komponent *blau* funkciu celého frazeologického obrazu, čím vzniklo spojenie *blau machen*, resp. kompozitum *blaumachen* vo význame „neprišť bezdôvodne do práce“. Ďalším metaforickým rozvinutím nadobudlo slovo *blau* špecifickú symboliku: *blau* = *betrunken*, z čoho vznikli nové frazeologické jednotky, napr. *blau sein*, *blau werden* = *betrunken*, *beschwipst sein*, *werden*. Túto úvahu však treba spochybniť tým, že neexistuje nijaký dôkaz o primárnosti, resp. sekundárnosti utvorenia spomínaných frazeologických jednotiek.

Táto frazeologická jednotka žije veľmi dlho aj v našom prostredí. Svedčia o tom historické doklady, ktoré dokresľujú sociálnu realitu života stredovekých remeselníkov. Viaceré z nich ukazujú, že tovarišský zlozvyk nepracovať po nedeli bol veľmi silno zakorenený, čo niekedy cechový rád do istej miery toleroval, napr.: *W tomto cechu nebude slobodno zadnemu towarjssowi zahalat krome w pondelok* (Artikuly ostrihomských súkenníkov z r. 1675). Zväčša však cechové listiny obsahujú výstrahu a určenie trestu za tento priestupok: ... *Ktery by towariss wyce zahalal prez pondelek, aby mystrom položil ffunt wosku...* (pokutu) (Cechové listiny z r. 1697, Kremnica) — ... *Kterj ale predce modre pondelj držat bi sa opovažilj, ... pod tasku pokutu kundsssoft* (výučný list) *sa mu nedely*. (Cechovné listiny z r. 1791, Šaštín)

Na rozdiel od nemčiny, kde vznikol slovný derivát z komponentu *blau*, v slovenčine a napr. aj v poľštine sa z frazeologickej jednotky derivoval v minulosti komponent *pondelok*: *Aby gedenkaždy Towaryś po Nedeli neb po Svatku do sveho Kwartilu aneb prjbitku Magistroveho sa ustanovili, a pondelkovať neb ginde nocovat neni vec dovolena*. (Slovenský letopis z r. 1798, Skalica) — poľ.: *Trzeba poniedialkować, kto się spil w niedzielę, trzeba klin klinem wybic*. (M. S. B. Linde, Słownik języka polskiego IV, 1858)

Ako ukazujú doklady, toto spojenie žilo a žije v našom jazyku naďalej, napr.: *Ó, ten modrý pondelok, bodaj by tam skazu vzal i s tým ešte, kto ho prvý*

vymyslel. (Kukučín) — ...rodinné svadby, modré pondelky i remeslo ľahko zvládol... (Gráf) V súčasnom jazyku sa toto spojenie často vyskytuje v publicistickom štýle, napr.: *Vina nepadá len na modré pondelky, ale aj na závažné nedostatky v materiáľno-technickom zásobovaní*. (Večerník, 1974) — Ba možno zaznamenať aj rôzne zmeny, napr. historicky vžitý výraz *modrý* sa zamieňa aktuálnym slovom: *Stavbársky pondelok na stavbe električkovej trate cez tunel neplatí*. (Večerník, 1984) V prvej ukážke z novín je zaujímavým dôkazom výrazného stupňa frazeologizácie tohto spojenia a úplnej straty motivácie plurálová forma uvedenej frazeologickej jednotky.

Z rozboru je zrejmé, že frazeologická jednotka nie je jednoduchým prvkom slovnej zásoby, ale vďaka svojej pojmovej náplni, obraznosti, sociálno-historickému pozadiu a často aj etnosignifikatívnym konotáciám má aj kultúrnu hodnotu, ktorá nielen dokumentuje kontinuitu a vývin samotného jazyka, ale odráža aj dialektický vzťah medzi jazykom a spoločnosťou.

P. Ďurčo

O z n a m r e d a k c i e. — Výbor Slovenského literárneho fondu na základe odporúčania redakcie Slovenskej reči udelil v r. 1986 šesť prémie za štúdie a články v časopise Slovenská reč.

Prémii vo výške 500,— Kčs dostali autori týchto príspevkov: F. Buffa, *O súčasných zmenách v slovenských nárečiach* (s. 3—10); J. Dolník, *Presupozíčné vzťahy v slovnej zásobe* (s. 10—20); V. Uhlár, *O jazyku v románe Benjamína Tináka Žitava* (s. 28—36); F. Kočiš, *Hranice spisovného jazyka* (s. 169—179); Š. Ondruš, *Meno rieky Hornád je slovansko-slovenské*; Á. Král, *Analýza slovenskej javiskovej reči a reči v rozhlase a televízii* (s. 324—337).

Redakcia Slovenskej reči si váži rozhodnutie výboru Slovenského literárneho fondu stimulovať publikačnú činnosť v časopise Slovenská reč a ďakuje za podporu a spoluprácu.

SLOVENSKÁ REC, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 52, 1987, číslo 3. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka S. Čícelová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,-, jednotlivé číslo Kčs 8,-. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS - Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Registračná značka F 7089.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D - 8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987.
Kčs 8,-.